

МИХАИЛ ЧЕРНОУСОВ

СЪВЕТСКИТЕ ДИПЛОМАТИ СЪОБЩАВАТ

ГОД 1939-й

СРОЧНО

...В Париже и в Лондоне
отнюдь не оставили
надежд договориться
с Берлином, а на
соглашение с СССР
смотрят как на средство
добиться лучших
для себя позиций
на будущих перегово-
рах с Германией...

Полпред во Франции
Сид...

МИХАИЛ ЧЕРНОУСОВ СЪВЕТСКИТЕ ДИПЛОМАТИ СЪОБЩАВАТ

Превод: Тотю Маринов, Павлина Маринова

chitanka.info

Февруари 1933 — септември 1939 година

През тези тревожни години над човечеството са надвиснали тъмни буреносни облаци. Водоразделът в международните отношения минава по ръба на линията „война или мир“. Възможно ли бе предотвратяването на новата световна война?

Разлиствайки страниците на недалечното минало, читателите ще научат за най-интересните и най-драматичните епизоди от гигантската дипломатическа борба на СССР и неговото блестящо съзвездие от дипломати за създаване на система за колективна сигурност като единствения реален път за предотвратяване на надвисващата война в противовес на късогледата и коварна империалистическа тайна дипломатическа шетня и игра и нейната стратегия на „умиротворяване“ на агресорите.

Книгата е предназначена за масовия читател.

ПРЕДГОВОР

В тази книга няма нито измислени герои, нито измислени факти. В основата ѝ лежат документи: официални публикации на външнополитически ведомства, преди всичко многотомното издание „Документи за външната политика на СССР“, съветски и чуждестранни архивни материали. Използвани са мемоари на държавни дейци и дипломати, изследвания на историци, периодичният печат, разкази на очевидци.

Въз основа на тези източници е направен опит да се възпроизведат някои епизоди от дипломатическата борба през 30-те години, по-отблизо да бъде запознат читателят с главните действащи лица на международната арена по онова време. Това, разбира се, не е история на дипломацията, книгата съдържа само отделни страници от нея. Всяка глава се предшества от увод, в който се припомнят най-важните факти, като им се прави кратък анализ. Самите епизоди са подбрани така, че читателят да може да почувствува характера на преговорите и атмосферата на драматичните събития, които ставаха тогава в света. Хронологичните рамки на книгата са: февруари 1933 — септември 1939 година.

Когато фашистка Германия нападна Полша, не всички осъзнаха веднага какво в действителност се бе случило. Може би това е локален конфликт, каквито имаше много през 30-те години? Но тогава Съветският съюз предупреждаваше, както предупреждава и сега: мирът е неделим, всяка ограничена война може да прерасне в световна. Така и стана. Това е един от уроците на историята, страшно предупреждение, дошло до нас от 1939 година.

Възможно ли бе предотвратяването на войната? Да. През онези тревожни години, когато в света се образуваха огнища на военна опасност, СССР се бореше за предотвратяване на войната. Той предлагаше единствения реален път — създаване на система за колективна сигурност. Тогава, както и сега, той предлагаше да бъде спряна надпреварата във въоръжаването.

Заслепени от класова ненавист към страната на социализма, реакционните сили в империалистическите държави провалиха организирането на общ фронт против агресията. Те се надяваха, че на базата на антисъветизма ще изменят „равновесието на силите“ в света в своя полза, като използват фашистките държави в борбата срещу СССР. „Заплахата от болшеvizма“ тогава се трансформира в също тъй измислените „съветска заплаха“ и „заплахата от Север“. Под тези лозунги днес се обединяват международната реакция — и нейните помагачи. Тогава империализмът залагаше на „германската и японската карта“, сега — на „китайската“. Но историята учи: опитите да се изгради едно или друго „равновесие на силите“ върху антисъветска основа, неизбежно довеждат до разпадане на самото „равновесие на силите“.

В своята външнополитическа дейност през 30-те години Комунистическата партия и съветското правителство се ръководеха от правилото „не да чакаме мира, а да се борим за него“. Съветският съюз използваше всички възможности и средства — порасналото си влияние и престиж, дипломацията и печата, за да разясни на народите и правителствата, че само при едно условие може да се спаси мирът и прегради пътят на войната: чрез обединение и взаимодействие на миролюбивите сили. Като разобличаваше агресорите и техните съучастници, СССР, неговата външна политика и дипломация активизираха дейността на всички, които бяха против войната. Класовите позиции на СССР на световната арена отговаряха на интересите и на другите народи. Водоразделът минаваше по линията — „война или мир“. От едната страна — борбата за колективна сигурност, която водеше СССР, подкрепян от широките кръгове на световната демократична общественост, а от другата — империалистическата стратегия на „умиротворяване“ на агресорите, антисъветска и антинародна стратегия.

Веднага след 1 септември 1939 г. и до днес на Запад търсят виновника за световната трагедия. Буржоазните историци се стремят да изопачат картината на миналото, да очернят външната политика на СССР, като не се свенят дори да прехвърлят вината за разпалването на войната на него. Империализмът не търси виновника в своя дом. А известно е, че Втората, както и Първата световна война, е рожба на империализма; той я подготвяше материално и политически и се

отказа да сътрудничи със СССР срещу агресията. Причина за войната беше стремежът на империалистите за заграбване на чужди територии, на пазари и суровинни източници.

Както е казал един мислител, опитът е учител, който взема скъпо за уроците, но никой не може да ни научи по-добре от него. А уроците на Втората световна война учат на бдителност към агресивните стремежи на империализма. В борбата за запазване и укрепване на мира е нужно не умиротворяване на агресорите, а разобличаване и проваляне на плановете им, отпор на техните действия, сплотяване на антиимпериалистическите сили.

Сега, когато в различните райони на планетата се извършват актове на агресия, това значи, че и тук действа ръката на същия империализъм, който подготви Втората световна война. Когато днес, въпреки волята на народите, империалистическият свят засилва надпреварата във въоръжаването — това са същите въглени, от които пламна пожарът на Втората световна война. Когато в наши дни се предявяват необосновани териториални претенции, в паметта ни изплуват страниците от недалечната история.

Нека ги разлистим.

РЕТРОСПЕКЦИЯ

ГОДИНА 1933

Много бързо

„... Действията на японците и германците карат Вашингтон да ускори установяването на отношения с нас. Предполагам, че Рузвелт ще постави въпроса за признаване през октомври...“

Неофициален представител в САЩ
Сквирски

ГОДИНА 1935

Бързо

„... Аз доказвах, че ние сме съвсем близо до въпроса за сключване на френско-чешко-съветски пакт за взаимопомощ. Лавал се опитваше да се измъкне, казваше, че Франция не иска да бъде въввлечена във война...“

Полпред във Франция
Потьомкин

ГОДИНА 1937

Извънредно

„... Още веднъж казах на министъра, че ние знаем, че «антикоминтерновският пакт» е само параван на тайното

споразумение между Германия и Япония.

Ние предупреждавахме, че това ще нанесе тежък удар на нашите отношения...”

Полпред в Япония
Юренев

ГОДИНА 1937

Извънредно

„... Америка не иска да се обвързва, тя иска да наблюдава събитията от страни и да укрепва своята мощ... Войната в края на краищата ще дойде и ние трябва да си осигурим по-добри позиции във всички страни в тази решителна схватка...”

Полпред в САЩ
Трояновски

ГОДИНА 1938

Много бързо

„... Казах на лорд Халифакс, че СССР все повече се разочарова от политиката на Англия и Франция, че той смята тази политика за слаба и късогледа, годна само да подтиква агресора към по-нататъшни скокове...”

Полпред във Великобритания
Майски

ГОДИНА 1938

Екстрено

„... Правителството на Бенеш е взело решение да приеме всички условия. Завземането на Судетската област от германските войски ще започне утре сутринта...“

Полпред в Чехословакия
Александровски

година 1939

Бързо

„... В Париж и Лондон не са оставили никакви надежди за споразумяване с Берлин, а на споразумението със СССР гледат като на средство за постигане на по-добри позиции за себе си в бъдещите си преговори с Германия...“

Полпред във Франция
Суриц

година 1939

Екстрено

„... Тук напрежението се засили. Немците открито разпространяват слухове, че ще се разправят с Полша само за няколко дни...“

Временно управляващ посолството на СССР в
Германия
Астахов

КОГАТО ИЗБУХНА ПОЖАРЪТ

Прогресивната преса нарече „черен ден“ 30 януари 1933 г., когато президентът на Германия Хинденбург назначи за канцлер лидера на Националсоциалистическата партия Адолф Хитлер. Фашистите заграбиха властта при подкрепата на монополите. Хитлер им обеща да задуши революционното движение, да възроди мощта на Германия и да открие за германския империализъм пътя към експанзия. Средството за установяване на световно господство беше войната.

Използвайки класовата омраза на управляващите кръгове от Запада към Съветския съюз, Хитлеровата дипломация се стремеше да осуети създаването на система за колективна сигурност в Европа. За да разпалят враждата към Съветския съюз, нацистите раздуваха мита за „заплаха от болшевизма“. На 27 февруари 1933 г. пламна Райхстагът.

Берлин, вторник, 28 февруари 1933 година

Факелното шествие минаваше по Паризерплац. Участниците в него крещяха предизборните лозунги на националсоциалистите — до изборите за Райхстаг оставаха пет дена.

Огнените езици на факлите се отразяваха в тъмните прозорци на френското посолство. Ярко светеше само крайният прозорец отляво на първия етаж — това беше кабинетът на посланика Андре Франсоа-Понсе. Като хвърли бегъл поглед към зрелището, станало нещо обикновено напоследък, посланикът се върна при своя събеседник, съветския полпред^[1] Лев Михайлович Хинчук, който седеше в старинно позлатено кресло до горящата камина. Няколко движения с

машата и пламъкът отново заигра. Франсоа-Понсе се разположи удобно в креслото срещу него и разговорът продължи.

— Чух от един военен — каза Хинчук, — че под предлог ремонт на централното отопление Райхстагът е съединен чрез подземен коридор с дома на Гьоринг. Разправят, че подпалвачите са минали оттам.

Франсоа-Понсе разпери ръце:

— Сега всичко е възможно, тая версия не бива да се изключва. Днес се видях с американски и наши журналисти — те са предали на своите редакции съобщения именно в такъв дух. Хитлер бързо преминава от теория към практика. Смяната на властта тук напомня смяна на декори на сцена, без да е спусната завесата. Свалят старите декори, подреждат нови. Викове, шум, ругатни, заповеди. Току-виж нещо изхвърчи в зрителната зала...

— Като познавач на Гьоте, Вие навярно помните неговите думи: няма нищо по-страшно от активното невежество — каза Хинчук.

Четиридесет и шест годишният френски посланик, произлязъл от професорско семейство, възпитаник на аристократичното Висше педагогическо училище, което освен знания му бе дало големи връзки, е бил на младини гимназиален учител. По-късно се заел с немската литература. Като че ли предвиждайки своето назначаване в Берлин, той през 1931 г. публикува своя солиден труд за поезията на Гьоте. Но скоро Франсоа-Понсе захвърлил филологическите упражнения и решил да се посвети на политиката. След Първата световна война основава „Дружество за икономически изследвания и информация“ при най-голямата организация на тежката индустрия, с което става неин политически довереник. И на високите постове в Париж, и като посланик в Берлин той отдава всичките си сили за търсене на пътища за сътрудничество с Германия, което да бъде изгодно за промишлените и военните кръгове във Франция. Сътрудничество, при което, естествено, цялата дейност да се ръководи от Париж. За това са мечтали още Луи XIV и Наполеон.

Франсоа-Понсе продължаваше тази линия и сега, след идването на Хитлер на власт.

— Вече се появиха съобщения за участието на комунистите в подпалването — отбеляза той.

— Това трябваше да се очаква. Логиката на последните събития подсказваше, че за подпалването ще обвинят именно комунистите. Три дена след идването на Хитлер на власт Гьоринг забрани събранията и демонстрациите на Комунистическата партия в цяла Прусия. Преди десет дена той заповяда да се използва оръжие срещу недоволните от новия режим. А сега...

— Тази сутрин на закуска в Министерството на външните работи аз попитах министъра на външните работи за пожара. Фон Нойрат ми отговори: това е престъпление на комунистите, виновният призна всичко, това не е престъпление на един човек, а на партията.

— Ето колко е просто всичко — усмихна се Хинчук. — Впрочем това напълно се покрива с теорията на господин Хитлер, че няма смисъл да се занимават с дребни измишльотини, лъжата трябва да бъде огромна, тя трябва да бъде от такава величина, че никой и никога да не посмее да си помисли, че тя може да бъде измислена. Не каза ли министърът нещо по-интересно?

— Той има един лайтмотив — Германия трябва да заеме в света мястото, което ѝ се полага, трябва да стане равнопоставена с другите страни. Преди седмица, когато бях в Париж, нашият министър на външните работи Пол-Бонкур ме попита: какво може да се очаква от новото германско правителство? Отговорих, че всичките му усилия ще бъдат насочени срещу външния враг. Впрочем с нас беше и Едуард Ерио — според мен, вие, русите, цените неговото мнение.

— Това е естествено, защото когато преди девет години той беше министър-председател, вие признахте нашата страна, а миналата година подписахме с вас договор за ненападение. Ние ценим и мнението на господин Пол-Бонкур. И не само защото той нееднократно е бил премиер, но и защото го смятаме за реалист в политиката. Както и господин Ерио. Аз мисля, че отсега нататък десните във Франция ще се стремят към сближаване с Хитлер, те имат предлог за това: той се бори против комунизма. След като обяви Германия за крепост срещу революцията и комунизма, Хитлер ще може да привлече на своя страна мнозина на Запад. С тая песничка той ще стане по-популярен и от самия Морис Шевалие.

— И най-хубавата песничка омръзва — се усмихна Франсоа-Понсе. — Но независимо от призивите на господин Хитлер Франция трябва да търси взаимно разбирателство с Германия. Тия дни фон

Нойрат заяви: няма друг избор — или Германия ще стане крепост на мира в центъра на Европа, или Европа ще рухне в пропастта.

— Вие се надявате на първото?

— А вие, виждам, се страхувате, че ще се случи второто.

— Както казвате вие, французите, страхът е половин спасение.

— И все пак вие сте фаталист, господин Хинчук.

— Господин посланик — полпредът стана, — понеже е късно, нека да не обсъждаме днес разликата между фаталиста и реалиста.

Сбогувайки се, Хинчук, като че ли между другото, попита:

— Чували ли сте нещо за съвещанието на Хитлер с индустриалците преди една седмица?

— По-точно на двадесети. Чух някои работи. Казват, че гостите са отпуснали няколко милиона за фонда на неговата партия.

— Ще им се върнат с лихвите — каза Хинчук. — Плановете на господин Хитлер им обещават гигантски военни поръчки. Те ще го подкрепят във всичко. И не само те. Американският посланик ми каза, че неговите сънародници, които представляват крупните банки и компании, са се срещали с Хитлер и обещаваха да му окажат помощ във въоръжаването на Германия. С Хитлер можем да си сътрудничим, казали те на посланика. Та кой от нас е реалист?

Когато се върна в представителството на Унтер ден Линден, същата нощ Хинчук приготви телеграма до Наркомата^[2] на външните работи. Той писа за провокациите срещу съветските граждани в Берлин и във връзка с това за своя протест до германското министерство на външните работи. Съобщаваше и своето мнение за пожара:

„Има сведения, че пожарът е предизвикан от хора, свързани с Гьоринг. Такава информация, според данните, които имам, ще се появи във френския и американския печат. Подпалването на Райхстага без съмнение е извършено от нацистите с цел да бъде разгромена Комунистическата партия и за постигане успех в изборите.“

Този извод напълно ще се потвърди. След няколко дни ще бъде заловен Ернст Телман и арестувани хиляди комунисти и антифашисти.

На 2 март Хитлер ще произнесе в берлинския Шпортпалас остра антисъветска реч. Правителството ще възложи на Хинчук да протестира. За своята визита при Нойрат полпредът ще съобщи в Москва:

„Съобщих на Нойрат протеста и му го оставих в писмена форма. Добавих, че обществеността в СССР е възмутена, а обществеността в Германия вижда в речта на Хитлер директиви по отношение на СССР. Нойрат отговори, че в речта на Хитлер има недружелюбни нападки, но Хитлер не е сторил това преднамерено, той е говорил импровизирано, без предварително подготвена реч. Вчера, по думите на Нойрат, той беседвал дълго с Хитлер, който отново потвърдил, че политиката спрямо СССР трябва да бъде дружеска. След публичното изявление на Хитлер Нойрат помоли да бъде потвърдено под някаква форма в Москва приятелското отношение към Германия. Отговорих, че нямам никакви основания за това.“

На 5 март в изборите за Райхстаг хитлеристите няма да успеят да получат абсолютно мнозинство въпреки терора. След като привлекат на своя страна центристките партии, те ще постигнат целта си — на 24 март Райхстагът ще даде на Хитлер извънредни пълномощия. С това ще се ликвидира в крайна сметка и самият Райхстаг — той не ще може повече да контролира правителството.

Така ще се „оформи“ фашистката диктатура. Хитлер ще посочи на своите дипломати целта — да създадат благоприятни външнополитически условия за подготовка на агресията.

— Необходими са ни Европа и нейните колонии — ще каже той. — Не провинции, а геополитически категории, не национални малцинства, а континенти, не поражение, а унищожение на противника, не съюзници, а сателити, не преместване на границите, а

разместване на държавите по цялото земно кълбо, не мирен договор, а смъртна присъда — такива трябва да бъдат целите на великата война.

А методите? Хитлер ще даде указание на дипломатите:

— Аз провеждам политика на насилие, като използвам всички средства, без да ме е грижа за нравствеността и кодекса на честта. Но аз няма да започна война незабавно. Напротив, отначало трябва да се смекчават конфликтите, да се подписват всякакви договори и споразумения, да се води политика на помиряване с всички доскорошни врагове. Аз ще напредвам на етапи. Но в крайна сметка мечът ще решава всичко. В политиката не признавам никакви закони. Политиката е такава игра, в която се допускат всякакви хитрости и правилата на която се изменят в зависимост от уменията на играчите.

[1] *Полпред* (пълномощен представител) — наименование на дипломатическите представители (от 1918 до 1922 г. на РСФР, а след това до 1941 г. — на СССР). *Полпредство* (пълномощно представителство) — дипломатическо представителство на РСФР, а от 1922 до 1941 г. — на СССР. ↑

[2] Наркомат или НКВД — Народен комисариат на външните работи. — Б.пр. ↑

„С идването на Хитлер на власт в Германия международната обстановка рязко се изостри, в Европа се създаде огнище на нова световна война.

В Далечния Изток беше другото огнище на световната война. Още през 1931 г. Япония нападна Китай, заграби североизточната му част — Манджурия, и през следващата година създаде там марионетна държава Манджоу-Го. Японските милитаристи готвеха нови агресивни акции, преди всичко срещу СССР. Те заплашваха и интересите на американските империалисти в Далечния Изток.

Тези два фактора наред с искането на деловите кръгове и обществеността на САЩ да признае СССР накараха новия президент на Съединените щати Франклин Рузвелт да преразгледа отношението на Америка към Съветския съюз. САЩ бяха единствената велика държава, която още не беше признала СССР. Успехите на съветския народ в укрепване мощта на своята страна доведоха до това, че вече 24 капиталистически държави бяха принудени да установят с нея дипломатически отношения. Реалистично мислещите дейци все повече се убеждаваха, че СССР не бива да се пренебрегва в световната политика.“

Вашингтон, понеделник, 6 март 1933 година

Дипломатическият агент на НКВД в САЩ Борис Сквирски влезе в малък ресторант, разположен близо до Капитолия. Приятно беше да попаднеш най-после на топло — над Вашингтон бяха надвиснали ниски сиви облаци и студеният вятър пръскаше в лицето бодливи капки дъжд. Сквирски за всичките единадесет години работа в американската столица не можеше да си припомни такъв отвратителен март, приличащ на петроградска есен.

Това бяха трудни и вероятно най-дългите години от неговия 46-годишен живот. До 1920 г., когато съдбата му на революционер го

запрати в Далечния Изток, той не смееше и да помисли за дипломатическа кариера. Партията изпрати Сквирски в Министерството на външните работи на Далекотоизточната република^[1]. През 1921 и 1922 година, като член на делегацията на Далекотоизточната република, той беше във Вашингтон, където работеше международна конференция.

Тогава всякакви официални отношения между Съветска Русия и САЩ бяха прекъснати. През 1919 г. в Америка пристигна представителят на съветското правителство Людвиг Карлович Мартенс. Той връчи на Държавния департамент меморандум, в който се изразяваше готовността на РСФСР да установи дружески отношения със САЩ. Но Държавният департамент заяви, че отказва да признае Съветска Русия. Понеже нямаше възможност да осъществява дипломатическите си функции по обичайния път, Мартенс откри бюро на представителството на РСФСР. Той направи много: установи връзки с фирми и банки, сключи редица договори. Но американското правителство пречеше за тяхното реализиране. Тежката атмосфера и полицейските преследвания принудиха правителството на РСФСР да отзове Мартенс през декември 1920 година.

Сквирски фактически продължаваше неговата мисия. Намирайки се през 1922 г. във Вашингтон, той получи телеграма от НКИД:

„Всички свързани с нас правителства са уведомени официално чрез полпредите за присъединяването на Далекотоизточната република към Русия. Направете аналогично заявление в пресата и пред американското правителство. Оставете като наш неофициален представител за информация и свързка.“

Така Сквирски се установи в САЩ и скоро откри във Вашингтон неофициално Информационно бюро на НКИД. Много неща станаха през тези единадесет години. Сблъсквания с белогвардейската емиграция и с дипломацията на Керенски — посланикът на Временното правителство все още се ползваше с всички дипломатически привилегии. Държавният департамент запази консулите на Керенски в Чикаго, Бостън и Сиатъл. Но главното не

беше в това, а в установяването на контакти с деловия свят и политиците, обществеността, в разпространяването на истината за Съветска Русия. По времето на Сквирски през 1924 г. в Ню Йорк беше открито със съветски капитал акционерното дружество „Амторг“, през което минаваше по-голямата част от търговията между СССР и САЩ. На връзките на Сквирски във Вашингтон биха могли да завидят някои акредитирани по всички правила посланици. В неговата задача влизаше, разбира се, системен анализ на политическите събития, на изказвания на членове на правителството и конгресмени, на публикации в пресата. Към Москва пътуваха неговите писма и телеграми с прогнози, оценки, изводи.

Днес в този ресторант беше му определил среща видният сенатор-республикалец Уйлям Бора, стар и твърд привърженик на признаването на Съветския съюз. Бора оглавяваше течението на изолационистите в политическия живот, ония, които категорично се противопоставяха на каквато и да било намеса на САЩ в европейските работи. Но той и неговите съмишленици смятаха за неправилен провъзгласения още през 1921 г. от реакционните политици тезис: до настъпването на „фундаментални изменения“ във вътрешната политика на Съветска Русия позицията на САЩ по отношение на нея ще остане отрицателна. При това изолационистите, разбира се, вземаха под внимание икономическите и стратегическите интереси на своята страна.

Сквирски неведнъж се бе срещал със стария, твърде влиятелен във Вашингтон сенатор, който в продължение на шест години възглавяваше Комисията по външните работи при Сената. Но тази среща той очакваше с особен интерес. Завчера на площада пред Капитолия, който сега се виждаше от прозореца на ресторанта, пак в такова студено и отвратително време положи клетва новият, 32-ри президент на Съединените американски щати — Франклин Делано Рузвелт.

Тогава Сквирски стоеше на дъжда сред стохиялната тълпа пред Капитолия. Някои се бяха покатерили по покривите на сградите и даже по дърветата. Войсковите части се строиха за парада. Точно на обед на трибуната се появи Рузвелт. Помагаше му да върви синът му Джеймс: през 1921 г. на върха на политическата си кариера, тридесет и девет годишният Рузвелт беше поразен от полиомиелит. Оркестърът на

морската пехота гръмна традиционното „Ура за вожда!“. Председателят на Върховния съд прочете клетвата. Вместо приетото кратко „заклевам се“ Рузвелт я повтори дума по дума. Първата реч на президента засягаше преди всичко вътрешните проблеми. А Сквирски се интересуваше от външнополитическите планове на новия президент, от отношението му към признаването на СССР. Дали Рузвелт, както и неговите предшественици, ще чака „фундаментални изменения“ във вътрешната политика на съветската държава?

Сквирски разтвори „Ню Йорк таймс“. През цялата първа страница минаваше заглавието: „Рузвелт нареди да се закрийт банките за четири дена.“ Бърз старт, помисли си той, финансите след голямата криза са болният въпрос. В погледа му попаднаха думите на президента: „Страната има нужда и ако не се лъжа, настоява за смели експерименти. Здравият смисъл подсказва, че трябва да се избере един метод и да се направи опит: ако той не бъде сполучлив, трябва откровено да признаем това и да опитаем нещо друго. Най-важното е да се опита.“

— Като че ли Рузвелт е склонен да руши традициите — помисли си Сквирски.

Той хвърли поглед върху заглавията на другите материали от първа страница. „Хитлер постигна мнозинство в Райхстага“, „Днес Рузвелт приема губернаторите“, „Японците напредват с тежки боеве“. Японската агресия в Китай продължава вече втора година, разсъждаваше Сквирски. Позициите на САЩ в Далечния Изток са отслабнали, надеждите на Вашингтон, че Япония ще нападне Съветския съюз, не се оправдаха. Американската дипломация в Далечния Изток се излъга, даже Англия и Франция не я поддържат. Американската флота в Тихия океан отстъпва на японската. Всичко това може би ще подтикне Рузвелт към признаване?

А ето и за признаването: „Съветският съюз представлява бариера срещу агресията на милитаристична Япония на единия континент и на хитлеристка Германия — на другия.“ Призиви на обществени организации да се признае СССР. Заявление на лидера на демократите в Палатата на представителите: „Нашият отказ да признаем Русия е икономическо престъпление. Почти всички страни в света я признаха и уреждат търговските си връзки с нея. А ние седим със скръстени

ръце, когато нашите заводи спират, а работниците остават без работа. Това е глупаво.“

Като остави вестника настрана, Сквирски стана: появи се сенаторът Бора.

— Моля да ме извините за закъснението — започна Бора, — но аз имам сериозна причина: бях на обед у президента. Затова съм гладен като вълк.

Забелязал учудване върху лицето на събеседника си, сенаторът поясни:

— Просто е невъзможно да се ядат онези боклуци, които поднасят в Белия дом. Това е парадокс: най-могъщият човек в страната не може да получи един свестен обед. Това, че президентът яде на закуска дявол знае какво, го разбирам — решил е да даде пример за икономии и Елеонора приготвя закуска на мъжа си за деветнайсет цента. Но обедите, струва ми се, не икономисват.

В този ресторант познаваха вкуса и любимите ястия на шейсет и осем годишния сенатор. Достатъчен бе един знак към съдържателя и келнерите се засуетиха край масичката.

— И така, господин Сквирски, според мен работите с признаването не вървят зле.

— Има ли нещо ново по този въпрос, сенаторе?

— Първо, както знаете от вестниците, правителството вече обсъжда възможността, разбира се, чисто хипотетично — за война срещу Япония. Не са взети никакви решения, но затова пък — ще ви кажа под секрет — намерен е противовес на Япония в Далечния Изток.

— Съветският съюз?

Бора се засмя.

— Кажете, господин Сквирски, трябваше ли заради това да се свиква заседание на правителството? Въпросът е ясен дори за децата, и при това отдавна. Още един момент: Русия е най-големият потенциален пазар в света за нашите стоки. На обед днес аз казах, че имам списък на 300–400 фирми, които са сключили сделки със съветски организации. Това е най-доброто доказателство, че Москва изпълнява своите договори. Тия дни аз пак ще внеса в Сената резолюция за установяване на дипломатически отношения. Сега Америка има повече нужда от Русия, отколкото Русия от Америка.

Трябва веднага да се признае Москва, да се назначи посланик, а после да се водят преговори по подробностите.

— Струва ми се, че засега президентът предпочита обратния ред — първо преговори, а след това признаване.

— Засега да, и това е напълно обяснимо. Да знаехте само какъв натиск оказват върху Рузвелт. Даже майка му, както той разказва, го уговаряла да не признава Москва.

Сквирски се усмихна:

— А аз съм слушал друго, но от същата песен. Министърът на селското стопанство Уолъс, като дълбоко вярващ човек, убеждавал президента и държавния секретар Хъл да нямат работа с безбожниците-комунисти, за да не докарат беда на Съединените щати...

— Е, Уолъс скоро ще му дотегне. Що се отнася до Хъл, аз го познавам отдавна и съм сигурен, че той е привърженик на признаването. Днес Хъл каза, че ние сме били традиционни приятели до края на миналата война и че Русия е миролюбива страна, а в сегашния опасен период тя ще помогне за стабилизиране на обстановката.

— Това твърде много се отличава от позицията на неговия предшественик Стимсън — отбеляза Сквирски. — Спомняте ли си как преди няколко месеца той пред публика вдигна ръцете си като за молитва и тържествено се провикна: „Никога, никога! Столетия ще минат, но Америка няма да признае Съветска Русия“. Подобни настроения и сега са силни. Ту вашият Сенат ще се събере да разследва икономическите и политическите условия в нашата страна и ще засили антисъветската шумотевица, ту пък неочаквано ще заговорят, че Съветският съюз уж разпространявал фалшиви долари в Америка — чудят се вече как да ни дискредитират, ту свикват във Вашингтон митинг против нормализирането на отношенията с нас. И забележете, сенаторе, организират митинга именно тук, в столицата, очевидно за да демонстрират единство на правителството с антисъветските сили по въпроса за признаването... Извинете, аз се отвлякох. А как реагира президентът на забележките на държавния секретар?

— Напълно се съгласи с Хъл. Той смята, че двата велики народа трябва да поддържат нормални отношения. Освен това Рузвелт

предполага, че признаването ще се хареса на американците, тъй като в резултат на това ние ще си получим дълга от 150 милиона долара.

— Имате предвид дълговете на царското и Временното правителство?

— Не аз, а президентът има предвид това. А аз предчувствувам, че работата тук ще се запъне.

— Без съмнение. Струва ми се обаче, че въпросът за дълговете трябва да се разглежда само във връзка с общите икономически отношения и търговията. А засега, сенаторе, работите тук не вървят добре. Тези дни получих от Ню Йорк последните данни от „Амторг“. През миналата година нашият внос от Щатите е намалял осем пъти в сравнение с трийста година. Според нас причината за това са дискриминационните мерки срещу нашия износ, въведени преди три години. А от това загубиха преди всичко американските бизнесмени.

— Именно. Мисля, че президентът, като има предвид тяхното недоволство, ще свърже решаването на търговските с политическите въпроси. Трябва да се назначат посланици.

— Впрочем, сенаторе, разправят, че е възможно да Ви предложат мястото на посланик в Москва.

— Зная за тия слухове. Празни приказки! Това е възможно само в случай, че много им се прииска да се отърват от мен тук, във Вашингтон. Рузвелт няма да дочака подкрепата ми на неговите нововъведения. Знаете ли кой разпространява такива слухове? Онези, които смятат, че изолационистът Бора е за признаването на Съветския съюз, той може да бъде обвинен в просъветски настроения. Уверявам Ви, господин Сквирски, ни най-малко не съм настроен просъветски, настроен съм както никой друг проамерикански. Е, ако говорим сериозно, в Държавния департамент има хора, които се славят като познавачи на Съветския съюз. Да речем Уйлям Булит — той е от малцината, които могат да се похвалят, че лично са разговаряли със самия Ленин. При това той е стар приятел на президента.

... Обобщавайки този и други разговори, Сквирски ще съобщи в Москва:

„Новият президент засега е склонен към предварителни преговори преди признаването. Той иска да

проточи работата с около три месеца. Част от съветниците на Рузвелт са за признаване без всякакви условия. Въпросът за признаването не е решен окончателно. Нашите противници усилено се стараят да убедят Рузвелт, че СССР ще се съгласи да развива търговските отношения, без да е признат, и че нашите твърдения за обратното са само блъф.“

През август най-близкият приятел и съветник на президента Г. Моргантау-младши по време на една закуска ще попита Сквирски:

— Не намирате ли, господин Сквирски, че в интерес на развиване на търговията ние би трябвало да изпратим в Москва търговски представител? Нали в Съединените щати съществува „Амторг“. Впрочем това е мое лично мнение.

— Категорично не съм съгласен с вас. Стабилни отношения между нашите страни могат да бъдат създадени само върху твърда юридическа основа, като се установят нормални дипломатически отношения.

— В такъв случай нека забравим за това.

— Да забравим — ще кимне Сквирски.

А за Москва ще замине следната телеграма:

„През последните дни пресата съобщава, и това потвърждават частни източници, че президентът обсъжда въпроса за изпращане на търговски представител в СССР. Той се надява, че установяването на отношения чрез търговски представители ще доведе впоследствие до признаване. Без съмнение въпросът на Моргантау към мен е бил сондаж.“

След месец, през септември, Моргантау отново ще покани при себе си Сквирски.

— Аз поставих пред президента въпроса за окончателните условия за голямата сделка, както молеше „Амторг“. Президентът помоли да Ви съобщя, че той е решил засега да забави решаването на

проблема, тъй като иска да обмисли цялостно въпроса за отношенията с вашата страна. Забавянето не е недружелюбен акт, подчерта президентът. От себе си мога да добавя, че неговото решение е продиктувано именно от съображения за дружба със СССР. Само чрез поставянето на общия въпрос кредитът за вас може да стане по-изгоден.

Същия ден в Москва ще се получи телеграма от Сквирски:

„Досега Моргантау-младши поставяше само икономически въпроси, като избягваше политическите. Затова съм склонен да смятам днешния разговор за повратен. Действията на японците и немците карат Вашингтон да ускори установяването на отношения с нас. Мисля, че Рузвелт ще постави въпроса за признаването през октомври.“

[1] Демократична държава в Източен Сибир, Далечния Изток. Създадена от съветското правителство на 6 април 1920 г. за предотвратяване на военното стълкновение на Съветска Русия с Япония и за разгром на чуждестранната интервенция и белогвардейщината в този район. На 14 ноември 1922 г. Далечният Изток е обединен със Съветска Русия, а на 15 ноември с.г. Далекотоизточната република е включена в РСФР. — Б.р. ↑

„Като опипваха почвата за установяване на дипломатически отношения, и във Вашингтон, и в Москва внимателно следяха събитията в Европа. Управляващите кръгове в САЩ все още се надяваха, че ще могат да подкопаят засилващото се влияние на СССР на международната арена: в Европа се скалпваше единен антисъветски блок с участието на Германия, Италия, Англия и Франция — «пакта на четирите».

Съветското правителство виждаше цялата опасност от създаването на блока на четирите държави, които искаха да си присвоят правото да определят съдбата на народите. То разгада многопосочността на интересите на «четворката» и се стремеше да не допусне създаването на антисъветски фронт.

Реакционните кръгове в Англия проявиха особено усърдие в създаването на «пакта на четирите». Те смятаха да стабилизират положението в Западна Европа чрез отстъпки пред Хитлер, като отстранят заплахата за интересите на Англия от страна на Германия и насочат германската агресия срещу СССР. Даже самата идея за «пакт на четирите», формално издигната от италианския диктатор Мусолини, му бе подхвърлена от британското правителство.“

Рим, събота, 18 март 1933 година

Британският премиер Рамзи Макдоналд и министърът на външните работи Джон Саймън с „Ролс-Ройс“ направо от гарата се отправиха за резиденцията на Мусолини — двореца „Венеция“. Пътуваха само двамата, стъклената преграда ги отделяше от шофьора. След тях се бе проточил кортежът от коли с посрещащите ги официални лица.

— Сега дучето — каза Макдоналд — ще предложи на нашето внимание пакт. Не показвайте, сър Джон, че знаете неговия произход.

Нека предложението за пакта изхожда от Мусолини. Мисля, че този документ и без това ще предизвика недоволство в Париж, Варшава и други столици. Защо са ни излишни търкания? Освен това на дучето така му се иска да се отличи на международната арена. Нека задоволим неговата суетност.

„По суетност ти едва ли отстъпваш на дучето“ — си помисли Саймън.

Шейсетгодишният Макдоналд, който произхождаше от семейство на шотландски учител, на младини бе лидер на Независимата работническа партия. През 1917 г. той даже приветствува революцията в Русия. Като един от основателите на Лейбъристката партия и неин лидер той възглавяваше правителството през 1924 и 1929–1931 година. При първия кабинет на Макдоналд под натиска на общественото мнение и на деловите среди, заинтересовани от търговията, Англия призна СССР, а при втория — по същите причини бяха възстановени дипломатическите отношения, скъсани от консерваторите през 1927 година. Тези действия дадоха основание на някои в Англия да упрекнат Макдоналд в симпатии към СССР. Но той мразеше Съветския съюз не по-малко от консерваторите.

Интересите на работническата класа му бяха чужди. Макдоналд просто правеше кариера. През есента на 1931 г., по време на кризата, той предизвика взрив от гняв сред трудещите се, като намали разходите за социални нужди. Този взрив можеше завинаги да разруши неговата кариера. Лейбъристите даже го изключиха от своите редове. Но като видя в лицето на Макдоналд свой човек, едрата буржоазия не го остави в беда. Той фактически премина към консерваторите, създавайки партията на националлейбъристите. В края на 1931 г. му дадоха възможност да образува коалиционно „национално правителство“, в което консерваторите Стенли Болдуин и Невил Чембърлейн ръководеха цялата работа. След образуването на „националното правителство“ той каза: „Утре всички херцогини в Лондон ще поискат да ме разцелуват.“ Суетността го тласкаше към аристократическите салони. Най-после той бе приет там.

Министър на външните работи в правителството на Макдоналд стана връстникът му сър Джон Саймън. В продължение на много години той бе лидер на дясното крило на Либералната партия. Преди две години той, както и Макдоналд, премина всъщност на позицията

на консерваторите, като създаде от отцепилите се либерали Националлиберална партия.

— В Париж мненията за пакта са различни — каза Саймън. — Мисля, че премиерът Даладие ще ни подкрепи, макар и не безусловно. Но там има фигури от типа на моя колега Пол-Бонкур — от тях всичко може да се очаква.

— Какво имате предвид, сър Джон?

— В края на краищата нашият „пакт на четирите“ — или ако щете, — пактът, който сега ще ни представи дучето, — това е концерт на великите държави: Италия, Германия, Англия и Франция. Именно те трябва да донесат мир на Европа и да ѝ диктуват своите условия, а Обществото на народите само да ги подпечатва. И в този концерт Франция съвсем няма да свири първа цигулка, както би ѝ се искало. Такива като Пол-Бонкур бяха озадачени най-вече от клаузата в пакта за законността на преразглеждане на границите, установени от Версайския договор след световната война. Французите има за какво да се безпокоят — Саарската област, Рейнската зона, Елзас и Лотарингия. Освен това пактът отменя всички ограничения във въоръжаването, наложени на Германия във Версай. А Париж, както винаги, малко нещо се страхува от Берлин. Според мен френско-германският конфликт е съществувал и вечно ще съществува — в скрита или открита форма.

— Това вече не е наша грижа — отговори Макдоналд. — Нека се оправят сами. Английската дипломация служи преди всичко на Англия. Както казваше Фридрих Велики, ако някой трябва да измами някого, то по-добре е ние да измамим.

— Оня ден Пол-Бонкур сподели с мен своите опасения. Той смята, че това е пакт на трите против Франция, а Англия уж щяла да играе ролята на арбитър между изолираната Франция и обединените Германия и Италия. Освен това, казваше той, малките европейски съюзници на Франция ще бъдат възмутени от това, че тя ги предава.

— Поданиците на страни с население под десет милиона — каза Макдоналд — не заслужават да им се обръща внимание.

— Пол-Бонкур смята — продължаваше Саймън, — че на нас ни се иска да посредничим между всички недоволни, от една страна, и Франция, от друга.

— Защо да имаме толкова недоволни — усмихна се Макдоналд. — У нас те не са толкова много. И след подписването на пакта няма да го има главния недоволник — господин Хитлер. Нашата заслуга, сър Джон, е в това, че след като успокоим Хитлер, Лондон ще се окаже арбитър в споровете. Историците ще запишат това в актива на британската дипломация. Французите даже и не сънуват подобни неща. Пък и какво ли може да се очаква от тях, щом в Париж постоянно си играят на прескочи кобила. Изпращаш послание до един премиер, а докато то пристигне — там вече има друг. Самите французи сега няма какво да предложат и премиерът Даладие няма къде да се дене. Ако могат, нека да подкупят Мусолини, за да им измисли друг пакт, изгоден за тях. Разправят, че веднъж, в началото на световната война, те вече са го купували. В резултат на това от редактор на вестник „Аванти“ Бенито Мусолини, върл противник на войната, се превърнал в редактор на вестник „Пополо д’Италия“, настояващ за незабавно влизане във войната. Те имат опит. И тогава това не им е струвало скъпо — струва ми се, около десет хиляди франка на месец.

— Чувал съм за тази история. Сега това би им струвало много по-скъпо. Но остават още и русите.

— Виж, русите, наистина ще се окажат в изолация. Ако нашата голяма четворка раздели света на сфери на влияние, както е запланувано, русите ще се паднат на господин Хитлер. От четворката географски най-близо до тях е Германия и ако Хитлер действително поиска да разшири владенията на Райха, то на изток за него има голям простор. Само на изток! В своята страна той решително се разправи с комунизма. Трябва да се предполага, че ще му стигне решителност да се разправи с него и извън Германия.

— Наистина, господин Чърчил се страхува от експанзията на Берлин в други посоки — подхвърли Саймън. — Той мрази комунизма не по-малко от Хитлер, но се опасява да не би Хитлер да завие в друга посока, да не би да бъдат застрашени нашите интереси...

— Дявол да го вземе — по издълбаното от бръчки лице на Макдоналд пробяга раздражение, — та нали самият той говори за омразата на Хитлер към комунизма. Накъде другаде може да завие, ако не на изток?

Мусолини прие англичаните в работния си кабинет. Беше с червен параден мундир на почетен капрал от полицията. След

взаимните приветствия дучето отиде до бюрото си, измъкна оттам папка с документи и я подаде на премиера. Гостите в черни костюми — белокосият Макдоналд и дългият, плешив и слаб, както казват англичаните, като гребло, Саймън — стояха леко приведени, за да не гледат дучето отгоре.

— Това е моят план за „пакта на четирите“ — каза Мусолини. — Нарекъл съм го „Политически пакт за съгласие и сътрудничество между четирите западни държави“. Идеята за него ми дойде в главата между две партии игра със зарове в извънградската ми резиденция.

По навик Мусолини издаде напред челюстта си, смятайки, че това му придава сходство с римските императори. „Напразно го прави — си помисли сър Джон, — никакво сходство с цезарите, само тъпота е изписана на лицето му.“

Макдоналд и Саймън не показаха с нищо, че са запознати със замисъла на пакта не по-зле от дучето. Тримата седнаха край кръглата маса.

— Чрез този пакт ние ще осигурим един спокоен период за Европа — заяви дучето.

„Спокоен период — помисли си Саймън, — Германия ще се въоръжава, а Франция не може да предприеме нищо срещу това. Не е зле.“

— Мисля — каза Макдоналд, — че ние организираме нещо като Свещения съюз от 1815 година.

Той без малко не добави „създаден след поражението на Наполеон“, но се въздържа. Знаеше, че дучето иска да прилича не само на римските императори, но и на „малкия капрал“ Бонапарт. Затова и носеше мундир на капрал.

— Предполагам — продължи премиерът, — че в Берлин ще се съгласят с този вариант на пакта.

— О, в Берлин вече казаха, че идеята ми е гениална!

Англичаните напуснаха двореца „Венеция“ доволни. Техните планове като че ли се осъществяваха. За истинските замисли на британското правителство съветското пълномощно представителство в Лондон ще съобщи в Москва:

„Тук се активизират тенденциите за създаване на единен антисъветски фронт. Тези тенденции се раждат върху почвата на тържеството на хитлеризма в Германия и растящата агресивност на Япония. Политиката на Англия се свежда до удряне с юмрук по «руския въпрос».“

Мусолини също беше доволен. Пактът превръщаше фашистка Италия в равноправен член на „голямата четворка“, помагаше ѝ да подкопае позициите на Франция и да превърне дунавските и балканските страни в италианска сфера на влияние.

Мусолини предаде на гостите си точно и реакцията на фашистка Германия. Там действително бяха сметнали идеята на пакта за „гениална“, доколкото пактът възстановяваше положението на Германия като една от господстващите в Европа страни и ѝ даваше правото да се превъоръжава.

А Франция? В Париж бяха разтревожени: пактът може да разруши цялата система от съюзи на Франция с източноевропейските страни, които се опасяваха, че ще станат обект на сделка между четирите държави. Освен това в Париж предполагаха, и не без основание, че Франция рискува да загуби ръководната си роля в Европа, тъй като другите три партньора бяха заинтересовани от това. Когато даваше указания на пълномощния си представител в Париж, съветското правителство взе под внимание тези настроения във Франция:

„По време на разговорите си споменете за отрицателното ни отношение към «пакта на четирите» предвид на това, че неговите компетенции са неограничени и той може да засегне нашите интереси, да не говорим за слуховете за антисъветското острие на пакта. Кажете, че ние разсъждаваме обикновено по формулата: «Без нас — следователно против нас».“

През юли в Рим ще бъде подписан „пактът на четирите“. Но участниците в него не ще могат да преодолеят своите разногласия: френското правителство ще сметне за невъзможно внасянето му в парламента за ратифициране. Пактът така и не ще стане „концерт“. Той ще се окаже само генерална репетиция. Репетиция преди Мюнхен.

Историята с пакта ще убеди Хитлер и Мусолини, че Лондон и Париж са податливи. През октомври 1933 г. Германия ще заяви, че напуска Обществото на народите и конференцията по разоръжаване. В женеvския Дворец на народите ще посрещнат това като тревожен сигнал.

— Ако Франция и Англия не могат да противопоставят на Германия единен фронт — ще каже министърът на външните работи на Чехословакия Бенеш, — за малките страни от само себе си се натрапва политиката на сближение с Берлин и на отстъпки пред него.

— Най-важното е да не се изостря положението — ще забележи американският представител. — Рано или късно Германия ще признае заблуденията си и ще се върне. Малко търпение, господа!

— В международните отношения отново се установява превъзходството на силата — ще заяви Пол-Бонкур.

„Провалът на «пакта на четирите» за сетен път убеди американското правителство, че без участието на СССР не могат да се решават най-големите въпроси на европейската и световната политика. По-нататъшното изостряне на международната обстановка подтикваше Ф. Рузвелт към признаване на СССР.

Сквирски не сгреши, като събщи в Москва, че президентът ще предприеме решителни действия през октомври. През октомври го поканиха в Държавния департамент, където го запознаха с текста на посланието на председателя на Централния изпълнителен комитет (ЦИК) на СССР М. И. Калинин. То съдържаше предложение да се изпрати във Вашингтон делегация за преговори за установяване на дипломатически отношения. Държавният департамент помоли Сквирски да изясни как ще реагира Москва на такова послание. Съветското правителство се отнесе положително. На 10 октомври посланието беше изпратено, а след една седмица М. И. Калинин в отговора си подкрепи инициативата на Рузвелт да се водят преговори. В началото на ноември във Вашингтон пристигна народният комисар на външните работи М. М. Литвинов.“

Вашингтон, петък, 10 ноември 1933 година

За втори път през последните три дена народният комисар, съпроводен от Сквирски, се срещна с президента в Овалния кабинет на Белия дом. Тук всичко — моделите на кораби, картините, сувенирите върху бюрото — говореше за влечението на домакина към морето, към флота, напомняше за годините, когато Рузвелт беше заместник-министър на морския флот.

Президентът правеше впечатление на откровен човек, но Сквирски беше чувал, че Рузвелт е извънредно потаен. Властен и строг, всички важни решения той вземаше сам — при него не можеше

да става и дума за някаква колегиалност. Самият той беше акуратен в работата си, изискваше същото и от другите. Не произнасяше речи, по-дълги от половин час, и не приемаше докладни, по-дълги от страница.

Рузвелт умееше да предразполага събеседника към себе си, даваше му възможност да свикне с обстановката, не пристъпваше към работата веднага, без предварителна подготовка. При предишната среща президентът започна разговора от марките. Като научи, че Литвинов не споделя неговото хоби, той съжали, но все пак не изпусна случая да се похвали със своята колекция — около 25 хиляди марки в четирийсет албума.

Този път Рузвелт започна с един случай.

— Изобщо, господа, струва ми се, че ще бъде глупаво да наречем днешната акция признание. По-скоро трябва да се говори за установяване на дипломатически отношения. Не може да се признава или не признава огромна и силна държава, която съществува вече шестнайсет години, и съдейки по всичко, ще съществува и по-нататък независимо от нашите или нечи други желания. Знаете ли, господин Литвинов, неотдавна жена ми Елеонора посети едно училище. В една класна стая тя видяла карта с голямо бяло петно. Попитала: какво е това бяло петно? Отговорили й, че не е позволено да се назовава това място. Ставало дума за Съветския съюз. Този случай беше една от причините, които ме подтикнаха да се обърна с послание към президента Калинин.

Всички присъстващи — Литвинов, държавният секретар Хъл, неговият специален помощник Булит и Сквирски — се усмихнаха.

Сквирски погледна Хъл: изискани маниери, приятен глас, отпуснати очи. Шейсет и една годишният държавен секретар, опитен политически боец, за Рузвелт бе свързващо звено с консервативните сенатори. От 1907 г. той заседаваше в Капитолия като представител на щата Тенеси — отначало в Палатата на представителите, а след това в Сената. Осведомените хора разправяха, че Хъл бил против това, първо да се установят дипломатически отношения, а след това да се разрешат споровете. Той се съпротивявал и на това, президентът лично да се обръща с послание към Калинин и лично да участва в преговорите. Хъл предпочитал каналите на Държавния департамент — по-сложен и по-дълъг път, но според него обещаващ по-големи изгоди, доколкото с русите би могло здравата да се попазарят. Обаче Рузвелт решил:

целият „руски въпрос“ трябва да се въведе в парадната зала, вместо да се вмъква в кухнята през задния вход.

С разказа си Рузвелт създаде благоприятна атмосфера за по-нататъшния разговор. Думата взе Хъл.

— Господин народен комисар, бих искал да спра вашето внимание на четири момента, решаването на които ще осигури безоблачно бъдеще на нашите отношения. И така, първо. Правилно или не, но в Америка се е създадо впечатление, че във вашата страна религията се преследва. Многобройните противници на признаването обръщат внимание именно на това. Америка е религиозна страна.

— Аз искам под секрет да добавя следното — каза Рузвелт с такъв тон, като че ли се готвеше да съобщи на народния комисар такова нещо, за което не знае и няма да знае никой друг. — Налага ми се да се съобразявам както с изборите за Конгрес, така и с бъдещите президентски избори. Не мога да пренебрегна нито една част от обществото, в това число и църквата. Удаде ми се временно да успокоя противниците на признаването, но те могат отново да ме атакуват в Конгреса.

— Ние не искаме да се мамим — отговори народният комисар. — Ние искаме да задълбочим нашите отношения в името на общия идеал — запазването на мира. Режимът в отделните страни е различен. Има страни, които вървят по пътя на прогреса, има и страни, които се дърпат назад към Средновековието. Ние бихме дали лош пример на света, ако започнем да се месим във вътрешните работи един на друг и да диктуваме едни, или други изменения. Законодателството за религията — това си е вътрешна работа на всяка държава. А приказките, че у нас религията се преследва, не са нищо друго освен плод на клеветническа пропаганда.

— Ако Америка имаше посланик в Москва — продължи народният комисар, — бихте могли да го запитате за това. Сигурен съм, че отговорът му ще опровергае всички нелепи слухове. Разбира се, ако посланикът не е предубеден човек. — Като се усмихна с късогледите си очи, народният комисар погледна Булит, назначен, както съобщи Рузвелт, за посланик в Москва. — Аз не мога в никакъв официален документ или заявление да засягам даже бегло този чисто вътрешен въпрос.

Хъл разбра, че е безполезно да се спори.

— В такъв случай — каза държавният секретар, навел ниско глава, като че ли разглеждаше вратовръзката си — ще можем ли ние да получим поне гаранция за религиозната свобода на американците, които работят в Съюза? Без това възстановяването на отношенията е невъзможно.

— Положението на американците ще бъде такова, каквото е положението на другите чужденци или на собствените ни граждани. Досега нито едно правителство не се е оплаквало по този повод, пък и Америка едва ли е получавала оплаквания от свои граждани, живеещи у нас. Ние няма да създаваме никакво привилегировано положение за чужденците и аз нямам намерение да се обвързвам с никакви задължения по този въпрос.

Хъл погледна за миг Рузвелт, сякаш искаше да мине към следващия въпрос. Той му кимна едва забележимо.

— Няколко думи за правното положение на американците. В случай на арест ще им бъде ли гарантирано например правото на избор на защитници, освобождаване под гаранция и т.н.?

— Мога само отново да се позова на равенството на нашите и чуждите граждани пред закона — отговори народният комисар. — Ние не можем да създаваме привилегии.

— Тогава, да минем към въпроса за финансовите претенции. Имам предвид преди всичко, дълга на правителството на Керенски на сума 187 милиона долара. След световната война нашите съюзници в Европа оставиха въпроса открит...

— А те, Впрочем, ви дължат около единайсет милиарда — подхвърли Литвинов.

— Но с вас ние искаме да решим този въпрос, макар и частично.

— Ще си позволя да ви напомня — каза народният комисар — за нашите контрапретенции — за вредата, която бе нанесена на съветската република по време на интервенцията. Вероятно достатъчно ви говорят думите Архангелск и Владивосток. В последния японците дойдоха със съгласието на Америка. Ако искате въпросът да се реши незабавно, то нека взаимно се откажем от всякакви претенции.

В разговора се намеси Рузвелт.

— Аз лично се съмнявам в моралното право на Америка да иска изплащането на дълговете на царя и Керенски. Трудно е да се оправдае интервенцията в Архангелск. При това англичаните и французите,

който спечелиха от войната, отказват да плащат. А на Русия войната не ѝ донесе нищо друго освен разрушения. Мисля, че по-нататък ще можем да намерим формула, която да задоволи противниците на признаването.

Хъл премина към четвъртия въпрос, който американската страна искаше да бъде обсъден: не се ли стреми Съветска Русия да събори съществуващия строй в САЩ? Не е ли насочена именно към това дейността на Коминтерна? След дебатите бе решено да бъдат разменени писма по въпроса за пропагандата, като в тях се фиксира принципът за ненамеса във вътрешните работи един на друг. Двете правителства се задължаваха да се въздържат строго от всякакви актове, целта на които е предизвикване или поощряване на въоръжена интервенция против другата страна. Задължаваха се още да не създават, да не субсидират и да не поддържат военните организации и групи, които възнамеряват да се борят против политическия и обществения строй на двете държави.

В края на разговора стана дума за международния резонанс от признаването, за негативните отзвучи на Запад и особено в Токио. Рузвелт се оживи като шахматист, който е видял на дъската интересна позиция.

— Тези дни нашият посланик в Япония Джоузеф Грю съобщи от Токио, че там предупреждават: ако в резултат на признаването русите започнат да се надяват на САЩ в споровете с Япония, или ако китайците сметнат, че САЩ ще подкрепят Русия в Далечния Изток, то на японските дипломати ще се наложи да се обърнат към военните. Как Вие, господин комисар, гледате на тези „ако“?

— Струва ми се, че в Токио далеч не са употребили всички възможни „ако“. Те биха могли да добавят: ако САЩ разглеждат Съветския съюз като противовес на Япония в Далечния Изток. Или: ако САЩ разчитат, че признавайки Русия, са се осигурили на Тихия океан. Или ако Съединените щати демонстрират готовността си да сътрудничат с Москва в Тихия океан...

— Тогава колкото повече „ако“ дадем на политическия съперник, толкова по-вероятно е той да допусне грешка.

— Съгласен съм, господин президент. И вероятно за да объркате още повече сметките му, преди седмица Вие направихте приятелски жест спрямо Япония, като обявихте, че през пролетта на следващата

година вашият тихоокеански флот ще извърши плаване до Атлантика и ще се върне обратно не по-рано от есента.

Рузвелт не показва, че е забелязал иронията на народния комисар:

— Подобни жестове могат да объркат не само потенциалния съперник, но и когото щете. А ако искате с открити карти...

„Интересно — помисли си Сквирски, — Рузвелт е от ония, които здраво крият картите си и никога не ги изваждат на масата.“

— ... та ето моето мнение: 92 процента от населението на земното кълбо жадуват мир и само осем процента се стремят към война и завоевания — това са Германия и Япония. Нашите две страни нямат нужда от завоевания. Именно те трябва да застанат начело на движението за мир — аз разбирам мира като ненарушаване на границите.

— Напълно съм съгласен с Вас, господин президент. Пограничните стълбове на всички граници са опора на мира и премахването дори на един ще повлече след себе си рухването на цялото здание на мира.

— Точно така, господин Литвинов. Що се отнася до Германия, аз не изключвам придвижването ѝ на Изток. Хитлер е опасен възпитател на младежта в милитаристичен дух. Аз обаче се надявам, че той няма да се задържи дълго. А японците представляват сериозна опасност, те ни принуждават да изразходваме нови стотици милиони долари за въоръжаване. Техният флот вече може да се мери с английския, а нашия той е надминал. Мисля, че в края на краищата Япония няма да издържи финансовото напрежение, но засега ме безпокои.

— Тя не може да не безпокои и нас, господин президент. Апетитите на Токио се разпростират и върху нашия Далечен Изток и Сибир.

— Сибир е гигантски край. Сигурно ще ви са нужни десетина години, за да започнете да го усвоявате както трябва, да строите пътища.

— Може би десет, а може и повече, но мирни години.

— Америка е готова да направи всичко, за да предотврати японската опасност.

— Имате предвид...

— О, не. Америка няма да воюва, нито един американец няма да се съгласи с това. Но аз съм готов да оказвам пълна морална и

дипломатическа подкрепа. И във връзка с това, защо да не подпишем пакт за ненападение?

Рузвелт като че ли разсъждаваше на глас.

— Ние сме напълно за — заяви народният комисар. — Бихме искали също да сключим пакт за ненападение между СССР, САЩ, Китай и Япония. Да го наречем, например, Тихоокеански.

— Бил — обърна се Рузвелт към Булит; — заемете се с този въпрос и в близките дни ми докладвайте подробно за него, преди заминаването Ви за Москва.

Четиридесет и две годишният Уилям Булит, слаб човек с голяма яйцевидна глава, кимна в знак на съгласие. Той вече е бил в Москва. През 1919 г., по време на интервенцията срещу Съветска Русия, когато Червената армия настъпваше, той бе изпратен, за да разбере при какви условия болшевиките ще се съгласят да водят преговори с Антантата. След срещата си с В. И. Ленин той се върна с предложенията на съветското правителство. Но президентът на САЩ Т. Уилсън и британският премиер Д. Лойд Джордж, които го изпратиха в Москва, даже не се срещнаха с него след завръщането му: положението по фронтите, както им се струваше, се бе изменило в полза на Антантата и те сметнаха преговорите с болшевиките за излишни. След мисията в Москва, която не му донесе лаври, той, юрист по образование, дипломат и журналист по професия, реши да остави завинаги дипломацията.

Едва след четиринайсет години по молба на Рузвелт Булит се върна в Държавния департамент и започна да се готви за новата си работа — посланик на САЩ в Москва. „Той е твърде лукав“ — казваше за него жената на президента Елеонора. На думи Булит се представяше за голям приятел на Рузвелт, обаче на думите му никога не трябва да се вярва. „Той е карьерист, който се стреми към висок пост. Според мен той не умее да оценява обстановката, правилно“ — бе записал в дневника си американският посланик в Берлин Дод. Булит бе от оня тип хора, които са прекалено уверени в силите си, без да имат достатъчно основание за това.

— Засега — Рузвелт отново се обърна към Литвинов — мога да кажа следното: четиристранен или даже тристранен, пактът без Япония, разбира се, е абсолютно неприемлив за Токио. Но отказът на Япония би ми развързал ръцете за сключване на пакт с вас.

— А какво мислите, господин президент, за едно споразумение с нас за съвместни действия, когато се появи опасност за мира!

— О, господин Литвинов, бих предпочел да се въздържа от двустранни задължения. По-добре е в случай на необходимост да направя едностранно заявление.

След шест дена съветската и американската делегация ще си разменят ноти за установяване на дипломатически отношения и ноти по въпроса за пропагандата, т.е. за взаимна ненамеса във вътрешните работи. В съвместното комюнике по финансовите въпроси ще бъде записано „джентълменско споразумение“, съгласно което взаимните претенции на страните се анулират, а СССР се задължава да заплати на САЩ „като вноска по сметката на дълга на Керенски и друга сума — не по-малко от 75 млн. долара под формата на лихва свръх обикновената лихва за заем“ — именно за заем, доколкото Съветският съюз имаше нужда от валута, за да закупува от чужбина машини и оборудване. При това допълнително се посочваше желанието на президента и на Конгреса да получат 150 млн. долара; Литвинов пък обеща „да посъветва своето правителство да се съгласи на 100 млн. долара“.

В изявлението за печата народният комисар ще каже:

— Размяната на ноти не само създава необходимите условия за бързо и успешно уреждане на нерешените проблеми, свързани с миналото, но, което е по-важно, отваря нова страница в развитието на действително приятелски отношения и мирно сътрудничество между двете страни. Открива се възможност за установяване на икономическо сътрудничество. Всичко това ще окаже най-благоприятно влияние върху делото на мира, честните хора по земята ще се зарадват. За съжаление, в много случаи под прикритието на нормални отношения се създават недоверие и недоброжелателство, които понякога довеждат до най-ненормални действия. Ние не искаме такива, а истински приятелски отношения със Съединените щати. Даже и сега има допирни точки между нашите страни, а техният брой ще се увеличи, ще се разшири основата за икономическо и културно сътрудничество и за борбата за мир.

Липсата на дипломатически отношения в продължение на 16 години допринесе за натрупване на неправилни, лъжливи впечатления в Съединените щати за положението в СССР — ще продължи

народният комисар. — В Москва нямаше официални американски представители, което лишаваше президента на САЩ от възможността да получава информация от първоизточник. Мнозина се занимаваха с разпространяване на най-примитивни басни за Съветския съюз. Предадох на президента пълна информация за нашата политика. Президентът и аз се разбирахме отлично един друг. Разбирахме и положението на всяка от страните. Президентът отново се убеди, че не съществуват непреодолими препятствия за уреждането на основните въпроси. Убеден съм, че възстановяването на отношенията между двете велики страни ще предизвика само един въпрос: защо това не е било сторено по-рано. Сега всички ще разберат, че е отстранена една от най-големите политически и икономически аномалии.

Преди да отпътува, Литвинов ще каже на Сквирски:

— Ние извършихме огромна работа. Задачите ви сега ще се увеличат, постигнатото трябва да се затвърди и развие. Следете финансовите въпроси: те могат да станат вратичка за всички противници на признаването.

След по-малко от месец, на 13 декември, посланикът на САЩ Уилям Булит ще връчи в Кремъл акредитивните си писма на М. И. Калинин.

На 8 януари в Белия дом съветският пълномощен представител в САЩ Александър Антонович Трояновски ще връчи акредитивните си писма на президента Франклин Рузвелт.

МИРЪТ МОЖЕ ДА БЪДЕ СПАСЕН

„През декември 1933 г. ЦК на ВКП (б) прие постановление за разгръщане на борбата за създаване на ефикасна система на колективна сигурност в Европа. В него се предвиждаше възможността за влизане на СССР в Обществото на народите и сключването на регионални пактове за взаимна защита от агресия. Съветският съюз смяташе, че всяка война в който и да е район представлява огнище на световна война, затова задачата на всички страни е да обединят усилията си за борба с всяка агресия, в която и да е точка на планетата.

Съветският съюз водеше преговори с Франция за Източен пакт. Структурата на пакта предвиждаше сключването на две споразумения, свързани с единна система: пакт за взаимна помощ между Германия, СССР, Полша, прибалтийските страни, Чехословакия и Финландия и френско-съветски договор за гарантирана взаимна помощ. Франция да стане гарант на Източния пакт, а СССР — гарант на Локарнския договор от 1925 г., подписан от Англия, Франция, Белгия, Италия и Германия.

Като се стремеше да осигури подкрепата на Източния пакт, министърът на външните работи на Франция Луи Барту предприе пътуване до някои от европейските столици.“

Лондон, понеделник, 9 юли 1934 година

Френският посланик Корбен даде прием по случай пребиваването в Лондон на Луи Барту. В залата се бяха събрали посланици, представители на висшето общество, парламентаристи,

английски дипломати начело с Джон Саймън, който бе преговарял два дена с Барту по Източния пакт.

Барту бе в центъра на вниманието. „Горещият гасконец“ с побеляла остра брадичка, със златно пенсне, бързо преминаваше от една група гости към друга, голямата му плешива глава се мяркаше ту тук, ту там. За този адвокат, литератор, историк, член на Френската академия, избран за един от „безсмъртните“ заради трудовете му за Ламартин и Мирабо, Бодлер и Вагнер, и за политика, който седемнайсет пъти бе заемал министерски постове, премиерите казваха: „Да бъде в състава на кабинета ти е опасно, а да не бъде, е трагично.“ Неговата колоритна личност засенчваше някои шефове на правителства.

Почтената му възраст почти не личеше: Барту постоянно поддържаше формата си — всеки ден ставаше в пет часа, къпеше се със студена вода, правеше гимнастика и в шест и трийсет сядаше на бюрото.

Този старец като че ли беше неуязвим за враговете и съперниците си. Той никога не се обръщаше назад, за него миналото бе интересно като материал за историк. Като политик гледаше само напред. В литературата и историята той си почиваше от политиката. Никога не вървеше против фактите, прекланяше се пред тях. Беше същият оня Барту, член на дясна партия, който през първите години след Октомврийската революция бе един от най-яроствните врагове на Съветска Русия. Но когато Съветският съюз стана велика държава, той започна да съдействува за френско-съветското сближаване. В една от своите речи Барту отбеляза: „Като буржоазен историк аз гледам по един начин на Съветския съюз, а в политическата практика — по друг.“ Този еkleктик и скептик умееше да превръща нуждата в добродетел, да се преустройва в движение, да забравя идеално онова, което трябва да се забрави. Луи Барту си имаше кредо: в политиката винаги трябва да се стремим към споразумение между принципите и примиряване на интересите.

Сега в Лондон той се опитваше да примири интересите на Англия и Франция. На приема той се уедини със Саймън до прозореца и като че ли продължавайки преговорите, му доказваше:

— Ние все още можем да стабилизираме положението в Европа. Ние ще оставим открит за Германия Източния пакт в рамките на

Обществото на народите, в което Съветска Русия трябва да влезе. Хитлер ще бъде изправен пред два варианта: или да бъде обкръжен, или да вземе участие в системата за колективна сигурност.

— По принцип — отговори сър Джон — ние не сме против регионалните пактове. Но не ни се ще да притискаме Германия. А отношението ни към Съветска Русия вие знаете.

— Знам — прекъсна го Барту. — Но сега не е моментът то да се демонстрира. Германия се превъоръжава с бесни темпове. Още в „Майн кампф“ Хитлер призоваваше към унищожаването на Франция като смъртен враг на Райха. При такова положение ние не можем да стоим със скръстени ръце. Ако Източният пакт се провали, ние ще сключим съюз с Русия.

— Германия — вметна Саймън — иска само равенство във въоръженията и това е нейно право. Нашето първо условие за одобряване на пакта е да ѝ се позволи да реализира това си право. Второто наше условие е гаранциите на СССР и Франция да се разпрострат и върху Германия. С други думи, Германия трябва да участва във френско-руския пакт за взаимопомощ.

Повторената от Барту заплаха, че ще сключи съюз със СССР, дразнеше сър Джон. Алиансът Париж — Москва изключваше Лондон от голямата игра. Но със своите условия Англия убиваше два заека: задоволяваше исканията на Хитлер за право на Германия да се въоръжава и поставяше под въпрос както Източният пакт, така и френско-съветския военен съюз. Защото беше съвършено ясно, че Хитлер няма да се съгласи да участва в тях.

Затворил по навик очите си и поглаждайки брадичката си, Барту слушаше Саймън. Той чувствуваше, че англичаните искат да погребат пакта, затова поставят все нови и нови условия, хитруват. Той си спомни мисълта на Кант: „Хитростта е начин на мислене у много ограничените хора, тя е нещо различно от ума, макар че външно прилича на него.“ Разбира се, за сър Джон не можеше да се каже, че е глупав човек. Саймън беше един от най-образованите хора на Англия, доктор на науките на осем университета. Той владеше свободно няколко чужди езици и, както разправяха, нощем четял Сенека и Плутарх в оригинал. Но сър Джон е твърде добър юрист, си мислеше Барту, за да бъде добър дипломат. А според слуховете той бил превъзходен юрист и през годините на своята адвокатска практика

взимал по хиляда фунта за една защитна реч в съда. И ето сега пред Барту стоеше опитният адвокат — защитник на политиката на твърдоглавите консерватори, които смятаха в съюз с Германия да унищожат комунизма в Русия. Адвокат, който ще използва маса хитрости само и само да извърти работата в своя полза. Хитър адвокат, но не и широко мислещ дипломат.

— Сър Джон — каза Барту, — аз мисля, че Вие грешите, като усложнявате пътя към Източния пакт. Чувал съм, че се увеличате по Сенека. Позволете ми да Ви напомня една негова мисъл: от дребните грешки лесно се преминава към големи. Трябва по-смело да приемете нашия план.

— С Ваше позволение, господин министър, аз също ще Ви отговоря с една мисъл на Сенека: мъжество без благоразумие е само вид страхливост.

— Не искате ли да упрекнете в страхливост Франция? — кипна Барту.

— В никакъв случай. Вероятно тя, както и Русия, има основания за безпокойство. А ние сме убедени, че положението съвсем не е критично и че сега е нужно преди всичко благоразумие. Ние не отхвърляме Източния пакт, но и не можем прибързано да се съгласим с всичките му положения. Трябва да успокоим господин Хитлер. Нашите условия са насочени именно към това.

— Вашите хитрувания — извинете, — Вашите условия — отвърна Барту — подкопават пакта. А в същото време Берлин предлага на всички двустранни договори за ненападение, за да провали системата за колективна сигурност. Поляците първи се хванаха на тази въдица. А какво даде този договор на Варшава? Нима той може да попречи на Германия да предявява териториални претенции към нея?

— В известна степен...

— В никаква степен — горещеше се Барту. — Герmano-полският договор само подкопа позициите на Франция, отслаби нашата система от съюзи на Изток. Във Варшава ми казаха, че отсега нататък Полша ще отстъпва на Германия, че тя не възнамерява да участва в Източния пакт, ако Съветска Русия бъде представена в него. И все пак Източният пакт е необходим. Прага и Букурещ се отнасят благосклонно към него. Югославският крал Александър — с него искам да се срещна още веднъж — също оценява положително идеята

за пакта. Нали източноевропейските страни — в това число и Полша — само с помощта на пакта могат да се облекнат на Русия, за да се съпротивяват на Германия. По силата на географските фактори Франция може да им окаже само косвена помощ.

— А дали въобще ще потрябва помощ?

— Сигурен съм, че ще потрябва.

— Струва ми се, че надценявате опасността. Лаещите кучета рядко хапят. Според мен Вие просто не обичате Германия — каза шеговито Саймън.

— Вашата забележка, сър Джон, ми напомни скорошната визита в Париж на сподвижника на Хитлер фон Рибентроп. Той ме заплашваше с червената опасност, а в заключение ме нарече непоправим герmanoфоб. Това не е така. Аз гледам само реално на нещата.

В същото време в другия край на залата съветникът на германското посолство в Лондон тихо казваше на италианския посланик:

— Когато получих от Берлин телеграма с подробностите за Източния пакт, помислих, че там нещо са сбъркали. Толкоз чудовищен и глупав ми се видя този замисъл. Всъщност какво ни предлагат? Да се включим в система, в която Франция и СССР ще заемат господстващо положение и ще държат Германия в железни клещи. В това време Москва ще си осигури тила в случай на неприятности в Далечния Изток.

— Как мислите, какъв ще бъде отговорът на Берлин?

— Нима е нужен бърз отговор? Може да се почака, докато другите страни направят повече възражения и уговорки по тази болшевишка клопка. Могат да се сключат повече двустранни договори за ненападение — пътя към тях сега е открит, пактът с Полша ни изведе от дипломатическа изолация. А после... После ще видим. Идеята за пакта може да рухне сама или...

Съветникът млъкна, като погледна учуден двамата минаващи край тях. Това бяха полпредът на Съветския съюз в Англия Иван Михайлович Майски и депутатът от британския парламент Уинстън Чърчил.

Майски беше на петдесет години. Дванайсет от тях бяха посветени на дипломацията.

Икономист по образование, той работеше трета година като полпред в Лондон. Майски познаваше прекрасно Англия, беше написал няколко книги за нея. Имаше солиден опит в дипломатическата работа — в апарата на НКИД, съветник в Лондон и Токио, полпред във Финландия. Пристигнал първия път в Англия като неизвестен емигрант от царска Русия, след двайсет години той се върна тук като полпред на Съветския съюз.

Майски съумя да установи трайни контакти в най-различни кръгове. За това му помагаша неговата общителност и ерудиция. Набитият, кръглолик полпред с добродушна усмивка на скулестото лице, с мустаци и тясна брадичка можеха да срещнат в аристократическите салони и в министерствата, във фабриките и музеите, в Бъкингамския дворец и по приемите.

Знаменитият потомък на херцог Марлборо бе с десетина години по-възрастен от Майски. Вече пет години Чърчил не заемаше никакви министерски постове, беше само депутат в парламента, но съвсем не обикновен — той се ползваше с огромно влияние в Уестминстър. Имаше богат политически опит — на младини бе направил блестяща кариера и бе сменил много министерски кресла. В Лондон откровено говореха, че сивите и незначителни премиери от последните години се страхували да включват Чърчил в кабинетите си — щял да ги потиска с острия си ум, силен характер и авторитет.

Чърчил приличаше на малка мечка. Една язвителна усмивка постоянно блуждаеше на старателно избръснатото му лице, а погледът му пронизваше. Над високото му чело се люшкеше червеникав перчем. Между зъбите му — неизменната пура. Движенията му бяха бавни, но сравнително леки въпреки пълнотата и възрастта. Хванал Майски подръка, Чърчил говореше, без да се спира на едно място:

— За мен Британската империя е начало и край на всичко. Това, което е добро за Британската империя, е добро и за мен. Което е лошо за Британската империя, е лошо и за мен. През деветнайста година смятах, че най-голямата опасност за нея е вашата страна. Затова тогава бях ваш противник. Сега мисля, че Германия представлява най-голямата опасност за Британската империя. Затова аз съм неин противник. Хитлеристка Германия е страшна и опасна сила, това е огромна, научно организирана машина начело с половин дузина гангстери. От тях всичко може да се очаква. Няма да се учудя, ако

първия удар Хитлер стовари не върху Русия — това е твърде опасно, — а върху съвсем други страни. Защо да не се обединим в борбата си срещу общия враг? Аз бях и си оставам противник на комунизма, но в името на целостността на Британската империя съм готов да сътруднича със Съветите.

— Съветските хора — отбеляза Майски — са противници на капитализма, но в борбата за мир са готови да сътрудничат с държава от каквато и да е система. Разбира се, ако тя на дело се стреми към предотвратяване на войната.

— На дело — повтори Чърчил. — А у нас сега разсъждават така: Германия, все едно, трябва да разширява своите владения в някаква посока. Тогава по-добре да си скрои империя за сметка на държавите, разположени в Източна и Югоизточна Европа. Нека се занимава с Балканите или Украйна, но да остави на мира Англия и Франция. Подобни разсъждения са пълен идиотизъм. На Хитлер не трябва да се правят никакви отстъпки. Всяка отстъпка от наша страна ще бъде изтълкувана като признак на слабост. Исканията на Хитлер ще пораснат още повече.

В този момент дойде Барту. Чърчил го поздрави като стар познат и го представи на Майски.

— Сега Източният пакт ни е необходим — каза Барту на полпреде. — Само така Европа ще може да реши своите проблеми. Няма кой да ги решава освен нас. Ако се съди по всичко, САЩ ще останат настрана. Източният пакт няма да замени никакви двустранни договори на Берлин.

— Съвършено вярно, господин министър — потвърди Майски. — Те не винаги служат на мира. Та нали и най-агресивната държава може да сключи пакт за ненападение с една държава, за да си развърже ръцете за нападение срещу други. Преди оформянето на идеята за Източен пакт ние смятахме такива договори за желателни. Но сега, когато ги предлагат като противовес на пакта за взаимопомощ, те са неприемливи. Възможно е ние отново да ги сметнем за приемливи, ако Източният пакт не успее...

— Не, не — прекъсна го Барту, — аз ще постигна неговото сключване, давам ви думата си на министър на външните работи на Франция!

Като помълча, той добави:

— Ако съм жив...

Майски ще събщи в Москва за настроенята в лондонските политически среди към въпроса за Източния пакт. Той ще заяви във Форин офис — британското Министерство на външните работи: „Общественото мнение в Съветския съюз приписва на Англия подтикването не само на Япония, но и на Германия към война с нас; само с това може да се обясни съпротивата на Англия срещу Източния пакт, както и забележките ѝ, внесени в неговия проект.“

По покана на тридесет държави Съветският съюз ще влезе през септември в Обществото на народите. Същия месец Германия и Полша ще заявят, че отказват да участвуват в Източния пакт.

... През октомври в малката зала на райхсканцеларията Хитлер за трети път поред ще гледа кадри от новата кинохроника. „9 октомври, Марсилия — звучи дикторският текст. — В два часа след обед тук пристигна югославският крал Александър. Посреща го министърът на външните работи на Франция Барту.“ На екрана се вижда как младият крал слиза от корабната стълба на крайбрежната улица, здрависва се с Барту и двамата седат в открит автомобил. Кортетът едва-едва се движи по улиците на града, до първата кола язди на кон само един полковник — няма никакви мотоциклетисти, нито кавалеристи...

В кинозалата заедно с Хитлер ще е и министърът на външните работи на Райха барон Константин фон Нойрат, шейсетгодишен аристократ, дебел, тромав, сякаш все му се спи. Дипломат с двайсетгодишен стаж, той бе служил в Цариград и Копенхаген, бил е посланик в Рим и Лондон, министър на външните работи в правителството на Папен и Шлайхер. Нойрат запази своя пост и в правителството на Хитлер, като прояви преданост и към него.

На екрана дават следващия епизод: от тълпата изтичва някакъв човек, скача на стъпалото на автомобила и започва да стреля. Мяркат се някакви хора и повече нищо не може да се разбере.

— Ето, тъй трябва да се действа! — ще каже възбуден Хитлер на Нойрат. — Докато вие дипломатичните, три куршума и готово!

Министърът ще премълчи.

— Аз знам Вашия принос в борбата против Източния пакт — поомекнал ще каже Хитлер, — но сега ме задоволява ето такова решение.

— Мой фюрер, без нас, все едно, няма да мине. Сега е нашият ред — да потулим тази история по дипломатически път. Не е в наш интерес да излязат наяве връзките на хърватските терористи-агентатори с нашето посолство в Париж и с хората на дучето.

— В никакъв случай! — ще викне Хитлер. Той ще даде знак да се извърти още веднъж лентата. Докато я пренавиват, той ще попита Нойрат:

— Веднага ли умря кралят?

— Да, мой фюрер.

— А Барту?

— Него го закарали в болницата едва след 45 минути и за щастие никой не се сетил да спре кръвта от раната на ръката му.

— Казал ли е нещо в болницата?

— Някаква глупост — лениво отговори Нойрат. — „Вече не виждам нищо, къде са ми очилата?“

Хитлер ще се разсмее.

„Сключването на Източния пакт бе заплашен от провал. Англия подтикваше Франция към подписване на пакт с Германия. Към това се стремеше и новият министър на външните работи на Франция Пиер Лавал. За СССР беше важно да предотврати подписването на такъв пакт: срещу задължението на Германия да не напада Франция нацистите можеха да получат свобода на действие на изток.

В резултат на енергичните си действия съветското правителство постигна подписването на 5 декември 1934 г. на френско-съветско споразумение. Една от точките му гласеше, че Франция няма да участва в преговори за каквито и да било договори, които биха могли да противодействуват на сключването на Източния пакт, както и да подписва политически споразумения с Германия без предварителни консултации със Съветския съюз. С това съветската дипломация си разчисти пътя за сключване на френско-съветски договор за взаимопомощ.

Във Франция привържениците на сближаване със СССР настояваха да бъде продължена политиката на Барту. В страната се засилваше движението против фашистката заплаха, за създаване на народен фронт, за мир. До известно време Лавал не можеше да не се съобразява с това.“

Париж, сряда, 13 февруари 1935 година

Стрелките на големия часовник от времето на Луи XV в кабинета на министъра на външните работи приближаваха дванайсет. Стопанинът на величествения кабинет Пиер Лавал, който смени Луи Барту, чакаше съветския полпред Потьомкин.

Син на кръчмар от средна ръка, Лавал се появи в Париж като беден учител няколко дни преди Първата световна война. Той получи диплома на адвокат, влезе в Социалистическата партия (която по-късно напусна), стана юрисконсулт на профсъюзите и се настани на

депутатско място. Чрез афери натрупа милиони. Сдоби се с много богата колекция от картини, няколко вестника, доходно имение в Нормандия и солиден пакет акции от минералните води във Виши. Той беше лишен от ораторски талант, но бе придобил опит в политическата интрига. Потомък на хитри и предпазливи овернски търговци, самият Лавал бе търговец в политиката.

Лавал погледна окачената в кабинета карта, пред която неотдавна стана схватка между него и Едуард Ерио.

— Когато гледам картата — каза тогава Ерио, — на нея виждам само една страна, която би могла да бъде за нас необходим противовес и която в случай на война е в състояние да създаде втори фронт. Това е Съветският съюз. Аз говоря и пиша за това от двайсет и втора година. На мен гледат като на комунист или безумец. Но даже царят при целия си деспотизъм на времето отиде на съюз с Френската република. Нима нашата буржоазия ще се окаже по-малко умна?

— Всичко това е много хубаво — отвърна Лавал. — Тези разговори за съюз с Москва, за Обществото на народите, колективната сигурност. Но как можете да разчитате на мир в Европа, ако ние не се разберем първо с тях?

И той посочи с пръст голямото кафяво петно в центъра на Европа. Съюз с Германия и Италия — ето какво искаше да спечели Лавал. При това той разсъждаваше по следния начин: „Човекът, който успее на всяка цена да осигури мир, ще бъде велик. Ако аз успея да се споразумея с Берлин и Рим, няма от какво да се страхувам. Могат да възникнат препятствия от страна на съюзниците от Изтока и на Балканите, както и от страна на умните дипломати и левите дейци във Франция. Какво пък, аз съм по-хитър от тях.“

Веднъж румънският министър на външните работи Титулеску бе казал: — На Франция — този великолепен чистокръвен кон — вместо отличен жокей, какъвто заслужава, са й дали този отвратителен коняр — Пиер Лавал.

Лавал смяташе Лондонското комюнике, публикувано преди десет дена, за свой успех, постигнат съвместно с Англия. В него Англия и Франция изразиха готовност да отменят военните клаузи на Версайския договор в замяна на сключване с Германия въздушна конвенция и споразумение за равнището на въоръженията. В Берлин бяха във възторг — Лондон и Париж задоволяваха едно след друго

исканията на Хитлер. Сега Германия бе свободна от забраната да създава военна авиация.

Тогава в Лондон Макдоналд и Саймън посъветваха френския премиер Фланден и Лавал да се откажат от идеята за Източен пакт. „Превърнете го в някакво споразумение от консултативен характер“ — казваха те. На тях не им допаднаше също и възможността за сключване на договор за взаимопомощ между СССР и Франция. Лавал бе принуден да маневрира. Трябваше да се съобразява с общественото мнение в своята страна. Той можеше само да се опита да лиши договора от съдържание, но действията на съветската дипломация му връзваха ръцете и не му позволяваха да извърши това. Действията на Москва го бяха раздразнили и това раздразнение се изливаше в неприязън към съветския полпред в Париж Владимир Петрович Потьомкин.

... Като си остави палтото и цилиндъра долу, съпроводен от чиновник на Ке д'Орсе (така се нарича Министерството на външните работи по името на крайбрежната улица, на която бе разположено то), Потьомкин се заизкачва по стълбите на втория етаж към кабинета на Лавал. Едър, импозантен, с късо подстригани мустаци, с побеляла, сресана назад коса, с пенсне, Потьомкин, както винаги, външно беше невъзмутим. Син на земски лекар, потомствен дворянин, випускник на Московския университет, преподавател в Екатеринбургския институт, историк и публицист, горещо приел революцията, след Октомври той бе член на Държавната комисия по просветата. По време на гражданската война стана началник на политотдела на Южния фронт, а след завършването ѝ — завеждащ губернияския отдел „Народно образование“ в Одеса. Преди да навърши петдесетте, него, болшевика от деветнайста година, партията изпрати на дипломатическа работа. Това стана през 1922 година. През следващите дванайсет години Потьомкин пътува много по света: като член на Репатриационната комисия във Франция, председател на Репатриационната комисия в Турция, генерален консул в Истанбул, съветник в пълномощното представителство в Турция, полпред в Гърция, след това в Италия, и от декември миналата година — в Париж.

Потьомкин си бе изработил такава самодисциплина, така умееше да си разпределя времето, че то му стигаше не само за текущата работа, но и за писането на научен труд в областта на общата история.

Срещите с Лавал през последните дни му бяха необходими, но трудни и неприятни. Министърът предизвикваше у него антипатия. Дребен, мургав, с кривогледите си и постоянно шарещи очички Лавал приличаше на ловък конекрадец, който не се възмущава, когато го бият, но винаги е готов тихомълком да нанесе ответен удар.

На 4 февруари, веднага след посещението на Фланден и Лавал в Лондон, Потьомкин получи телеграма от Народния комисариат на външните работи:

„Ако се съди по комюникето за лондонските преговори, може да се стигне по-скоро до песимистични изводи. Главното е намаляването на заинтересоваността към Източния пакт на Англия и на Франция. При срещата с Лавал поискайте допълнителна информация и ако е възможно, запознаване с протоколите и другите документи, подписани в Лондон.“

— Господин министър — започна Потьомкин, когато седнаха край масата, — по време на последната ни среща на домашната закуска у Вас обстановката не предразполагаше към подробен разговор. Тогава Вие казахте само, че Франция няма да оказва натиск върху Англия и Германия по въпроса за Източния пакт...

— О, да, това нямаше да бъде изискано — отвърна Лавал.

— ... и че Източният пакт по принцип не е първостепенна задача. Има ли някакви промени след преговорите в Лондон?

— В Лондон ние изработихме широк план за действия, включващ и Източния пакт.

— Но ние разглеждаме Източния пакт като самостоятелна акция. Ако Германия се отказва от участие в пакта, трябва да се помисли какво да се прави по-нататък. Доколкото разбирам, в Лондон Англия и Франция са си присвоили правото самостоятелно да отменят военните клаузи на Версайския договор и са набелязали, както разказват сега, цяла програма за умиротворяване на Германия.

— Аз не мога да отстраня Англия, господин Потьомкин. Що се отнася до съдбата на Източния пакт, не виждам никакви перспективи за него без Германия и Полша. Може би те ще се съгласят да

участвуват в него, ако ние заменим задълженията за взаимна помощ със задължения за ненападение и взаимни консултации?

— Господин министър, това означава отстъпление от предишната позиция на Франция. Всички нови схеми са насочени, според нас, към осуетяване на почти готвите регионални пактове. Те не създават нищо ново освен платформа за дълга и безплодна дискусия. Такава дискусия е изгодна само за страните, които се противят на действителното обезпечаване на сигурността в Европа. Повтарям, Вашето предложение е отстъпление от предишната позиция на Франция. Отстъпление в полза на Германия. И, очевидно, под натиска на Англия?

— Не, не, Англия няма нищо общо — бързо отговори Лавал.

— А в същото време Лондон — продължаваше Потьомкин, — според мои сведения, води задкулисни преговори с Берлин за широко споразумение. Ако Франция няма намерение да поддържа сериозен диалог с нас, то и ние не ще се смятаме за обвързани с каквито и да било задължения. И тогава вече ще се окаже, че Франция няма нищо общо.

Лавал бързо пресметна: „Англо-германското споразумение ще извади Франция от играта. Ако отблъснат русите, те могат да сключат споразумение с Берлин. Пак Франция извън играта.“

Потьомкин, сякаш улавяйки мислите на Лавал, каза:

— Струва ми се, че ние трябва да обсъдим въпроса за френско-съветски пакт за взаимопомощ. Сега това е единствената възможна гаранция за мира.

— Трябва ли пактът да се подчинява на процедурата на Обществото на народите? — попита Лавал, като си помисли: „Такъв пакт е хубава карта в сегашната игра с Берлин и Лондон. А след това може да бъде превърнат в къс хартия.“

— Той трябва да съответствува на неговия Устав — отвърна Потьомкин. — Но в случай на внезапно нападение от някоя трета държава страните незабавно ще си окажат помощ една на друга, без да чакат препоръките на Съвета на Обществото.

— Подобен договор няма да се хареса на Англия — каза Лавал.

Потьомкин изхождаше от това, че договорът е гаранция за мира. А Лавал — че договорът е карта в играта.

Те ще се срещат още много пъти, за да изработят проекта на договора, към който Чехословакия ще изрази желание да се присъедини. След поредната среща полпредът ще съобщи в Москва:

„Лавал не смята за загубена надеждата Германия да бъде привлечена към участие в Източния пакт. Аз му доказвах, че неговият оптимизъм е безпочвен и че ние сме се доближили плътно до въпроса за сключване на пакт за взаимопомощ. Тук за пръв път чух от Лавал, че парламентът ще се противопостави на този пакт. Той започна да ме уверява, че вчера са го обсаждали депутати и сенатори, противопоставящи се на споразумение със СССР. Попитах го каква е позицията на самия Лавал. Той се опита да се измъкне, каза, че лично той е за такъв пакт, но че Франция не иска да бъде въввлечена във война, и т.н.“

Съветското правителство ще получи съгласието на Франция с неговия проект за договор, който ще бъде подписан в Париж на 2 май за срок от пет години. На 16 май ще бъде подписан съветско-чехословашки договор за взаимопомощ, в който по настояване на министъра на външните работи на Чехословакия Бенеш ще е включена следната точка: страните ще си окажат помощ една на друга само в случай, че Франция се притече на помощ на жертвата на агресията. С други думи, Бенеш ще постави договора в зависимост от поведението на Париж. Но Париж, както и Бенеш, ще саботира договора. Впоследствие Лавал ще избегне сключването на военна конвенция и по такъв начин съветско-френският договор ще се лиши от конкретно съдържание.

В средата на май той ще посети Москва и ще говори за сътрудничеството. През същите дни Франсоа-Понсе ще издействува да бъде приет от Хитлер и ще му заяви, че Франция всеки момент може да се откаже от пакта със СССР в замяна на споразумение с Германия.

На връщане от Москва Лавал ще се спре във Варшава, за да участва в погребението на Пилсудски. Той ще се възползва от случая да разясни на полския си колега Бек, че подписването на френско-съветския пакт има за цел не сътрудничество със СССР, а

предотвратяването на каквото и да е сближаване между Германия и Съветския съюз. Във Варшава Лавал ще се срещне с Гьоринг. Заключени в една стая на хотел „Европа“, два часа те ще обсъждат плановете за разширяване на френско-германските контакти. След завръщането си в Париж той ще каже на свой приятел:

— Подписах френско-руския пакт, за да имам повече предимства, когато преговарям с Берлин.

„Да се споразумеем с Берлин" — ето за какво мислеше Лавал. Сговор с Хитлер — в това виждаха своята цел и реакционните политици на Англия. Западните държави продължаваха политиката на неоправдана снизходителност към агресорите. Германия се въоръжаваше бързо с помощта и благословията на западните монополи и правителства. През януари 1935 г. със съгласието на Англия и Франция се състоя плебисцит в Саарската област, която след войната беше под контрола на Обществото на народите. Плебисцитът трябваше да реши дали това положение ще се запази, или Саар ще влезе в състава на Германия или Франция. В условията на гестаповския терор хитлеристите успяха да постигнат нужния им резултат от гласуването: на 1 март Саарската област премина към Германия. Английското и френското правителство я дадоха с надеждата, че ще се споразумеят с Хитлер по някои от по-важните въпроси."

Берлин, вторник, 26 март 1935 година

Хитлер дойде на преговорите с униформа на СА^[1]. Останалите бяха цивилни. Срещата се състоя в кабинета на Хитлер. Тук някога е работил Бисмарк. Това бе огромна зала с дървена ламперия, обзаведена с дъбова мебел.

Срещу Хитлер седяха Джон Саймън и лорд-пазителят на печата Антони Идън, трийсет и осем годишен потомствен аристократ с безупречни маниери, облечен както винаги контешки по последна мода. В лондонските салони на висшето общество смятаха Идън за галено дете на съдбата. За такива в Англия казват: родил се със сребърна лъжичка в устата. Идън бе завършил Оксфордския университет, където беше изучавал източни езици. На 26 години се бе оженил за дъщерята на банкиер и бе избран в парламента. На 29 години Идън, протеже на видните консерватори Стенли Болдуин и Остин Чембърлейн, станал парламентарен секретар на министъра на

външните работи, а на 34 години — заместник-министър. Постоянен и сигурен деец за консервативните лидери, по-скоро необикновено работоспособен, отколкото способен, той работел до изтощаване, а жена му казвала за себе си, че е вдовица на дипломат. Идън си бе създал име в Обществото на народите и на Конференцията по разоръжаването в Женева. Именно там той бе направил първите крачки по пътя на „умиротворяването“ на агресорите. На 37 години бе назначен лорд-пазител на печата — министър без портфейл за специални поръчения и командирован във Форин офис.

В западната преса постепенно се бе утвърдило нещо като култ към Идън. На някои харесваха гладките речи на младия и елегантен министър. На други допадаше неговият стил на облекло — вестниците съобщаваха в кои магазини си купува шапки и вратовръзки. На трети импонираше прекрасната осанка на Идън, това, че той беше вежлив и винаги учтив. Предричаха му, че ще стане водач на консерваторите. Много западни вестници рекламираха Идън като нова звезда в дипломатията.

Предпазлив в думите и постъпките си, Идън никога не издигаше спорни идеи, не затрудняваше с действията си, не поразяваше с остри речи и винаги се придържаше в правилото: да се печелят приятели и да не се създават врагове. Обаче отношенията му със седящия до него Джон Саймън не бяха добри. Откакто той, лорд-пазителят на печата, стана нещо като втори ръководител на Форин офис, в Англия се оказаха двама министри на външните работи: „старши“ министър — Саймън, и „младши“ — Идън.

Идън ревниво бе забелязал за себе си, че Хитлер по-често се обръща към Саймън. На „младшия“ министър му се струваше, че той има не по-малко основание за внимание. Преди година, по време на обиколката си в европейските столици, той посети и Берлин и установи добър контакт с Хитлер. Фюрерът много се хареса на Идън, отчасти може би, защото прояви към него подчертано внимание. Придружен от Гьобелс, Хес и Нойрат, Хитлер лично дойде в посолството на прием в негова чест. Идън разбра, че не случайно е удостоен с това: той бе първият член на правителството на велика държава, който посети Берлин, за да се срещне с фюрера. Неговата визита бе добре дошла за новите ръководители на Германия. Но

суетността му нашепваше: фюрерът е дошъл лично и в негова чест, на Идън. Хитлер разшири неговата известност и Идън беше доволен.

Днешното посещение трябваше да стане още преди две седмици. Жалко, разбира се, мислеше си Идън, че Хитлер игнорира французите, все пак Лондон и Париж в началото на февруари заедно предложиха на Германия вместо Версай ново цялостно уреждане. А Берлин предпочете да има работа с всяка страна поотделно.

И изведнъж старателно изработените планове започнаха да се рушат. Малко преди заминаването в Лондон бе обявено, че във връзка с превъоръжаването на Германия Англия ще изразходва допълнително известна сума за отбрана. От Берлин веднага пристигна известие във Форин офис: тъй като Хитлер е настаил, не можем да приемем министрите, молим да се отложи визитата. Трябваше да се преглътне този хап.

На 9 март Берлин обяви за съществуването на своя военна авиация, а на 16 март — за въвеждането на всеобща задължителна военна служба и за създаването на редовна армия от 12 корпуса и 36 дивизии. Това вече бе трудно „да се преглътне“. Едно нещо е да се ликвидира Версай съвместно, с милостивото позволение на Лондон и Париж, позволение, което те се канеха да дадат. И съвсем друго е Хитлер сам да скъса Версайския договор. Още същия ден французите удължиха срока на военната служба от една на две години. В Лондон решиха да протестираат и... да изпратят Саймън и Идън при Хитлер, ако той не киха вече. Хитлер вече не кихаше.

Като го слушаше сега, Идън се ядосваше на Саймън, на себе си и на всичко в света: тяхното посещение се превърна в плесница по британския престиж. То фактически означаваше, че Англия е съгласна Германия да нарушава договорите. Такова посещение не носи слава.

Идън се опита да изясни отношението на фюрера към идеята за Източния пакт.

— Аз предпочитам двустранните пактове за ненападение. А тези идеи за взаимопомощ — Хитлер започна да се разпалва — никак не ми харесват. Каква взаимопомощ? Кой на кого помага? Откъде накъде Германия ще влиза във война, ако стане конфликт между СССР и някоя друга страна? А такъв конфликт ще има. Ако Германия е миролюбива страна, то комунизмът е воинствуваща световна религия! Като се укрепя в СССР, комунизмът ще завоюва целия свят. Главният страж и

опора на европейската цивилизация е Германия. Затова ние сме длъжни да се въоръжаваме. Никоя страна няма право да протестира срещу действията на Германия! Ние сочим на света пътя за избавяне от най-голямото проклятие! Нашият флот трябва да представлява не по-малко от трийсет и пет процента от британския. Аз имам хиляда самолета и скоро ще имам 550-хилядна армия!

В края на тирадата си Хитлер започна да крещи. Идън се разстрои.

— Бих искал да засегна въпроса за Австрия — премина на друга тема Саймън.

— За Австрия? — попита Хитлер. — Аз нямам намерение да поглъщам Австрия, както пише вашата преса. Но ние ще помагаме на австрийските националсоциалисти и това е наш свещен дълг. Още повече че Австрия сама желае да се присъедини към Германия. Въобще Австрия не е проблем за мен. Сега нямам време да се занимавам с Австрия, Чехословакия или Литва. Ще дойде време и с тях ще се занимая.

В думите на Хитлер Идън почувствува заплаха, но англичаните нямаха намерение да спорят.

— Не смятате ли да се върнете в Обществото на народите? — попита Идън.

— Не. След половин година ще ни се наложи отново да излезем от него. Ние може да се върнем само тогава, когато Германия постигне пълно равенство.

— Равенство — в какъв смисъл?

— Равенство в глобален смисъл.

„Да — каза си Идън, — тази терминология ни е известна. Той има предвид връщане колониите на Германия. Това е вече пряка заплаха за британските интереси.“

След разговора настроението на „старши“ министъра не беше лошо. Саймън остана с впечатлението, че с Хитлер, макар и трудно, могат да се погодят. Нужна е само гъвкавост и някои отстъпки. „Във всяко положение може да се намери нещо утешително, ако се търси добре“ — си спомни Саймън израза на Дефо.

Идън бе настроен по-малко оптимистично. Тонът на фюрера се бе изменил рязко след първата среща преди една година. „Превъоръжават се в стария пруски дух“ — мислеше той. Германският

фашизъм сам по себе си не безпокоеше Идън, безпокоеше го това, че на Хитлер, както сам казваше, „не му се седи в къщи, в Германия“. Свикнал с мисълта, че той е историческа фигура, Идън реши: бъдещите му биографи няма да напишат нищо хубаво за това посещение. Спомни си историята, която му разказаха във Форин офис. Когато в края на XVIII век в Китай пристигнал английският посланик, той трябвало да изпълни редица действия, които церемониалът изисквал. До Пекин той пътувал с лодка, на която бил окачен плакат, гласящ, че посланикът отивал да плати на китайския император дан от Англия. Той не обърнал внимание на това, тъй като не знаел езика. При връчването на акредитивните си писма той трябвало три пъти да коленичи и девет пъти да удря челото си о пода. Императорът не бивало да приема писмата направо от ръцете на посланика. Посланикът намерил компромисно решение: стоял на едно коляно, кланял се няколко пъти, а след това поднесъл своите писма в златно ковчеже, от което императорът ги взел. „И тоя път има нещо подобно — усмихна се на себе си Идън. — Само че не в Пекин, а в Берлин.“

Вечерта на приема Хитлер беше в отлично настроение. Самият факт, че англичаните го посещават, му носеше политическа печалба. Щом са пристигнали, значи няма защо да се страхува от Англия — тя ще отстъпи веднъж, ще отстъпи и втори път.

Заговориха за миналата световна война. Случайно се разбра, че през март 1918 г. Идън и Хитлер са се намирали един срещу друг на един и същ участък от фронта. Завършилият привилегирования Итън, който подготвяше държавни дейци за Англия и отваряше път към Оксфорд и Кембридж — действащият офицер, който на 18 години бе заминал на фронта като доброволец, награждаван с Военния кръст за храброст, стигнал до чин капитан, до длъжността началник-щаб на бригада и който бе мечтал за слава и дипломатическа кариера. И синът на австрийски митничар, неосъществен художник, грабнал с радост оръжието, щом започнала войната — ефрейтор, озлобен срещу целия свят, разяждан от завист към всички, които са постигнали нещо повече от него. Идън и Хитлер се срещали и втори път, но се оказа, че са имали и трета среща: преди седемнайсет години са ги разделяли само стотина метра. Те си спомниха названия на населени места, на обратната страна на менюто нарисоваха даже схемата и се подписаха. Както мислеха двамата — за историята. Всичко това подобри

настроението на Идън и той отново се почувствува в центъра на вниманието.

След обед френският посланик Франсоа-Понсе попита Идън:

— Вие наистина ли сте се намирали в окоп срещу Хитлер?

— Съвършено вярно.

— И не сте се възползвали от случая? Вас трябва да Ви разстрелят!

На другия ден Нойрат със знанието на Хитлер ще покани в Министерството на външните работи на „Вилхелмщрасе“ съветския полпред Яков Захарович Суриц, който преди две години бе сменил Хинчук в Берлин, за да му разкаже за разговорите с англичаните. Изглежда за пръв път министърът на външните работи ще го информира така подробно за преговорите с държавни дейци на трета страна. Опитният дипломат — за Суриц Германия бе петата страна след Дания, Афганистан, Норвегия и Турция, където той бе работил като полпред — ще разбере, че подобна информация не се дава случайно. Още същия ден той ще съобщи в Москва за разговора:

„Накратко, казаното от Нойрат се свежда до следното:

Преговорите започнали с въпрос на англичаните, съгласни ли са немците да участвуват в колективно сътрудничество на европейските народи. Берлин отговорил положително.

По въпроса за Източния пакт, според информацията на Нойрат, не е ставало и дума за двустранни договори. Говорено било само за колективен метод при решаване на въпроса. Хитлер заявил, че е готов да вземе участие в Източния пакт, ако той бъде не пакт за взаимопомощ, а пакт за ненападение, консултации и неутралитет.

Немците изразили готовност да се върнат в Обществото на народите при условие на пълно равенство, под което, впрочем, те разбират право на Германия на колонии.

Нойрат разказа за исканията, които немците поставили по въпроса за въоръжаването, с уговорката, че

те са съгласни да пристъпят към намаляване на своите въоръжения във всякакви размери, но при условие за пълно равенство с другите страни.

Като говореше за разпространените в пресата и в града слухове за антисъветски изказвания на Хитлер по време на преговорите, Нойрат ме увери, че тези слухове съвсем не съответствуват на действителността.“

Суриц ще разбере, че министърът явно иска да поднесе своята версия за преговорите в Берлин, преди Идън да пристигне в Москва, за чието посещение бе вече съобщено.

Нойрат ще се сбогува с полпреда и ще отиде на гарата, за да изпрати Антони Идън. Снабден с учебник по руски език, „младшият“ министър със специален влак ще се отправи за Москва.

[1] Щурмови отряди — полувоенни съединения на Националсоциалистическата партия за физическа разправа с противниците на фашизма, за охрана на концентрационните лагери и за някои видове военна и полувоенна дейност. — Б.р. ↑

„Надявайки се, че ще насочи агресията към изток, британската дипломация отстъпваше на фашистките държави във всичко, като същевременно даваше вид, че е погълната от грижи за укрепването на мира в Европа. Уговаряйки се за визита в Берлин, в същото време Саймън уговори и с НКИД посещение на Идън в СССР — като баланс. В Англия курсът към «умиротворяване» на агресорите се осъждаше от народа, пък и в самата Консервативна партия срещаше отпор. Против «умиротворяването» се обявяваха и мнозина ръководни дейци и обикновени членове на Лейбъристка и Либералната партия. При тези условия правителството, разчитайки на сговор с Германия, се стареше да не отблъсква и Съветския съюз. Резултат на това бяха многобройните уверения на английските държавни дейци за привързаността на Великобритания към идеята за колективната сигурност и посещението на Антони Идън в Москва.“

Москва, петък, 29 март 1935 година

Сталин, Литвинов и Майски дойдоха в кабинета на председателя на Совнаркома^[1] Молотов, за да се срещнат с Идън. Те не очакваха много от срещата, но все пак тя представляваше определен интерес. Неотдавна, още от Лондон, Майски бе съобщил в Москва:

„Най-напред за отношението на британското правителство към Източния пакт: през последната година то се влоши още повече. Причините, според мен, са две. Първо, това, че Лавал смени Барту. Второ, през последните месеци Хитлер всячески се старее да завоюва симпатиите на англичаните. И донякъде успява. Сред правителствените кръгове отново е възкръснала надеждата, че с него ще се

намери общ език; особено усърдни в това отношение са Макдоналд и Саймън. И въобще Лондон винаги се е отнасял недоброжелателно към Източния пакт.

Главната причина за това е враждебността на консерваторите към СССР. Британската буржоазия е най-умната в света, тя има по-тънък нюх от всяка друга буржоазия. Нашата растяща сила, по-специално мощта на нашата Червена армия, има двойк ефект върху Лондон: респектира и в същото време плаши. А Източният пакт би укрепил осезаемо нашите позиции — би осигурил западната ни граница и би облекчил положението в Далечния Изток. Освен това Англия никога не е обичала една твърде силна Франция. Следвоенна Франция, както смятат британските политици, е надминала далеч естествените си размери. Мощта на Франция почиваше върху разоръжаването на Германия, върху собствената си военна сила и върху системата на френските военни съюзи в Европа. Англия пък, следвайки своята теория за равновесието на силите на континента, през цялото време се стараеше да поддържа и укрепва Германия даже и след идването на Хитлер на власт. Налице е следната ситуация: Германия се въоръжава бързо и дори само това подкопава позициите на Франция. Отношенията между Франция и Полша са влошени — това също отслабва Париж. Впрочем англичаните посрещнаха охлаждането на отношенията между Париж и Варшава почти с удоволствие. Те биха предпочели да видят Франция изолирана от всички, особено от СССР. Тогава, като се съобразява със засилването на Германия, Франция би станала съвсем послушна, и би играла по свирката на Лондон.

За Франция, разбира се, това би означавало отказ от ролята на световна сила, но това вече си е нейна грижа. А Източният пакт би заздравил всички връзки на Франция на изток и би спомогнал да се укрепят нейните позиции. Тъкмо затова британската дипломация не можеше да се отнася с възторг към него. И накрая, не бива да се забравя,

че Лондон не обича никога да залага на една карта, а предпочита да залага на няколко едновременно.

Източният пакт би укрепил мира в Европа. Това не е съвсем по вкуса на ръководителите на Форин офис: би станало невъзможно или много трудно да се използват противоречията, с които сега Старият свят е препълнен. Затова те предпочитат да оставят раната открита. Нека тя да си кърви по малко, а ако стане нужда, може да се прибегне до хирургическа намеса. Например ако възникне въпрос за неизбежността на германската агресия, то Берлин ще може да бъде подтикнат в източна посока. А Източният пакт би бил пречка за такава тактика. Следователно по-добре е да минат съвсем без него, или в краен случай да го обезвредят, като му придадат консултативен характер.

Саймън ми каза, че неговото правителство придава огромно значение на посещението на Идън в Москва. И не само във връзка с въпросите на европейското умиротворяване, както той се изрази, но и като огромна крачка напред по пътя на одобряване на англо-съветските отношения. Лондон би искал да представи визитата колкото може по-ефектно с оглед на влиянието ѝ върху общественото мнение. Оттук и пожеланието Идън да бъде приет от Сталин.“

... Помощникът доложи, че са пристигнали Идън, началникът на секция „Общество на народите“ при Форин офис Стренг и посланикът в Москва Чилстън. Няколко минути бяха отделени за фотокореспондентите. След това домакинът на кабинета седна пред бюрото си, а останалите — до поставена перпендикулярно на него маса за съвещания, покрита със зелено сукно. Майски се приготви да превежда и записва.

Идън започна тържествено:

— От името на британското правителство смятам за свой дълг да изразя благодарност за възможността да се срещна с ръководителите на съветската държава. Личните контакти ще съдействуват за

подобряване на нашите отношения и за укрепването на мира. Политиката на моето правителство е политика на мир. Мнозина във вашата страна мислят, че британското правителство уж се занимава с някакви интриги против СССР. Подобни подозрения са съвсем неоснователни. Моето правителство иска само мир, затова то смята, че териториалната цялост и неприкосновеност на СССР е един от най-важните елементи на запазването на всеобщия мир. Аз се надявам, че и съветското правителство стои на същата позиция по отношение на Британската империя.

— Мога да уверя лорд-пазителя на печата — отговори Молотов, — че политиката на съветското правителство е политика на мир. Ние не се нуждаем нито от нови територии, нито от каквито и да било завоевания. Съветският съюз е зает с мирна съзидателна работа и се стреми да поддържа най-добри отношения с всички държави; чужди са му каквито и да било агресивни замисли спрямо Британската империя.

Идън учтиво се поклони и продължи:

— Както изглежда, няма нужда да излагам подробно съдържанието на берлинските преговори. Предполагам, че господин Литвинов вече ви е информирал за съдържанието на разговорите между нас.

— Аз бих искал — кимна Сталин — преди всичко да задам на Вас, господин Идън един въпрос: как вие оценявате сегашното международно положение? Много опасно ли е според вас, или не е много опасно?

— То предизвиква безпокойство, но не е безнадеждно. Трудностите са големи, но европейските народи все още имат време да ги превъзмогнат.

— А ако сравним положението с 1913 г. — настояваше Сталин, — как изглежда то сега, по-добре или по-зле?

— Аз мисля, че по-добре.

— Защо?

— Първо, сега съществува Обществото на народите. Разбира се, неговите възможности са ограничени, но все пак има къде да се обсъди въпросът, ако възникне опасност. Второ, през 1913 г. народите въобще не мислеха за войната, тя им се стовари върху главата изневиделица. Сега положението е друго: общественото мнение ясно съзнава

опасността от война и се бори против нея. Аз бих нарекъл настроението на народните маси пацифистично. А вие как мислите?

— Аз мисля — отговори Сталин, — че положението сега е лошо, отколкото през 1913 година. Тогава имаше само едно огнище на военна опасност — Германия, а сега са две — Германия и Япония.

— Но нали напоследък вашите отношения с Япония като че ли се уреждат? Благодарение политиката на вашето правителство военната опасност в тая част на света поотслабна.

— Става дума не само за сигурността на нашите граници. Въпросът е по-широк: какви са по-нататъшните намерения на Япония? Какво се готви да прави тя? Положението в Далечния Изток предизвиква голяма тревога. Малкото подобряване е временно явление, това е пауза, която ще продължи, докато Япония смели Манджурия. След това може да се очаква по-нататъшно развитие на онези тенденции, които се очертаха в Япония през последните три-четири години.

— Толкова ли сте уверени в агресивните намерения на Япония? — попита Идън.

— Фактите ни карат да очакваме най-лошото в Далечния Изток. Япония излезе от Обществото на народите и открито се гаври с неговите принципи; пред очите на всички тя потъпква международни договори, под които стоят нейните подписи. Това е много опасно. През 1913 г. Япония още влизаше в числото на онези държави, които се отнасяха с уважение към собствения си подпис. Сега положението е обратно. Подобна политика не предвещава нищо хубаво.

— А в Европа?

— В Европа най-голямото безпокойство поражда Германия. Тя също излезе от Обществото на народите и както Вие съобщихте на Литвинов, не проявява желание да се върне в него. Тя също открито, пред очите на всички, потъпква международните договори. Това е опасно. Как можем ние при такива условия да разчитаме на подписите на Германия под международните документи? Ето, Вие сте казали на Литвинов, че в Берлин възразяват срещу Източния пакт и са съгласни само с пакт за ненападение. Но къде е гаранцията, че германското правителство, което така лесно потъпква международните си задължения, ще спазва пакт за ненападение? Няма никаква гаранция. Затова ние не можем да се задоволим само с пакт за ненападение с

Германия. За осигуряване на мира ни е необходима по-реална гаранция. Такава реална гаранция би могъл да стане Източният пакт за взаимна помощ. А в какво се състои същността на такъв пакт? Ето, в стаята сме седем души. Да предположим, че между нас съществува пакт за взаимна помощ, а Майски, например, поиска да нападне някого от нас. Какво ще стане тогава? С общи сили ние бихме го отупали. Идън се усмихна:

— Разбирам метафората Ви.

— Същото е със страните от Източна Европа — продължаваше Сталин. — Ако една от страните — участнички в пакта за взаимна помощ, бъде нападната от друга страна — участничка в пакта, то всички останали ще дойдат на помощ на първата. Това е най-простото решение на проблема за сигурността на сегашния етап.

— А Вие как си представяте пакта за взаимна помощ — с Германия или без Германия?

— Разбира се, с Германия. Ние не искаме да обкръжаваме никого. Ние не се стремим към изолиране на Германия. Тя не можеше да бъде задържана дълго в оковите на Версайския договор. Рано или късно Германия трябваше да се освободи от версайските окови. Ние не сме участници във Версай и затова можем да съдим по-свободно за Версай, отколкото ония, които са участвували в създаването му. Обаче формите и обстоятелствата на това освобождаване от Версай предизвикват сериозна тревога у нас. За да се предотврати опасността от неприятни усложнения, е нужно да се осигурим. Такова осигуряване може да бъде Източният пакт за взаимна помощ. И с Германия, ако има някаква възможност за това. Ето Вие, господин Идън, току-що бяхте в Берлин. Какви са Вашите впечатления?

— На този въпрос аз бих отговорил с едно английско изречение: аз съм удовлетворен, но не зарадван. Удовлетворен съм от това, че ситуацията се изясни, но не съм зарадван от това, което видяхме в резултат на изясняването.

— Съгласен съм с Вас. Няма на какво да се радваме. Изобщо сега в Берлин има странни хора. Ето например преди около година германското правителство ни предложи заем от 200 млн. марки. Ние приехме и започнахме преговори. Веднага след това германското правителство неочаквано започна да разпространява слухове, че уж Тухачевски и Гьоринг се срещнали тайно за съвместно изработване на

план за нападение срещу Франция. Нима това е политика? Или сега — Литвинов ми разказа, че в Берлин Вас през цялото време са Ви плашили с военна опасност от страна на СССР. Нима това е сериозна политика? Не, дребни и непохватни хора има в Берлин.

Сталин стана, оправи си светлосивия френч и се поразходи из кабинета. Идън също искаше да стане, но Сталин с жест го задържа. Все пак Идън разбра, че е време да свършат разговора.

— Беше ми много приятно да чуя от вас, господа — каза той, — че вие твърдо стоите на позицията на мира и изцяло поддържате системата на колективна сигурност. Великобритания и СССР са членове на Обществото на народите и съвпадението на възгледите на нашите правителства по основните въпроси създава предпоставки за сътрудничество в Женева.

— Да, това е добре — каза Сталин. — Ние влязохме в Обществото на народите не за да хитруваме. Обществото на народите трябва да се укрепва, а за това е необходим пакт за взаимна помощ.

— Аз ще докладвам за разговора ни на моето правителство.

С това беседата завърши. Домакинът на кабинета покани всички на чаша чай. Докато подреждаха масата, Идън се приближи до голямата карта на света и като посочи Съветския съюз, отбеляза:

— Колко грамадна е вашата страна.

Сталин шеговито отговори:

— Тя, страната, е голяма, но и трудностите са много.

Идън премести погледа си върху Великобритания:

— А Англия на тази карта изглежда съвсем малък остров.

Сталин внимателно погледна Идън.

— Да, малък остров, но от него зависят много неща. Ако този малък остров каже на Германия: няма да ти дам нито пари, нито суровини, нито метал — мирът в Европа ще бъде осигурен.

Идън нищо не отговори на това.

Майски мислено направи извод от разговорите: „Идън е дошъл без всякакви конструктивни предложения. Ясно е, че посещението му представлява тактически ход: да се окаже натиск върху Берлин, да се попречи на сближаването на СССР с Франция и да се успокои общественото мнение в Англия. Но те няма да успеят да измамят общественото мнение. В документите за визитата на Идън — а тях не можеш ги скри, щом тази визита в Лондон се представя помпозно —

англичаните ще прочетат, че двете страни ще провеждат политика на мир и колективна сигурност. Те ще разберат истината за позицията на СССР и ще могат да сравнят думите и делата на консерваторите. Сравнението няма да бъде в полза на правителството.“

Няма да минат и три месеца и на 18 юни Англия, без да се консултира с Франция, ще сключи морско споразумение с Германия. Лондон ще задоволи всички искания на Берлин и въпреки Версайския договор, ще се съгласи със създаването от Райха на военноморски флот, равен на 35% от британския флот. Пропорцията по отношение на подводния флот ще бъде още по-благоприятна за Берлин — 45%. В случай на „изключителни обстоятелства“, съгласно това споразумение, Германия ще може да построи подводен флот, равен на британския.

Антони Идън ще нарече това споразумение „важна крачка по пътя към всеобщо намаляване на въоръженията“...

[1] Совнарком — Съвет на народните комисари. — Б.пр. ↑

УМИРОТВОРЯВАНЕТО — ПЪТ КЪМ КАТАСТРОФА

„На 11 април 1935 г. в Стреза (Италия) се откри конференцията на министър-председателите и министрите на външните работи на Англия, Франция и Италия. Обсъждаше се въпросът за нарушаване условията на Версайския договор от Германия и за нейната демилитаризация. Конференцията се ограничи само с примирителна резолюция с «изразяване на съжаление». Англия се изказа против прилагането на каквито и да било санкции спрямо Германия.

Четири дена по-късно бе публикувано споразумението на Лавал с Мусолини за «поправка» на френско-италианската граница в Африка. Това беше империалистическа сделка за разделяне сферите на влияние. Срещу обещанието на Мусолини да се консултира с Франция по международните въпроси Лавал предаде на Италия някои френски колониални територии, граничещи с италианските колонии в Африка. Освен това той даде дума да не пречи на дучето да заграби Етиопия. На 3 октомври Италия нападна тази независима държава.

Едновременно с това френското правителство се опитваше да ускори сближаването си с хитлеристка Германия в ущърб на отношенията си със СССР.“

Берлин, петък, 22 ноември 1935 година

Като следеше внимателно тактиката на членовете на дипломатическия корпус към хитлеристите, Суриц забелязваше

нюанси. Например британският посланик Ерик Фипс почти никъде не ходеше, избягваше различните тържества и събрания, беше много сдържан към хитлеристите, с което предизвикваше раздражението им. Суриц беше чувал, че поради това във Форин офис са недоволни от Фипс, говореше се, че трябва да го сменят.

През последните месеци Франсоа-Понсе видимо се оживи, започна по-често да се появява пред хората. Е, това беше понятно, изискваше го линията на Лавал. По поръчение на своя премиер вчера Франсоа-Понсе се срещнал с Хитлер и днес искаше да разкаже на Суриц за разговора си. Впрочем, както се говореше сред дипломатическия корпус, френският посланик и преди беше действувал доста активно в Берлин, наистина не толкова открито: Франсоа-Понсе бе изпълнявал поръчения на френски промишленици, които снабдяваха Хитлер с оръжие. Твърдяха, че от тези операции и самият той е позакачил нещо.

Американският посланик Уилям Дод се държеше недоброжелателно към силните на деня. Тази сутрин Суриц се срещна с него. Американският посланик му беше симпатичен. На свой ред, Дод веднъж бе казал за Суриц: „Той е твърде приятен и умен човек, безупречен джентълмен във всяко отношение — в маниерите, облеклото, поведението. Даже френският посланик не може да го надмине в това, но... той е комунист.“ Какво да се прави, налагаше се да се примирява с подобни неща.

Буржоазен либерал и пацифист, шейсет и шест годишният посланик-професор обичаше да се похвалва с това, че се е родил в истинско американско семейство, водещо потеклото си от колонисти от XVII век. Той бе получил образованието си в Америка и Германия и когато пристигна в Берлин през 1933 г., беше вече известен учен, автор на многобройни трудове, председател на Асоциацията на историците в САЩ. Дод разказваше, че Рузвелт го назначил светкавично в Берлин: звъннал му, предложил му поста посланик и му дал два часа за размишление. Тогава президентът казал: „Искам немците да видят пред себе си образен на американски либерал.“ Вероятно Рузвелт се е страхувал, че против кандидатурата на Дод ще се обявят някои влиятелни фактори, които биха искали да издигнат свой човек. Човек, който смята, че задачата на Америка е да въоръжи цяла Европа.

За Суриц винаги са били интересни разсъжденията на този трезво мислещ политик, който не скриваше отвращението си към фашизма. Разговорът им тази сутрин започна с визитата на Франсоа-Понсе при Хитлер.

— Той информира ли Ви вече за срещата си? — попита Дод.

— Още не, ще се срещнем довечера. А Вие срещахте ли се с него?

— Да, той ми разказа някои неща. Според думите му фюрерът е отправил много резки, истерични нападки срещу вашата страна. Затова пък Франсоа-Понсе почувствувал възможност да очисти атмосферата между Франция и Германия и бил настроен твърде оптимистично. Той вероятно ще Ви съобщи подробности. И още нещо: Хитлер, както и преди, категорично е против всякаква колективна сигурност, той я смята дори за вредна. За пример фюрерът привел итало-етиопската война; Лавал уж едва не се скарал с Мусолини, когато Обществото на народите го въвлякло в колективни санкции против Италия.

— Санкции — повтори Суриц. — Санкции трябваше да се наложат още в Стреза, а там фактически поощриха и Мусолини.

— Чух, че е била приета поправката на Мусолини към декларацията: отначало в нея ставало въпрос за противодействие на заплахата за мира като цяло, но дучето вмъкнал — мира в Европа. Значи той може да се разпорежда в Африка. И всички се съгласили. Такава свръхпредпазливост на Лондон и Париж не значи ли, че те разчитат на някакъв нов „пакт на четирите“?

— Напълно възможно.

— Но засега — продължи Дод — аз виждам пакт на две силни — Германия и Италия, срещу две безпомощни — Англия и Франция. Колко може да се отстъпва? Мисля, че освен Етиопия Мусолини е готов да си присвои Суецкия канал и Египет и да установи свой контрол над Средиземноморието — той си въобразява, че е Юлий Цезар. Това ще е началото на края на Британската империя. Тъжно е да се гледа как водещата страна на цивилизования свят губи могъществото и престижа си. Родината на Шекспир в залеза на славата си. Ако Италия спечели войната с Етиопия — а това сигурно ще бъде така, — положението на Англия ще се влоши сериозно. И Обществото на народите ще загуби всякакъв авторитет. Неговите санкции са явно неефикасни.

— Изработените от Обществото санкции — каза Суриц — не включват ограничения от военен характер и не засягат най-важните за Италия видове военностратегически суровини. Лондон и Париж например са категорично против нефтените санкции. Както и вашето правителство. Впрочем Америка увеличава доставките на нефт и други стратегически суровини за Италия. Обяснете ми, господин посланик, в какво тогава се състои същността на вашия закон за неутралитет, приет през август?

— Той забранява — като говореше, Дод изпитваше някакво неудобство — доставката на оръжие за воюващите страни. Целта му е да предпази САЩ от участие във войни. В съответствие с този закон оня ден президентът забрани износа на оръжие за Италия и Етиопия.

— А стратегическите суровини?

— Техните доставки не са забранени.

— Значи така — усмихна се Суриц. — Не може да се доставя оръжие на агресора — Италия, която сама го произвежда в достатъчно количество и е натъпкана с такова от чужбина. Но не може да се доставя оръжие и на жертвата на агресора — Етиопия, която има само лъкове със стрели, копия и десетина стари самолета. Може да се доставя на Италия желязна руда, от която тя произвежда оръжия, а може същата руда да се доставя и на Етиопия, която не може да я използва за нищо. Не бива да се месим в конфликта, а можем да намажем от него и да изчакаме как ще се развиват събитията по-нататък, не е ли така? Хитлер не случайно каза: Америка не е опасна за нас, тъй като тя е приела закон за неутралитет.

Дод премълча.

Вечерта в определения час при Суриц дойде Франсоа-Понсе. Той явно бе въодушевен от вчерашната си среща с Хитлер.

— По поръчение на премиера Лавал казах на фюрера, че Франция със задоволство отбелязва напредъка в нашите отношения с Германия. Това личи и от спокойния тон на германската преса, и от последните изказвания на Гьоринг и самия Хитлер.

— Господин посланик — прекъсна го Суриц. — Вие говорите така, като че ли Франция и Съветският съюз се намират на различни планети и между тях няма договор за взаимопомощ. А в последното си интервю Хитлер отново вдигна шум за заплахата от разпространяване на болшевизма от СССР. Тукашният печат излиза с резки нападки

срещу моята страна във връзка с предстоящото ратифициране на френско-съветския договор.

— О, аз говорих на фюрера за нашия пакт. Казах му, че той не може да бъде основание за никакви тревоги от страна на Германия.

— Оправдавали сте се?

— Успокоявах го.

— А фюрерът какво?

— Той засвидетелствува добрите си чувства към Франция, желанието си за подобряване на отношенията. Към нашия пакт той се отнася отрицателно, както и по-рано. Той повтори някои свои аргументи против вашата страна, но подчерта, че не възнамерява да напада Съветския съюз.

„Доводи? — мина през ума на Суриц. — Или истерични нападки, както казваше Дод?“

— Изобщо, според мен — продължи Франсоа-Понсе, — сега Хитлер няма да започне да форсира войната, той още не е готов за нея. Струва ми се, че през близките една-две години голяма война няма да има, може да избухне само някакъв конфликт в Австрия, около Данциг или в Чехословакия.

— А за Етиопия какво каза?

— С Етиопия, очевидно, скоро ще бъде свършено.

— И то не без помощта на господин Лавал.

— Мусолини би воювал във всички случаи. Той смята, че за да бъде една нация здрава, тя трябва да воюва всеки двайсет и пет години. Ако се възпротивяхме на акцията му в Етиопия, нямаше да постигнем нищо друго, освен влошаване на отношенията с Рим.

— Чувах — каза Суриц, — че Мусолини питал Макдоналд какво ще бъде отношението на Англия към неговата агресия в Етиопия. Казват, че оня отговорил: „Англия е лейди. На жените им харесват активно-настъпателните действия на мъжете, но при условие, че се запазва тайната. Затова действайте тактично и ние няма да се месим“. А според слуховете Саймън се изразил още по-откровено. На въпроса, защо да не се затвори Суецкият канал и да се прекъсне връзката на Италия с войските ѝ в Етиопия, той отговорил: ако Англия попречи на дучето, неговият режим ще падне и Италия ще се окаже във властта на болшевиките.

— Макдоналд и Саймън — това е вече минало.

— Но след майската реконструкция на британския кабинет малко неща се измениха. Болдуин от премиер де факто при Макдоналд стана премиер де юре. А Саймън, като стана министър на вътрешните работи, предостави креслото си в Уайтхол на Самуел Хор, който продължава неговата линия. Впрочем, какво сте чували за Хор?

— Типичен английски аристократ. Завършил е Оксфорд, бил е министър на авиацията и по въпросите за Индия. Да, и още нещо, по време на световната война е бил британски военен агент при царската главна квартира. Възторжен почитател на великденските служби на руската православна църква. Въобще мистик. Разказваха ми, че в хола му има украшение, напомнящо посребрен ковчег. Но както казва Гьоте, на някои умове трябва да се прощава оригиналността им.

— А как да се разбира неговата гръмка реч в Обществото на народите миналия месец, че Англия е готова да приложи санкции против Италия? — попита Суриц.

— Това е само предизборен ход. През ноември англичаните имат парламентарни избори, а избирателите изглежда настояват за санкции против агресорите. Ще минат изборите и всичко ще си отиде на мястото. Ние трябва да се погаждаме с Мусолини.

— Даже с цената на свободата на цял народ, с цената на независимостта на Етиопия?

— На всяка цена — отрязва Франсоа-Понсе.

Продължиха повече от час. Суриц ще съобщи в Москва:

„В разговори с колеги Франсоа-Понсе много по-ясно, отколкото с мен, отбелязал остротата на Хитлеровите нападки против нас и много по-оптимистично оценил резултатите от разговора си с Хитлер. Заслужава да се отбележи, че Франсоа-Понсе, споделяйки парижките си впечатления (тези дни той бе там), разказвал, че в някои кръгове ни упрекват в противопоставяне на подобряването в отношенията между Франция и Германия. На тази работа сега Франсоа-Понсе се отдава с удвоена енергия, ободрен от срещата си с Хитлер. Струва ми се, че французите подготвят почвата, ако не за сепаративно споразумение, то за някакъв нов модус с Германия.

Що се отнася до Итало-етиопската война, той приведе само думите на Хитлер за вероятността от скорошно ликвидиране на конфликта и за трудностите, които Франция изпитва в отношенията си с Италия.“

Тези „трудности“ ще бъдат отстранени скоро. След две седмици и половина Лавал и Хор ще подпишат тайно споразумение, според което ще предложат на Етиопия „да отстъпи“ едва ли не половината от своята територия. Това ще бъде подарък за агресора. Текстът на споразумението ще попадне в печата и ще предизвика възмущението на обществеността в Англия, Франция и други страни. Хор ще бъде принуден веднага да подаде оставка и неговото място ще заеме Антони Идън. След месец ще падне кабинетът на Лавал. Ще го сменят пак такива „умиротворители“ като Саро и Фланден.

Изказванията на Съветския съюз в Обществото на народите в защита на Етиопия няма да намерят подкрепа. Надявайки се все още да сключат „пакт на четирите“, Англия и Франция няма да искат да се карат с Мусолини. Безнаказаната италианска агресия ще засили наглостта на фашистка Германия; хитлеристите ще бъдат във възторг. В писмото си до Народния комисариат на външните работи Суриц ще напише:

Обществото на народите, което тук ненавиждат, е пред разпадане и крах. Колективната система за сигурност, която тъкмо щеше да намери за пръв път приложение в санкциите срещу Италия, сега е подкопана. И то от кого? От същата онази Франция, която „бе измислила тази система специално за Германия“ (изразът е на Рибентроп). Санкциите се притъпяват и агресорът получава награда за нападението. Има от какво да се зарадваш!

През юли тридесет и шеста година Обществото на народите ще отмени санкциите срещу Италия и от този момент ще престане да играе някаква съществена роля в международните работи. Малките страни ще разберат, че повече не могат да разчитат на Обществото. По

такъв начин позицията на Англия и Франция в Обществото на народите ще нанесе непоправима вреда на делото на мира. Етиопия ще бъде принесена в жертва на агресора...

Народният комисариат на външните работи ще заяви:

Съветският съюз демонстрира в Обществото на народите верността си към принципа на държавна независимост и национално равноправие на всички държави чрез примера с една от малките страни — Етиопия. Съветският съюз използва участието си в Обществото на народите, за да прокара на практика своята линия спрямо империалистическия агресор. Итало-етиопската война показва, че заплахата от световна война все повече нараства и все повече надвисва над Европа.

Предупреждението на Съветския съюз, че заплахата от война все повече надвисва над Европа, се потвърди.

Според Версайския договор Германия нямаше право да държи въоръжени сили и да строи укрепления по левия бряг на Рейн до границата с Франция, Белгия и Нидерландия, а също и по десния бряг върху ивица от 50 километра. Локарнският договор от 1925 г. потвърждаваше забраната. Това пречеше на Хитлер да осъществява агресивните си планове в Европа. Хитлер бе вече потъпкал Версай, редът бе на Локарно. Нужен му бе само повод.

На 27 февруари 1936 г. Палатата на депутатите във френския парламент ратифицира френско-съветския пакт. Хитлер заяви, че отсега нататък той не бил длъжен да спазва Локарнския договор. Намерението му беше ясно: да денонсира Локарно и да окупира Рейнската област. Това би създавало заплахата преди всичко за Франция.

Париж, събота, 7 март 1936 година

Сутрешните вестници излязоха със статии, в които се обсъждаше възможното навлизане на немците в Рейнската област. Съобщаваше се, че днес в 11 часа преди обед в германското Министерство на външните работи на „Вилхелмщрасе“ са извикани посланиците на страните, подписали Локарно, и че е насрочена извънредна сесия на Райхстага.

Пресата продължаваше да коментира две изявления: на 28 февруари Хитлер даде интервю на кореспондента на „Матен“ Бертран дьо Жувенел, а след един ден Сталин — на шефа на американското вестникарско обединение „Скрипс-Хауард Нюспейпърс“ Рой Хауард.

На мнозина в Париж думите на Хитлер се сториха миролюбиви спрямо Франция. В официоза „Тан“ собственикът на френската металургия дьо Вандел писа: „Няма сериозни основания да се съмняваме в искреността на господин Хитлер.“

Десният печат с недоволство посрещна думите на генералния секретар на ЦК на ВКП (б): в последното си интервю пред френския

вестник „Хитлер сякаш се опитва да говори миролюбиви неща, но това свое «миролюбие» той така гъсто посипва със заплахи към Франция и Съветския съюз, че от «миролюбието» нищо не остава. Както виждате, даже тогава, когато г-н Хитлер иска да говори за мира, не може да мине без заплахи. Това е симптоматично.“

„Емансипасион“ възмутено писа: „Сталин заяви, че интервюто на Хитлер съдържа заплаха по адрес на Франция. Наистина русите са загубили всякаква мярка!“

Малцина тук знаеха, че преди пет дена по инструкция от Париж Франсоа-Понсе отново се срещна с Хитлер, за да узнае пътищата за френско-германското сближение. В присъствието на Нойрат Хитлер устрои на посланика истерична сцена.

— Това е мошеничество! Това е издевателство! — крещеше той. — „Матен“ трябваше да публикува моето изявление преди гласуването в парламента на френско-съветския пакт, а те го публикуваха едва на следващия ден след гласуването! Или Вие лично, или вашето правителство нарочно задържате неговото публикуване!

— Господин райхсканцлер — опита се да възрази Франсоа-Понсе, — нито аз, нито моето правителство имат някакво отношение към публикацията в „Матен“.

— Не Ви вярвам! Гласуването тегли черта на моите изявления!

— Надявам се — вметна Нойрат, — че на Ке д'Орсе са получили нашата нота, че Райхът ще гледа на ратифицирането на френско-съветския пакт като на нарушение на Локарно.

— Ние я получихме няколко часа преди гласуването — отговори посланикът.

— Нотата — Хитлер скочи, — виждате ли, дошла късно, задържат публикуването на моето интервю по някакви си причини... Стига ми толкова!

— Но аз исках да разбера нещо за основата на френско-германското сближение. Вие говорехте за него...

— Този въпрос се проучва — промърмори Хитлер. — Скоро ще ви дадем отговор.

Франсоа-Понсе се ядоса: набелязаното подобряване на отношенията бе застрашено, всичко отиваше по дяволите заради някакви нелепи случайности, към които той наистина нямаше отношение. Но оптимизмът не го напускаше: каквото и да стане, даже

и да окупираат Рейнската област, с Хитлер може и трябва да се живее в съгласие.

Тази нощ граничарите съобщиха в Париж, че на границата на Рейнската област са стоварени немски военни части. Войниците си чистят ботушите, пеят песни и разказват на местните жители, че на разсъмване ще преминат в зоната.

Пръв узна за това министърът на пощите и телеграфа Жорж Мандел. Той веднага събуди по телефона премиера Саро.

Шестдесет и четири годишният Албер Саро беше свикнал с много неща през своята дълга политическа кариера. Около петнайсет пъти е бил министър, два пъти — генерал-губернатор на Индокитай, където си бе спечелил името „палач на Сайгон“, защото беше заповядал да разстрелят сайгонските въстаници, без да се щадят жените и децата. „Комунизмът — ето врага!“ — изрече той преди десет години, когато беше министър на вътрешните работи в правителството на Поанкаре. Произлезли от богато търговско семейство в Бордо, братята Албер и Морис Саро бяха влиятелни хора в Радикалната партия. Дълги години разпределението на портфейлите в министерските кабинети и на депутатските места в парламента зависеше от тях. Морис остана в сянка, а Албер излезе на авансцената. Албер Саро, или „старият боен кон“, както го наричаха, знаеше, че кабинетът е временен, само за няколко месеца, изход от политическата криза, разтърсила Париж. В неговия пъстър центристски кабинет имаше както привърженици на курса на Лавал, така и трезво мислещи политици от рода на Пол-Бонкур. Саро лавираше между тях. От една страна, той ускори ратификацията на френско-съветския пакт, а от друга — играеше по свирката на „лавалистите“ в отношенията с Германия.

Като чу последните новини от Мандел, Саро веднага разпореди да се свика заседание на правителството. Оказа се, че никой от членовете на кабинета не е в Париж — всички бяха на почивка извън града, макар и да знаеха за надигащите се страшни събития. Едва към десет часа сутринта, когато хитлеристките войски вече бяха навлезли в демилитаризираната зона, успяха да съберат малка част от кабинета. Говориха до обед и накрая публикуваха комюнике, в което се съобщаваше, че заседанието на кабинета ще се състои в шест часа вечерта.

До това време бяха намерени и останалите министри, както и началниците на щабове. Кабинетът се събра на Ке д'Орсе. Цареше атмосфера на обърканост. Цялата охрана се състоеше от двама оперетно натруфени часови пред входа, които не се интересуваха кой влиза и кой излиза. Вестибюлт и голямата зала бяха препълнени. Тълпа от няколкостотин човека бръмчеше като на пазар. Предполагаше се, че това са журналисти, но на входа не се проверяваха кореспондентските карти. Зад високата врата се провеждаше заседанието на кабинета. От време на време се показваше някой от секретарите и с трагичен глас молеше публиката за тишина:

— Господа, решава се въпросът за война или мир в Европа!

На заседанието избухна спор.

— Трябва да решим — каза Мандел — дали ще смятаме нарушението на границите в Рейнската област за акт на война и ще направим само юридически възражения, или на удара ще отговорим с удар.

— Последното е изключено — каза генерал Морен. — Според едни данни, които успяха да ми съобщят, немците са вкарали в зоната около двеста хиляди войници. Според други данни — 424 хиляди — полиция, части на СС, пет танкови бригади, четири въздушни групи. Освен това според някои сведения там трябва да влязат още четири корпуса, общо 120 хиляди души. Или всичко 544 хиляди.

— Е, вече преувеличавате — подхвърли генерал Гамлен. — Цялата немска армия не надминава осемстотин хиляди. Но така или иначе, всяка военна операция, даже и най-ограничената, е свързана с риск, който не може да се предвиди. Ние имаме 26 дивизии, а Германия ще има към края на годината 36 дивизии.

— Но сега е едва март! — извика Мандел. — Да имаме танкови дивизии, както предлагаше в нашумялата си книга подполковник Дьо Гол, само дрънкането на веригите им щеше да бъде достатъчно, за да бъде спрян Хитлер. Но Вие, генерал Морен, нарекохте предложението на този решителен офицер безумна авантюра. А него даже в Берлин го смятат за най-голям военен специалист. Вие превъзнасяте достойнствата на отбранителната тактика и отхвърляте идеята за настъпателни действия. Къде е сега тази ваша отбрана?

— Нищо не бива да се предприема без обявяване на всеобща мобилизация — каза Морен. — А даже и след нея на армията ще са й

нужни един-два месеца, за да стане боеспособна. Освен това декретът за всеобща мобилизация ще навреди на моралното състояние на армията, тъй като вие, господа, няма да предприемете нищо, и добре знаете това. Англичаните няма да помогнат. Те даже ни посъветваха предварително да се откажем от правата си върху зоната...

— Англичаните ни предадоха! — прекъсна генерала Мандел, като се обърна към министъра на външните работи Фланден. — Преди четири дена Вие връчихте на Идън нота, в която уведомявахте Лондон за нашето решение: в случай, че Хитлер наруши режима на Рейнската област, да се отговори на това с военни контрамерки. Ние изпратихме запитване до англичаните каква подкрепа ще окажат те. Кога трябваше да ни отговорят?

— На девети — каза Фланден.

— А днес е седми. Значи Лондон е подсказал на Хитлер да побърза и да попречи на нашата договореност. Той нанесе изпреварващ удар. Кой го е предупредил? Ясно, че англичаните!

— Или някой от нас — усмихна се Пол-Бонкур.

Настъпи тишина.

Наруши я Саро. Той се обърна към Фланден:

— Спешно се свържете по телефона с Идън.

Високият министър на външните работи, наричан „небостъргач на парламента“, стана и отиде в съседния кабинет.

Пиер-Етиен Фланден произлизаше от богато семейство. Баща му и дядо му са заемали отговорни постове в Париж. Тези два фактора му помогнаха да напредне бързо. На 25 години беше избран в парламента, а през 1917 г., на 28-годишна възраст, стана директор на авиопощенската компания.

Преди да влезе в кабинета на Саро, седем пъти е заемал министерски постове и седем месеца е бил министър-председател. Фланден е участвувал само в десни кабинети, а станал премиер, когато неочаквано завил наляво: по-миналата година, когато се появи опасност от фашистки преврат, той съдействува за падането на дясното правителство. Фланден ни най-малко не стана по-ляв от тази маневра. Той направи само сполучлив ход в кариерата си, на която не бе попречило даже участието му в аферите на авиопощенската компания, където той беше консултант. Когато в резултат на тези афери три парижки банки претърпяха крах, нишките на следствието доведоха до

Фланден, тогава министър на финансите. Но той успя да потули работата.

И все пак „200-те семейства“, управляващи Франция, не му простиha маневрата от 1934 година. Банките отказаха кредит на правителството на Фланден и през май 1935 г. то падна. Отмъщението не беше толкова сурово: в кабинета на Саро, който смени Лавал, Фланден стана министър на външните работи.

В близкото минало той се бе сработил добре с Лавал. И сега, в Ке д'Орсе, продължаваше неговата линия, макар и не така открито.

... Свързаха Фланден с Лондон доста бързо. На телефона беше Антони Идън.

— Знаете ли — започна Фланден, — че германските войски са окупирали Рейнската област?

— Разбира се.

— Каква е позицията на вашето правителство?

— А какво възнамерява да предприеме вашето правителство? Докато не научим това, ние няма да можем да обсъждаме позицията на Англия.

— Нашият кабинет сега заседава...

— В общи линии мога да кажа следното. Понеже зоната бе създадена главно заради сигурността на Франция и Белгия, то именно правителствата на тези страни трябва да решат доколко тя е важна за тях и каква цена те са готови да заплатят за нейното запазване. Но вие бихте направили сериозна грешка, ако започнете да действувате, без да се посъветвате с всички участници в Локарнския договор. Препоръчвам ви да не вземате никакви решения, които биха поставили бъдещето под заплаха.

Когато Фланден се върна в залата, където заседаваше кабинетът на министрите, там проучваха току-що получената телеграма на Франсоа-Понсе от Берлин. Сутринта Нойрат съобщи на посланиците на страните, подписали Локарнския договор, че Германия скъсва с него. Като свърши с телеграмата и изслуша разказа на Фланден за беседата му с Идън, Саро предложи да се състави съобщение за печата. След десет минути Фланден излезе при журналистите и с равен, спокоен глас прочете:

— Ние изучаваме текста на представения ни от германското правителство меморандум за скъсване с Локарнския договор. Смятаме

за необходимо да влезем във връзка с другите държави, подписали този договор, за съвместна опозиция срещу нарушаването на договорите и за поставяне на този въпрос в Обществото на народите. Франция взе решение нищо да не предприема без Англия.

Като прочете съобщението, Фланден се върна при колегите си.

— Аз настоявам — говореше Пол-Бонкур — за незабавни военни действия, за които Франция да поеме цялата отговорност върху себе си.

В този момент влезе секретарят и сложи пред Саро текста на току-що произнесената от Хитлер реч в Райхстага. Като го прегледа набързо, Саро каза озадачено:

— Господа, Хитлер обещава да подпише с Франция и Белгия пакт за ненападение за двайсет и пет години и отново да влезе в Обществото на народите!

— Срещу скъсване с Локарно и Рейнската област. Знаем ги ние тези обещания — забеляза Пол-Бонкур.

— По-нататък това е из областта на риториката — продължи Саро. — Той твърди, че засилването на левите и вероятното създаване на народен фронт във Франция е заплаха за Европа, че той ще спаси от комунизма нея като цяло и по-специално Франция. Той говори, че Германия няма териториални претенции в Европа и че тя никога няма да наруши мира...

— Нужни са преговори — каза Фланден.

— Но аз нямам намерение да ги водя пред лицето на свършените факти и под заплаха. Незабавно ще изляза по радиото и ще заявя, че ние не смятаме да оставим Страсбург под дулата на немските оръдия! Общественото мнение, народът на Франция искат действия!

— Господин премиер — каза примирително Фланден, — не си струва само да се разпалват страстите. А пресата ще успокои обществеността.

Той кимна към вечерните издания на вестниците, които донесоха преди минута.

— Ето, погледнете — Фланден вземаше от масата вестник след вестник и показваше на всички заглавията на първа страница. — „Ами дьо попл“: „Ние няма да се бием за Москва“, „Шок“: „Москва иска война!“, „Ентрансижан“: „Да се примирим със свършения факт.“

Пол-Бонкур взе от ръцете на Фланден „Ентрансижан“.

— Тук има и разяснение — „да се примирим със свършения факт, за да развържем ръцете на Германия за действия на изток“. Това е възмутително!

— Все пак правилно постъпихме — заяви генерал Морен, — че не рискувахме да воюваме и да бъде унищожена нашата армия от превъзхождащите я сили на противника.

В това време в Берлин, потривайки доволно ръце, Хитлер разправяше на своя военен министър генерал Бломберг:

— Всички ваши армейски сметки и пресмятания, нищо не струват в сравнение с политическия усет. Аз знаех, че французите няма да се съпротивяват, а англичаните и пръста си няма да мръднат. Не ни се наложи да даваме на войниците даже боеприпаси!

Генерал Бломберг изпитваше чувство на облекчение като след рискован скок над пропаст. Преди пет дена по настояване на фюрера той подписа заповед за осъществяване на „операция Щулунг“ — внезапно и едновременно вкарване на немските войски в Рейнската област. Подписа неохотно, защото знаеше, че армията е много слаба. На авиацията не можеше да се разчита — единственият тип самолет, годен да носи бомби, бе бавният „Юнкерс-52“. Ако Франция би отвърнала с военни мерки... Шахт се страхуваше от икономически репресии от страна на Запада. Но Хитлер, който изглежда разполагаше с убедителни данни, че французите няма да отговорят, а Западът няма да го осъди, настоя на своето. Решението бе в случай на каквато и да е френска реакция незабавно да се отстъпи. Фюрерът даже заяви: вие ще отстъпите, а аз ще се самоубия.

В края на краищата в Рейнската област изпратиха пет полка. Войниците бяха натоварени във вагони, казаха им, че отиват на маневри, и не им дадоха нито патрон. По пътя командирите отвориха дадените им пакети и чак тогава разбраха къде ги пращат. Влаковете спряха на десния бряг на Рейн. Само три батальона минаха през моста на левия бряг. Беше им наредено да се оттеглят веднага, ако на границата се появи дори само една френска рота. Но това не стана. Като изчакаха, немците вкараха в областта около трийсет хиляди войници.

... Вечерта имаше заседание на правителството. По време на почивката Фланден покани при себе си Потьомкин.

— Нито речта на Хитлер, нито меморандума, връчен тази сутрин от Нойрат на посланиците — каза министърът, — не направиха такова впечатление, каквото се преследваше с тях. Във всеки случай външнополитическата линия на Франция никак не се изменя. Нашето отношение към френско-съветския пакт си остава предишното.

— От само себе си се разбира — отговори Потьомкин. — Най-малкото колебание по този въпрос ще бъде изтълкувано от Германия и международното обществено мнение като проява на слабост от Франция и ще нанесе непоправим ущърб на нейния престиж. Убеден съм, че ако не беше френско-съветският пакт, Германия щеше да намери друг предлог за вкарване на свои войски в Рейнската област. Твърдостта е единственото средство за предотвратяване на нови усложнения. СССР винаги е бил привърженик на строгото изпълнение на международните задължения и никога не се е отклонявал от изпълнението на договорите. Настоявайки за противодействие на грубия произвол на Германия, Франция може да бъде сигурна, че ще срещне пълната подкрепа на СССР.

— Ние — каза Фланден — решихме засега да се въздържим от военни мерки. Ние разчитаме на Обществото на народите и на конференцията на локарнските държави, която ще се свика не по-късно от понеделник-вторник в Париж.

... Нито една страна освен СССР не ще осъди Берлин в Съвета на Обществото на народите. Съветът ще се ограничи само с констатиране на факта на нарушаване на международните договори от страна на Германия. Същото ще стане и на съвещанието на страните, сключили Локарнския договор.

След две седмици Потьомкин ще напише до Москва за престъпната „нерешителност и страхливост на Франция“. Между причините за това ще съобщи и следната:

След като се сблъска с примиренческата позиция на Англия, Франция се страхува да проявява такава твърдост и настойчивост, които биха могли да я доведат до разрыв с най-могъщия ѝ партньор. Към това трябва да се добави, че сред нейните съюзници и приятели се проявяват същите колебания и страх пред опасността от война с Германия.

В плановете на Хитлер за установяване на „нов ред“ в Европа не влизаха победите на Народния фронт през 1936 г. — през февруари в Испания и през май във Франция. Победата на Народния фронт във Франция прегради пътя на фашизма към властта. Тъй като се страхуваше от „разпространяването на болшеvizма“, реакцията изтика напред своя авангард — фашистките режими. С мълчаливото съгласие на „западните демокрации“ Берлин и Рим помогнаха на испанските десни начело с Франко да подготвят метеж в републиканска Испания, което бе удар и по Народния фронт във Франция. На 18 юли в ефира прозвуча условният сигнал за началото на франкисткия метеж: „Небето над цяла Испания е безоблачно.“

На 25 октомври 1936 г. Хитлер и Мусолини подписаха споразумение, наречено „оста Берлин-Рим“. В него се разделяха сферите на икономическата експанзия в Дунавския басейн и на Балканите. Германия признаваше заграбването на Етиопия от Италия. В документа имаше и договореност за обща политика по международните работи, по-специално за Испания.

Лондон, четвъртък, 5 ноември 1936 година

Поканен от Чърчил на закуска, Майски с интерес слушаше домакина. Разговаряха на четири очи. За Майски бе важно мнението на Чърчил за последните събития. Опитът и интуицията подсказваха на полпреда, че рано или късно Чърчил ще стане стопанин на резиденцията на министър-председателя на „Даунинг стрийт“ 10, че ще дойде неговото време.

— Помнете ми думите — горещеше се Чърчил, — след някоя и друга година ще се разрази катастрофата. Германия няма да се спре така лесно, този маниак в Берлин е обзет от идеята да заграби целия свят. Единственото, което може да го обуздае — това е блокът на

миролюбивите, но решителни нации. Сега всички други политически проблеми трябва да бъдат подчинени на борбата с Хитлер.

— Напълно съм съгласен с Вас — каза Майски.

— Съгласен? Тогава защо се месите в испанските работи? Нима не е ясно, че това отвлича всички ни от главната цел и затруднява сближаването между Англия и Русия?

— Намеса? — избухна обикновено спокойният Майски. — Намесата — това е политиката на „ненамеса“ на западните държави! Вие прекрасно знаете, че Франко е подготвял метежа и сега води гражданска война при откритата подкрепа на Берлин, Рим и Лисабон. Те му доставят оръжие и войници, помагайки му в борбата със законното правителство, което е избрано от мнозинството на народа и е представено в Обществото на народите!

— Е, нека Комитетът по ненамесата, в който Вие така блестящо представяте Съветския съюз, се занимава с това, кой на кого и какво доставя — каза примирително Чърчил.

— Комитетът почти два месеца се занимава с това — отговори полпредът. — По-точно трябва да се занимава, а всъщност си играе на шикалки. Когато в края на август подписахме споразумението за ненамеса, ние възнамерявахме да го спазваме строго, ако и другите се придържат о него. Испанците сами щяха да решат своите проблеми. Септември беше месец на изпитания. Ние не изпращахме в Испания нито оръжие, нито муниции, нито хора. А в същото време Германия и Италия при ненамесата на Англия и Франция доставяха на Франко стотици самолети, изпратиха му в помощ хиляди свои войници и офицери.

— Комитетът ще разследва това — побърза да каже Чърчил.

— Комитетът се занимава с отлагания и протакания и с удоволствие изслушва антисъветските нападки на представителите на Германия и Италия.

— Споразумението за ненамеса и създаването на комитета бяха предложени от френския премиер Леон Блум...

— Чувал съм, че тези идеи му подхвърлил вашият премиер Болдуин.

— На вас сигурно ви е по-леко да имате работа с Блум — усмихна се Чърчил, като че ли не дочу думите на Майски. — Така или иначе, социалист е.

Майски помисли: „Очевидно Болдуин е бил прав, когато е казал, че Блум ще свърши също тъй добре, както и Макдоналд — ще се приспособи към нуждите на момента и ще забрави социализма.“

— Впрочем изглежда, че той прилича на нашите лейбъристи — продължи Чърчил. — Вие мислите, че те са социалисти? Никакви социалисти не са те. Те са просто буржоазни радикали, които искат да подобрят живота на малкия човек и лекичко да изпият ноктите на капитализма. Но да унищожат капитализма? Не, не! Ако някой предложи на моите лейбъристски приятели да направят това, те просто биха умрели от страх.

... Десният лидер на социалистите Леон Блум, който бе назначен на поста министър-председател след победата на Народния фронт, е роден в семейството на банкери от Елзас. Той получава средното си образование в една от най-аристократичните гимназии в Париж — лицей „Анри IV“, а след това, както и Франсоа-Понсе, завършва Висшето педагогическо училище. През 1895, 23-годишен, е назначен на държавна служба. Занимавайки се едновременно с литература и театър, става известен критик в Париж. Пред него отварят вратите си салоните на висшето общество.

По време на Първата световна война Блум е началник на кабинета на един от министрите-социалисти. На този пост той бързо разширява връзките си в деловия и политическия свят. През 1919 г. Блум е избран в парламента и веднага застава начело на социалистическата фракция. От този момент независимо от това, дали е стоял зад гърба на някои правителства, или пък е бил в опозиция на други, Блум е верен на своето кредо: „За реформите е много добре да се говори, но е много опасно да се осъществят.“ Той завива надясно, следвайки пътя на Макдоналд. Ставайки министър-председател, той не заема провъзгласената от Народния фронт позиция по външнополитическите въпроси. Заедно със своя министър на външните работи Ивон Делбос, Блум анулира готовата сделка за продажба на оръжие на испанските републиканци, а след това скъса търговското споразумение с Испания, съгласно което тя можеше да закупува оръжие от Франция.

„Да се подкрепя Испанската република — казваше Делбос — значи да се предизвиква недоволството на Англия, която е настроена срещу всякаква намеса. Още повече че сега Лондон опипва почвата за

споразумение с Германия и Италия. Ние трябва да избираме между сътрудничеството с Англия и подкрепянето на Испанската република!“

И въпреки настроенята на народа и на част от правителството Блум направи избор в полза на Англия. Изплашеният буржоа казва:

— Въпросът за нас е дали гражданската война, която сега опустошава Испания, няма да се пренесе и във Франция. Това би било революционна авантюра. Ние не можем да се съгласим с това.

... Майски продължаваше спора с Чърчил.

— Създава се впечатление — каза полпредът, — че вашата и френската делегация умишлено протакат работата в Комитета по ненамеса.

— Затова пък вие не губите време. Великобритания изпълнява стриктно споразумението за ненамеса, а вие? Според Вас как трябва да се разбира заявлението, което лично Вие сте направили в комитета от името на Вашето правителство, че Русия няма да се смята за обвързана със споразумението? И, накрая, как трябва да се разбира ей това?!

Чърчил взе вестника.

— Пресата в целия свят публикува тази телеграма до лидера на испанските комунисти Диас! — Той разтърси вестника, а след това прочете: „Трудещите се в Съветския съюз изпълняват само своя дълг, като оказват помощ според силите си на революционните маси в Испания. Те знаят, че освобождението на Испания от гнета на фашистките реакционери не е дело само на испанците, а е общо дело на цялото напредничаво и прогресивно човечество. Братски привет: Сталин.“

След пауза Чърчил попита:

— Нима това не е най-откровено признание за вашата намеса в испанските работи?

— Както вече Ви казах — спокойно отговори Майски, — ние изчакахме септември. Когато видяхме как Германия, Италия и Португалия помагат на Франко, ние решихме да доставим оръжие, снаряжение и продоволствие на законното правителство. Ние не искаме да играем ролята на наивник, когото използват, за да задушат републиката.

— Какво пък, помагайте — отговори Чърчил. — Лично аз смятам, че Болдуин правилно постъпва, като не се меси в работите на Испания.

Консерваторът Стенли Болдуин, сменил Макдоналд на поста министър-председател, бе крупен индустриалец, възглавявал неведнъж правителството. В дейността си той като че ли се стремеше към спокойствие — да примири всичко. Но така изглеждаше само на пръв поглед. През 1922 г. той съдейства за падането на правителството на Лойд Джордж, когото ненавиждаше. Лидерът на либералите му отвърна със същото. Майски си спомни характеристиката, която Лойд Джордж даде на Болдуин: „Без съмнение, той е човек на здравия разум, но бедата е в това, че по природа той е ленив и не притежава голяма енергия. В края на краищата на него му е все едно, само да си седи край камината и да пуши с лулата си.“ За политика това е убийствена характеристика.

При правителството на Болдуин през 20-те години за първи път в историята на Англия избухна обща стачка, засили се съперничеството с Франция, което завърши в полза на Лондон. Тогава Англия действуваше като активен враг на СССР и даже се опитваше, макар и без успех, да организира нова интервенция срещу Съветския съюз. Спокойствието, за което ратуваше Болдуин, бе лъжливо, той и силите зад него знаеха какво искат. Той бе опитен политик и организатор на партията, но бледнееше на фона на колоритните фигури като Чърчил и Лойд Джордж. Наричаха правителството му от 20-те години „кабинет от второкласни умове“. Външно самодоволно благодушен, Болдуин приличаше на преуспяващ фермер.

След оставката на Хор Болдуин включи в кабинета си Идън на поста министър на външните работи. Така той искаше да демонстрира мнимата си вяра в Обществото на народите и колективната сигурност, с които много англичани свързваха името на Идън. А в действителност Болдуин плашеше сънародниците си с това, че всяка решителна стъпка срещу агресорите неизбежно ще доведе до война. Неутралитетът по испанския въпрос той обясняваше с грижата за локализиране на войната и запазване на мира в Европа. А по същество неутралитетът даваше възможност на Англия да не се кара с Хитлер.

— Да, аз съм съгласен с Болдуин — продължаваше Чърчил. — Стенли е разсъдлив човек. Наистина, той е малко сив, нерешителен, далеч е от външната политика и военните работи, слабо познава Европа, а това, което знае, не му харесва. Затова пък се ориентира във въпросите на партийната политика и главното — притежава

необикновена способност да изчаква развитието на събитията. Аз съм съгласен с него по испанския въпрос.

Думите на Чърчил само допълниха онази характеристика, която Майски мислено даде на Болдуин.

— Впрочем, защо той не Ви назначи министър на отбраната? — попита полпредът. — Нали той дълго подбира човек за този пост?

— Разбира се! Болдуин търсеше човек, който би бил още по-дребен от самия него. Не е лесно да се намери такъв.

Майски сдържа ироничната си усмивка: все пак ставаше дума за министър-председателя.

— Откровено казано — продължи Чърчил, — от гледна точка на британските интереси победата на Франко е по-изгодна, отколкото победата на републиканците. Червена Испания би изплашила мнозина тук, в Англия, и би предизвикала големи пертурбации^[1] във Франция. А Франко ние бихме могли да попритиснем и да осигурим своите позиции в Средиземно море.

— Своите позиции? Британският престиж в Европа пада, влиянието на Хитлер и Мусолини, а сега вече на „оста Берлин-Рим“ расте. Ако Франко победи, в Средиземно море ще се разпореждат фашистките диктатори! Вие сте лош империалист, господин Чърчил!

— А Вие какво искате, да поддържам диктатурата на пролетариата в Испания? Че аз не съм комунист!... Добре — каза примирително Чърчил, — обещавам Ви да бъда неутрален и тази вечер няма да се изказвам в парламента по испанските работи. Въобще не си струва да си хабим нервите един на друг. Нужно ни е колкото може повече единство в главното: Хитлер е еднакво опасен за вас и за нас. Пък и за какво да спорим? Ще мине седмица и целият този неприятен испански въпрос ще изчезне. Видяхте ли днешните вестници? Още ден, два, три и Франко ще бъде в Мадрид. Тогава кой ще си спомни за републиката?

— В историята на нашата гражданска война имаше моменти, когато на мнозина се струваше, че за болшевиките всичко е загубено. И все пак днес аз имам честта да разговарям с Вас в качеството на пълномощен представител на Съюза на съветските социалистически републики!

— Русия и Испания са съвършено различни страни — избоботи Чърчил.

Майски ще съобщи в Москва за разговора си с Чърчил. В друга телеграма до Народния комисариат на външните работи той ще напише:

Британското правителство е явно раздражено от нашите последни изказвания по испанските въпроси. Идън заяви, че неговото правителство във всички случаи ще продължи политиката на ненамеса.

В същото време Потьомкин ще получи в Париж телеграма от Москва:

Ако имате удобен случай да се срещнете с Блум, разяснете му, че ние не можем да се отнесем с безразличие към това, как Лондонският комитет по въпросите на ненамесата, криейки се зад процедурни мотиви, фактически поощрява по-нататъшното настъпление на метежниците, които непрекъснато получават военна помощ отвън. Ние не можем да носим отговорност за последствията от това.

Пророчеството на Чърчил, че след седмица „испанският въпрос ще изчезне“, няма да се сбъдне. Три дена след разговора му с Майски първите съветски танкове и самолети ще влязат в бой край Мадрид. Съветските доброволци в частите на интернационалните бригади, в които се вляха хиляди хора от 54 страни, ще се сражават в Испания.

Но силите ще бъдат неравни. При поощрението на Англия и Франция и „ненамесата“ на САЩ, които ще залагат на Франко като проводник на интересите им в Испания, фашизмът ще настъпва.

През пролетта на 1937 г. при Леон Блум ще пристигне министърът на външните работи на Испанската република Алварес дел Байо.

— Все още ли Ви трябват доказателства за итало-германската интервенция? Вече ги представих в Обществото на народите! Донесох

Ви и нови! Ето ги!

— Скъпи дел Вайо — ще отговори Блум, — битката трябва да се води в Лондон. Франция е изолирана в Европа и не може да действа без Англия!

— Помислете си, Леон Блум, лидер на френските социалисти: всеки път, когато в окопите падне републиканец, неговата последна мисъл ще бъде проклетие към Вас. Той ще каже: „Моят убиец е Леон Блум!“

През есента на 1937 г. Англия и Франция ще признаят Франко де факто и ще изпратят свои представители при неговото правителство. През февруари 1939 г. Лондон и Париж ще признаят официално Франко, ще скъсат дипломатическите си отношения с републиката и ще помогнат за организиране на контрареволуционен метеж в Мадрид. Над Испания ще падне дългата нощ на фашизма.

[1] Пертурбация — внезапна промяна, нарушаване на нормалния ход на нещата. — Б.р. ↑

Япония, чиито войски през 1931 г. окупираха Манчжурия и Североизточен Китай, търсеше сближение с Германия. Като планираха агресията си, японските милитаристи разбираха, че сами не ще могат да победят в Далечния Изток. Провалът на въоръжените им нападения срещу МНР през 1935–1936 г. потвърди това. През март 1936 г. СССР сключи договор за взаимопомощ с МНР, който предотврати войната на Япония против Монголия.

Стремежът на Токио и Берлин към съюз бе взаимен. С помощта на такъв алианс Хитлер би могъл да застраши интересите на САЩ, Англия и Франция в Далечния Изток. На 25 ноември 1936 г. бе подписан „антикоминтерновският пакт“ — таен военен съюз между Германия и Япония. Споразумението за борба против Коминтерна бе пропагандно прикритие. Оформянето на „оста Берлин-Токио“ доведе до ново изостряне на съветско-японските отношения.

ЦК на БКП (б) и съветското правителство внимателно следяха събитията в Далечния Изток. СССР се стремеше да не допусне каквито и да било поводи за конфликти с Япония и многократно предлагаше да сключи с нея пакт за ненападение. Но тези предложения биваха отклонявани.

Токио, четвъртък, 15 април 1937 година

Константин Константинович Юренев шеста година работеше като полпред в Япония, където смени Трояновски на този пост. Неговата дипломатическа кариера започна през 1921 година. Тогава той, 33-годишен болшевик с голям опит в революционната и партийната работа, член на партията от 1905 г., бе назначен за полпред на РСФСР в Бухара. След една година го изпратиха полпред в Латвия, където работи две години. След това той бе полпред последователно по две години в Чехословакия, Италия и Иран. Преди назначаването му в

Япония Юренев представляваше Съветския съюз в Австрия пет години. Богатият опит му помагаше да се ориентира в замислите на японската политика, макар че тук бе по-трудно, отколкото на всички предишни дипломатически постове.

Миналата година и без друго сложното положение в Япония се изостри още повече. Тогава се активизираха групировките, които възнамеряваха да формират правителство от военни и да установят фашистки режим. През февруари 1936 г. след метежа на реакционната организация „млади офицери“^[1] на власт дойде правителството на Хирота, свързано с най-шовинистичните кръгове. Програмата на новия кабинет отговаряше изцяло на исканията на военните. Сумите за преки военни разходи представляваха над 40 процента от бюджета на страната.

Полпредът съобщи в Москва:

Огромният военен бюджет, нечуваният ръст на военните поръчки, превишаващ производствената мощ на индустрията, и увеличаването на пасивното салдо в търговския и платежния баланс предизвикаха рязко повишаване на цените на суровините и на всички останали стоки. Буржоазията бърза своевременно да прехвърли тази тежест върху масите. Покачването на цените и общото поскъпване на живота ускоряват темпа на инфлацията и задълбочават нейните вредни последици. Засилва се сред широките кръгове опозиционното настроение срещу правителството на Хирота, което играе по свирката на военните.

Правителството на Хирота бе разработило стратегическият план за агресия под названието „Основни принципи на националната политика“, чиято крайна цел бе установяването на японско господство в Далечния Изток и Югоизточна Азия. В него бе набелязано да се разшири експанзията, да се завоюват огромни територии от СССР, Китай и други страни, да се увеличи контингентът на войските, разположени в Манджоу-Го и Корея, за да се нанесе удар срещу съветския Далечен Изток. Една от основните задачи бе създаването на

военноморски флот, по-силен от американския. И накрая правителството на Хирота подписа „антикоминтерновския пакт“.

Една седмица преди това Юренив разговаря с министъра на външните работи Арита за тайно готвения японо-германски договор. Народният комисариат на външните работи съобщи на Юренив както съдържанието на самия договор, така и неговите тайни клаузи. Москва узна всичко това от донесенията на разузнавача Рихард Зорге.

— Поръчано ми е — каза тогава Юренив — да изясня спешно дали отговарят на действителността циркулиращите сведения за японо-германското споразумение.

— Зная за тези слухове — отговори министърът, — но всичко това не е вярно. Япония се страхува от разпространяване на комунизма в своята страна и взема мерки вътре в нея. Ние сметнахме за нужно да се договорим с онези държави, пред които също е възникнала опасност от страна на комунизма. Конфиденциално мога да Ви съобщя, че сега се водят такива преговори, но не мога да кажа с коя държава без нейното съгласие. Съжалявам много. Но Ви уверявам, че не става дума нито за съюз, нито за взаимна помощ. Никой договор няма да бъде насочен против Съветския съюз. Той може да бъде насочен само против Коминтерна. Нашата политика по отношение на Съветския съюз ни най-малко не се е изменила.

— Но, господин министър — каза Юренив, — всички разбират, че създаването на „антикоминтерновския пакт“ е насочено против СССР. А Коминтернът е независима международна организация, за която ние не носим отговорност.

— Щом Коминтернът е международна организация — отговори Арита, — на нея също трябва да се противопостави международна организация и международни полицейски мерки против комунизма. Япония не си поставя задача за спасяването на целия свят от комунизма, както прави това Германия. Ние имаме само едно желание — да спасим Япония и Азия от комунистическа опасност. Антикомунистическата борба не означава борба против Съветския съюз.

— Борбата против Коминтерна — възрази Юренив — е маскировка на антисъветските планове на Германия и Италия, които готвят война. Участието на Япония в блок с Германия ще означава и нейното участие в антисъветската комбинация. В това ние виждаме

смисъла на японо-германското споразумение. Искам да предупредя, че то ще нанесе тежък удар на отношенията между СССР и Япония. Ако съглашението още не е подписано, бих помолил господин министъра сериозно да помисли над това, за което ние говорим.

Арита не поправи Юренев, когато той назова направо японо-германското съглашение. Нещо повече, министърът заяви:

— Като не вярвате на моето правителство, вие го тласкате в обятията на Германия. Япония и Германия сега са като младеж и девойка, които, запазвайки своята невинност, са подозирани съвсем несправедливо в особени отношения.

— Ние имаме всички основания да подозираме, че отношенията на тази двойка не са невинни. А както е известно, много е трудно да се опровергаят тези подозрения. И накрая, не се ли готви тази двойка да се венчае тайно, като обяви със задна дата за извършеното?

Накрая Арита помоли разговорът да се смята за конфиденциален. Но за да разобличи готвения заговор, съветското правителство веднага възложи на ТАСС да заяви:

Преговорите с трета държава, които господин Арита призна, са водени с Германия и са довели до парафирането на пакта. Макар че в неговия текст, подлежащ на публикуване, се говори за борба срещу комунизма, в действителност този пакт е прикритие на тайния японо-германски договор за съгласувани действия между Япония и Германия в случай на война на една от тях с трета държава.

А на Юренев Народният комисариат на външните работи телеграфира:

В отговор на претенциите на Арита по повод заявлението на ТАСС кажете, че това уж е станало поради непредвидени технически затруднения: апаратът на Народния комисариат на външните работи е съобщил на ТАСС съдържанието на Вашия разговор преди

получаването на следващата Ви телеграма с молбата на Арита разговорът да бъде запазен в тайна. Тъй като японското правителство ще се постарее да скрие от пресата и обществеността съобщението на ТАСС, вземете мерки неговото съдържание да стане известно.

Полпредът направи всичко, което зависеше от него.

Поради подписването на „антикоминтерновския пакт“ бяха прекъснати съветско-японските риболовни преговори. Япония не искаше да обяви текста на пакта до последния момент: тя се надяваше, че няколко дни преди това ще склучи нова риболовна конвенция със СССР, запазвайки за себе си правото на благоприятни условия. Но този план пропадна благодарение усилията на съветската дипломация. Наскоро след това, през февруари, падна и правителството на Хирота.

Новият кабинет бе формиран от генерал Хаяши. Министър на външните работи стана Наотаке Сато, при когото днес отиваше полпредът. Доколкото знаеше Юрнев, Сато представляваше едрата буржоазия, която смяташе за рисковано бързото сближаване с Германия; тя бе тясно свързана със САЩ и Англия. А английските и американските промишленици и банкери, след като СССР публично разобличи същността на „антикоминтерновския пакт“, се разтревожиха: те имаха крупни инвестиции в Китай и в Югоизточна Азия, към които се примъкваше и Япония. При това положение свързаните с едрата буржоазия токийски политици започнаха да се изказват за умело маневриране, за да не се допусне влошаване на отношенията със САЩ и Англия, а, може би, и за да се погодят с тях. Те смятаха, че поощряването на германската агресия от страна на Англия и САЩ е не само европейска политика, че това е и стратегия. Следователно и Япония има възможност да се споразумее с Лондон и Вашингтон.

В японската преса взеха да се мяркат остри антигермански изказвания. Гьоринг даже официално протестира пред японския посланик. Отношенията на Токио с Берлин станаха обтегнати. В парламента Сато отново изтъкна необходимостта от споразумение с Англия и дори си позволи лекичко да покритикува пакта, явно надявайки се, че ще бъде чул в Лондон и Вашингтон. Пактът, каза той,

има чисто полицейски характер заради съществуването на Коминтерна.

Германският посланик Дирксен побърза да посети министъра.

— Трябва да изразя съжаление — каза Дирксен — по повод яростните нападки срещу пакта в пресата и парламента. В чужбина се създава впечатление, че не само пактът, но и цялата пронемска политика не се одобряват от политическите кръгове в Япония.

— В известен смисъл Вие сте прав — отговорил Сато. — Но трябва да имате предвид, че пактът влоши японо-руските отношения и провали подписването на риболовното споразумение. Общественото мнение в моята страна е силно загрижено за това. За нас не са желателни по-нататъшни усложнения с Москва. Освен това моята най-близка задача е подобряване на връзките с Великобритания, тъй като сега достъпът на нашите стоки до пазарите на трети страни е доста затруднен. И още нещо: за да може държавата Манджоу-Го да си стъпи на краката, са нужни крупни капиталовложения, а без англичаните ние трудно можем да минем.

Пресата съобщи за съдържанието на разговора. Народният комисариат на външните работи нареди на Юренев да отговори на аванса на Токио и да изясни взаимните позиции.

„Не може да се разчита на продължително подобряване на отношенията — мислеше Юренев. — Но може да се опита, докато тук смятат, че Берлин е спечелил повече от «антикоминтерновския пакт», отколкото Япония. Германия се надява с помощта на Япония да усложни обстановката в Източна и Югоизточна Азия: това би отклонило силите на Съветския съюз към Далечния Изток, а на Англия, Франция и САЩ — към тихоокеанския театър. В резултат на това позициите на Германия в Европа биха се засилили. Япония пък очаква от Хитлер подкрепа на своята политика против Съветския съюз и Китай. Но СССР не е непосредствената цел на Германия, пък и в Китай Берлин и Токио имат търкания. Япония иска да изтласка германския капитал от Китай и да подчини изцяло тази страна. При това японците отказват да върнат на Германия нейните колонии, загубени след Първата световна война.“

... Както винаги, Сато беше безупречно учтив. Разговорът на четири очи се водеше на френски, макар че Юренев можеше да говори и японски, а Сато знаеше малко руски. В началото на века той беше

служил няколко години в японското посолство в Петербург. Но деликатният характер на беседата изискваше познаване тънкостите на езика.

— Моето правителство — започна Юренев — прие с радост вестта за Вашето назначаване за министър на външните работи. Но ние разбираме, че ще имате трудности. Имаме предвид японо-германското съглашение — не явната му част, в която се говори за борба с Коминтерна, а тайния протокол. Не се опитвайте като Арита, поне в частните разговори, да опровергавате наличието на този протокол. Ние знаем точно неговия текст. Съглашението нанесе тежък удар на нашите отношения. Сега ние сме принудени винаги да помним за него при разрешаване на спорните въпроси. Разберете ме правилно, не става дума за репресии или за отмъщение, а за самозащита. Ние искаме да живеем в мир с Япония. Но ние ще пазим нашите граници и ще се противопоставяме по дипломатически път, а ако се наложи, и иначе, щом се появи опасност от насочване на японската агресия срещу нашата страна. Ние бихме искали подобряване на отношенията си с Япония. Но ако сега това е невъзможно, трябва да се попречи поне на влошаването им.

— Аз лично — отговори Сато — напълно съм за укрепване на връзките между нашите страни, но моля да имате предвид, че не съм сам...

Сато така и не завърши фразата. Като почака малко, Юренев каза:

— А влошаването е неизбежно и във връзка с „антикоминтерновския пакт“, и заради стълкновенията на съветско-манджурската и монголско-манджурската граница. Извънредно важно е по-скоро да се създадат гранични комисии. Освен това, ако говорим за чисто дипломатическите работи, големи усложнения възникват поради дискриминационния режим, установен за съветското посолство... Това, разбира се, не са всичките причини, усложняващи нашите отношения, и моето изявление не е официално, а частно. Говоря Ви това, за да разберете по-добре нашата позиция.

Сато, както ще доложи Юренев в Москва, беше „много любезен, съдържан и предпазлив в изразите“.

Такива сондажи не минаваха без следа, те оказваха влияние на отделни политици и на различни групировки сред управляващите

кръгове. Освен това, макар и за кратко време, те намаляваха напрежението между Япония и СССР.

През юни правителството на Хаяши-Сато ще падне. На негово място ще дойде правителството на принц Коное. Коное, зет на барон Сумитомо — собственик на един от най-крупните японски концерни, бе в най-тесни връзки с придворната бюрокрация. Принцът ще се опита да смекчи противоречията между привържениците на продължаване на агресията в Китай и привържениците на война против СССР, но не ще успее да стори това. Връх ще вземе гледището на онези, които бяха за незабавна война в Китай като подготовка за бъдещата война със СССР. „Ако сегашната обстановка в Китай се разглежда от гледището на война против СССР — ще заяви началник-щаба на Квантунската армия през юни 1937 г., — най-целесъобразната политика е преди всичко нанасянето на удар на нанкинското правителство в Китай, което би отстранило опасността в нашия тил.“

Планът за заграбване на цял Китай ще е готов, ще остане само да се намери повод за начало на военни действия.

[1] Група „млади офицери“, които влизат в състава на военно-фашистката групировка „императорски път“ (Кодоха). — Б.р ↑

Плановете на японските милитаристи да разширят и укрепят своите позиции в Китай, за да ги използват след това за нападение срещу СССР задоволяваха западните империалистически държави. Те отдавна се промъкваха към Китай, който представляваше гигантски пазар за пласмент и източник на суровини. А сега за управляващите кръгове в Англия и САЩ се появи възможност с ръцете на японските милитаристи да разгромят националноосвободителното движение в Китай и да превърнат страната в плячка за американския и английския капитал.

Правителствата на западните държави поощряваха намерението на Токио след разправата с Китай да нападне СССР. Войната с Япония щеше да отслаби Съветския съюз, а Япония щеше да бъде отстранена като конкурент. В резултат на това Далечният Изток и Югоизточна Азия щяха да се паднат на монополите на САЩ и Англия, които щяха да заздравят позициите на капитализма в тези райони.

Лондон, четвъртък, 1 юли 1937 година

Как само не наричаха 70-годишния собственик на крайградското имение, при когото дойде Майски — „лъв“, „хитра лисица“, „малък валийски вълшебник“, „оратор № 1“. Той беше ловък стратег и един от създателите на Версайския договор. В. И. Ленин го характеризира като „един от най-опитните, извънредно изкусни и способни вождове на капиталистическото правителство“, „специалист по баламосване на масите“.

Всичко това се отнасяше за сина на учител, който премина пътя от провинциален адвокат до министър-председател на Великобритания. Всичко това се отнасяше за яростния антикомунист, един от вдъхновителите на империалистическата интервенция и в същото време инициатор на отменяне блокадата на Съветска Русия през 1920 година.

Всичко това се отнасяше за държавния деец на Запада, първи признал де факто Съветска Русия и сключил с нея търговски договор през 1921 г., но опитал се да я зароби икономически през следващата година на конференцията в Генуа.

Всичко това се отнасяше за мастития лидер на силната някога Либерална партия, която се разпокъса и фактически слезе от сцената. Но нейният лидер все така се бореше със своите противници-консерватори. И когато консерваторите се обявиха за врагове на СССР, той не изпусна случая от скамейката на опозицията да ги атакува за това.

Всичко това се говореше за политика, който след започване интервенцията на фашистите в Испания и с увеличаване на заплахата от война стана привърженик на сътрудничеството със СССР в организирането на колективен отпор на агресията.

Резките поврати в политическата му биография се обясняват с много причини. Той беше гъвкав, но тази гъвкавост често се превръщаше в безпринципност. Той беше настойчив, но неговата настойчивост понякога се превръщаше в инат. Той можеше да види главното, като отхвърляше второстепенното, но неговата проникателност бе ограничена в класови рамки.

Той беше член на парламента от 1890 г. и един от най-големите и влиятелни политици на Великобритания, с остър като бръснач език, необикновено подвижен, здравеняк, нисък на ръст, с шапка от побелели коси и с побелели мустаци; облеклото му говореше за отличен вкус. Казваше се Дейвид Лойд Джордж.

Като се здрависа с Майски и играейки си с пенснето, висящо на черно шнурче, той го покани да се поразходят по алеите на парка. Отначало те обсъдиха положението в Испания и работата на Комитета по въпросите на ненамесата. Майски се заинтересува какво мисли Лойд Джордж за вероятните стъпки на британското правителство.

— Правителството ли? — Лойд Джордж даже се възмути. — Нима това е правителство? Това е сбирщина от посредствени хора, купчина безнадеждни сополанковци! Нима у тях има воля, мъжество, умение да пазят нашите интереси? Те получиха от прадедите си богато наследство, но много лошо се разпореждат с него и аз се страхувам, че ще го разпилеят. Всички те са жалки страхливци.

— Въобще сега — подхвърли Майски — на Запад не се виждат големи хора.

— Вие сте напълно прав — подкрепи го Лойд Джордж. — Къде са те, големите хора? Май че можем да се похвалим с Рузвелт. Той знае какво иска и умее да постига това, което иска. Но Рузвелт е далеч и не иска да се меси в европейските работи.

— Е, може да не се меси открито — каза полпредът, — и все пак е на нечия страна.

— Аз казах, че Рузвелт знае какво иска — усмихна се Лойд Джордж. — Той е голям човек. А тук, в Англия и във Франция, няма такива хора. Какво струват всички тези болдуиновци, чембърлейновци и блумовци? Налага им се да имат работа с Хитлер и Мусолини. Тези фашистки диктатори съвсем не са глупаци. Те са направени от грубо тесто и действуват с груби методи: със сила, нахалство и заплахи. Нима нашите министри могат да разговарят с тях, нима те са способни да отстояват нашите интереси? Каква глупост! Ако Уинстън Чърчил беше министър-председател, той би съумял да застави диктаторите да се съобразяват с него.

— Изглежда, че сега шансовете му да оглави правителството са малки.

— Чембърлейн просто се бои до смърт от него. Затова с Хитлер и Мусолини разговарят сополанковци. Можете ли да си представите какво се получава, когато, да кажем, Идън разговаря с Мусолини? Разбира се, че Мусолини ще го надвие. Така стана и по време на Итало-етиопската война. А вашият Сталин е съвсем друга работа. Това е решителен човек с твърда ръка; той може да отблъсне натиска на Хитлер и Мусолини. А у нас е жива мъка. Да вземем даже Чембърлейн; това е тесногръд, ограничен човек. Истинска риба със студена глава. А по своята психика това е провинциален фабрикант на железни кревати!

Друг можеше и да не знае, но Лойд Джордж знаеше колко струва Чембърлейн. Преди двайсет години Чембърлейн, консерватор от знатен произход, бе пробутан на поста министър по набиране на армията в коалиционното правителство на Лойд Джордж, където бързо и успешно обърка работите. „Лъвът“ разбра, че са му пробутали бездарник, и след половин година го изгони с трясък. И ето сега през май 68-годишният Невил Чембърлейн смени пенсиониралия се

Болдуин на поста министър-председател. Това не беше неочаквано: той отдавна се ползваше с голямо влияние в Консервативната партия и по традиция, като министър на финансите, се смяташе за главен претендент за поста министър-председател.

... Знаменитият британски политик и дипломат Джоузеф Чембърлейн от двата си брака имаше двама сина — Остин и Невил. Положението в обществото и връзките на бащата им откриха пътя към висшите сфери. Остин, когото бащата готвеше за политическа кариера, в течение на трийсет години заемаше министерски постове, като през 20-те години в продължение на пет години бе министър на външните работи в правителството на Болдуин. По-малкия си син сър Джоузеф смяташе за съвсем неподходящ за политик и реши да го провери на търговското поприще. Невил и тук не се изяви. Тогава бащата го насочи по административна линия, където той стигна до кмет на Бирмингам. След това последва провала при Лойд Джордж.

Но след оставката на „лъва“ звездата на Чембърлейн започна бързо да изгрява. Посредствеността, случайно издигната до върховете на властта, повярва в своето величие. А къде да го прояви, къде да задоволи своята суетност, ако не на полето на външната политика! И Чембърлейн, като пренебрегна съвета на доведения си брат, който му казваше: „Невил, трябва да помниш, че нищо не разбираш от външна политика“, именно на нея отделяше цялото си внимание. В основата на своя курс той постави омразата към Съветския съюз и активното „умиротворяване“ на агресорите. Ограниченият и самонадеян човек се настани на „Даунинг стрийт“ 10 в един от най-отговорните моменти от историята. Британската управляваща класа не можа да предложи подобър. И по-лош не можеше да предложи...

— Съвсем точно ми е известно — продължи Лойд Джордж, — че генералният план на Чембърлейн се свежда до следното: за една година да постигне помирение с Германия и Италия и да подпише „пакта на четирите“. За Централна и Югоизточна Европа Чембърлейн е готов да се задоволи с неопределените обещания на диктаторите за ненападение.

— А Съветският съюз? — попита Майски.

— Според неговия план вашата страна е изключена от европейската комбинация и е предоставена сама на себе си. Като постигне всичко това, Чембърлейн ще направи избори и ще каже на

избирателите: „Проблема за европейското успокояване реших аз! Сега всичко е наред, гласувайте за консерваторите!“ Той ще победи и ще остане още пет години на „Даунинг стрийт“ 10.

— А той се надява — каза Майски, — че пактовете и обещанията ще задоволят агресорите?

— Там е работата! — възкликна Лойд Джордж. — Чиста наивност е да си въобразяваш, че можеш да опитомиш фашистките диктатори с хубави думи. Те са кръвожаден народ и искат месо.

— Но осъществяването на неговите планове не зависи само от него. А вашите съюзници! А Франция?

— В Париж едно след друго идват на власт слаби и страхливи правителства — Делбос, Даладие, Блум и сменилият го Шатон... Париж подценява своите възможности и угодничи пред Лондон. Но Барту бе съвсем друг човек. Той знаеше как да разговаря с английските министри. Тогава не Париж вървеше след Лондон, а Лондон се влачеше след Париж.

— Франция се държи странно по испанския въпрос — отбелязва полпредът. — Нали ако победи Франко, тя почти по всичките си сухопътни граници ще бъде обкръжена от фашистки държави.

— Тогава тя е загубена — произнесе Лойд Джордж. — Не разбирам как французите могат спокойно да гледат на заграбването на Пиренейския полуостров от италианците и немците.

— И в същото време Париж превръща в къс хартия френско-съветския договор.

— Вместо всячески да укрепват този договор — Лойд Джордж все повече се горещеше, — те се срамуват от него. Пълно безумие! Кой може да спаси Франция в случай на война с Германия и Италия? Не Англия, а само Русия. Англия е в състояние да помогне на Франция само с морска блокада и с въздушния си флот, но не и със сухопътна армия, каквато по същество тя няма. А победата над Германия ще реши голямата сухопътна армия. Такава армия има само Русия. Но тъкмо с Москва французите не искат да укрепват отношенията си.

— А Вие смятате, че войната скоро ще започне? Какви са Вашите впечатления от миналогодишното посещение в Германия?

— Разговарях дълго с Хитлер. Той е откачил на темата комунизъм. Всеки път, когато Хитлер споменеше комунизма и комунистите, веднага ставаше невменяем, лицето му внезапно се

изкривяваше, очите му пламваха, а устните му се свиваха конвулсивно. Едва ли не с пяна на уста крещеше за комунистическата опасност. Според мен той действително вярва в мисията си — да спаси цивилизацията и да смаже комунистическата хидра.

— Не говорихте ли с Хитлер за проблемите на европейския мир?
— попита Майски.

— О, да. Той непрекъснато ме убеждаваше в своето миролюбие. Хитлер приведе такъв аргумент: на Германия бяха нужни повече от четирийсет години, за да създаде могъща армия, каквато имаше преди Първата световна война. А на него за превръщането на райхсвера в боеспособна, крупна армия ще са нужни двацет години. Оттук той направи извода: какъв смисъл има за него да започне война по-рано?

— Изглежда той наистина Ви е убедил в своето миролюбие!

Майски наостри уши: няма такъв влиятелен човек като Лойд Джордж иска да мине на страната на „умиротворителите“?

— Според мен, в съображенията на Хитлер има частица истина. Той ми разреши да пътувам, където искам, и да гледам, каквото искам. Пътувайки с кола из Бавария, се натъкнах на големи военни учения и отблизо можах да видя германската армия.

— Е, и?

— Не мога да кажа, че тя ми направи силно впечатление. Наистина във въоръжението има безспорни успехи. Но човешкият състав ме порази със своята второкачественост — войниците дребни, слаби, някакви хлапета.

— Хлапетата бързо възмъжават — подхвърли Майски.

— Разбира се — продължи Лойд Джордж, — но за тяхната физическа подготовка и дисциплина има още да се желае. Чувствува се голям недостиг на офицери. Не, сегашната германска армия още не е онова, с което може да се поеме рискът на една голяма война. Аз съм виждал старата германска армия; армията на Хитлер е твърде далеч от нея. Мисля, че Хитлер е прав, когато говори, че ще му е нужно още много време, за да приведе армията в състояние на истинска бойна готовност. Двацет може би не, но десет години със сигурност. Дотогава той едва ли ще се реши да нападне Франция, нас или Русия.

— Не съм съгласен с Вас. Първо, Вие давате на Хитлер десет години, но ако той понатисне, този срок може да се съкрати двойно, че и тройно. Второ, допускам, че неговата армия още не е готова за

голяма война. А какво е положението с малката война? Например с Австрия, Чехословакия, или Полша? Нали между другите си цели в „Майн кампф“ Хитлер говори за заграбване на жизнено пространство на изток — Полша, Прибалтика...

— Там няма нищо подобно! — възкликна Лойд Джордж. — Аз съм чел „Майн кампф“.

— Трябва да е в превод на английски?

— Да.

— А аз в оригинал — там има всичко. А в преводите на английски и френски най-отвратителните места са съкратени. За да не плашат.

— Дяволска работа!

— Мисля — продължи Майски, — че сегашната германска армия е напълно готова да проправи път на Хитлер на Изток. Кой може да му попречи? Само великите държави. А ще се намесят ли Англия и Франция? Опитът от последните години ме настройва скептично.

— Да, ако въпросът се постави така, Вие сте прав — съгласи се Лойд Джордж. — Системните отстъпки пред агресорите само разпалват техния апетит и ги правят по-смели. Като свикна със страхливостта на западните демокрации, в един прекрасен ден Хитлер наистина може да рискува и да извърши някаква авантюра срещу Австрия или Чехословакия. Като си прави сметка, че и това ще му се размине, както му се разминаха и много други неща.

— Може да рискува, — добави полпредът, като си помисли: „Особено ако му съдействува английската дипломация.“

Майски получи телеграма от Москва, от Владимир Петрович Потьомкин, който след Париж неотдавна бе назначен за заместник-народен комисар на външните работи. В нея се казваше:

Съобщенията на редица наши пълномощни представители говорят за активизиране на английската дипломация в страните от Централна и Югоизточна Европа в полза на Германия и против СССР. В частност, чрез посланика си в Прага английското правителство е възобновило натиска си над чехословаците, склонявайки ги към отстъпки, които уж били необходими за помиряването

на Чехословакия с Германия. Потвърждават се и сведенията за опитите на англичаните да дискредитират френско-съветския и чехословашко-съветския договор. Има данни, че англичаните подкрепят идеята за създаване на изолиращ пояс от неутрални държави край нашите западни граници. Молим внимателно да се следи тази дейност и да ни информирате.

— Но ако смятате, — продължи Лойд Джордж, — че като си проправи път на изток, както Вие казахте, Хитлер ще тръгне срещу Русия, Вие грешите. Русия е непобедима. Нейното географско положение е великолепно, населението ѝ е многобройно: то расте бързо и се развива качествено. И по-рано русите бяха много способен народ във всичко, с което се захванеха — в литературата, изкуството, науката. А сега, като дава всички възможности на масите за образование и култура, вашето правителство увеличава тяхната сила и творчески възможности поне четири пъти. По-рано на русите не им стигаха деловитост, дисциплина и организираност. Сега те се учат успешно на това. Природните и промишлените ресурси на Русия са огромни. Фактически тя почти не зависи от останалия свят. Тъй като съзнава вашата сила, Хитлер даже и не мисли сериозно за някакъв поход срещу Русия. А японците не са страшни за вас. Самите те прекрасно разбират това и вероятно ще предпочетат засега да се занимават с Китай.

— Като се споразумяха предварително с вашето правителство — добави Майски.

— Имате предвид визитата на търговската им делегация и преговорите на Идън с японския посланик?

— Точно така — каза полпредът. — Смятам, че в Токио са разбрали, че не трябва да се противопоставят на всички държави. Даже Германия се отнася отрицателно към японските планове за нова агресия в Китай. Нещо повече, в армията на Чан Кайши служат немски военни съветници. Но всичко това е понятно. Английските капиталовложения в Китай се оценяват на около милиард и половина долара, Германия е на второ място. Заграбването на Китай от Япония

не носи нищо добро нито на Лондон, нито на Берлин. Освен всичко друго за какво му е на Хитлер съюзник, който ще затъне в Китай?

— И така — гласно разсъждаваше Лойд Джордж, — сегашната японска цел е Китай. А по-нататък? Русия?

— Някои много се надяват на това. Засега става дума за Китай. Без милостивото разрешение на Лондон в Токио няма да рискуват да заграбят цял Китай. Така или иначе, японците имат тесни връзки с английския бизнес, те много зависят от пазарите за пласмент и източниците на суровини във вашите колонии и от английските кредити. Япония се бои да настъпи сега крака на британския лъв.

— Дявол да го вземе — Лойд Джордж почервения. — Засега тя се страхува. Но като глътне Китай... Ако тя не се нахвърли на Русия, а на нашите колонии? Тези сополанковци сега делят с японците сферите на влияние в Северен Китай, знам това сигурно. Даже Идън обеща на японския посланик огромни дългосрочни кредити на изгодни условия.

Майски следеше разговора с напрегнато внимание. Думите на Лойд Джордж потвърждаваха информацията за англо-японските преговори в Лондон, с която той вече разполагаше. Това бе крайно важно.

— Но Идън буквално тези дни ме увери — каза полпредът, — че ако Англия някога се договори с Япония за някакво споразумение, то няма да бъде за сметка на Китай или Съветския съюз. За съжаление, той не каза нищо конкретно за Тихоокеанския пакт за взаимопомощ. Този въпрос уж се бил разработвал във Форин офис, но не бил от особен интерес за тях...

— Тихоокеански пакт — машинално повтори Лойд Джордж, като продължаваше да си мисли за нещо свое. — Японците ни предлагат да признаем техните специални права в Северен Китай срещу сътрудничество с Англия в Централен и Южен Китай. Те обещават да не създават никакви пречки на нашите интереси...

— Гаранциите?

— Какви гаранции, дявол да го вземе! — избухна Лойд Джордж. — Те твърдят дори, че не се стремят към заграбване на Северен Китай, но в такива мъгляви форми, че това съвсем не ги задължава. Ще пообещаят и с това ще облекчат грехопадението на нашето правителство. Ако тези сополанковци сега дадат на японците Северен

Китай, след това нищо не може да спре Япония. Тя ще удари по нашите колонии в Азия. Това ще бъде крахът на великата империя.

... След една седмица, на 7 юли, край Пекин при моста Лугоуцяо ще изчезне един японски войник. Използвайки случая като повод, Япония ще започне война за заграбване на цял Китай, за да превърне неговата северна част в база за борба против СССР. За кратко време тя ще завладее най-важните търговско-промишлени центрове — Шанхай, Тянцин и Пекин.

Наистина, скоро ще се изясни, че войникът не е изчезнал, а само се е отлъчил за по-дълго време, защото изял твърде тлъста патица. Но това вече нямаше да има никакво значение.

В резултат на японската агресия Китай се оказа в крайно тежко положение. Само СССР го подкрепи като сключи на 21 август 1937 г. договор за ненападение. Този документ показва дружеските чувства на Съветския съюз към китайския народ, готовността да облекчи тежестта на борбата му за независимост. Китай можеше да съсредоточи всичките си сили за отблъскване на агресията, без да се страхува за своя тил. Съветският съюз оказваше на Китай материална помощ, доставяше му оръжие и снаряжение, изпращаше свои военни съветници и доброволци.

Москва гледаше на договора като на стъпка по пътя към организиране на система за колективна сигурност в района на Тихия океан. Западните държави, които косвено поощряваха японската агресия, се отказаха от създаването на такава система.

Вашингтон, сряда, 20 октомври 1937 година

Американският посланик в Берлин Уилям Дод караше своята кола по столичните улици, като се насочваше към полпредството на Съветския съюз. Пътят не беше дълъг, но продължителен: налагаше се повече да чака, отколкото да кара, постоянно ставаха задръствания. Работникът на бензиностанцията изглежда бе прав, когато му каза: „Във Вашингтон има шестстотин хиляди жители и седемстотин хиляди автомобили.“

Утре Дод трябваше да отплува за Германия. Но преди заминаването искаше да поговори с Трояновски. По време на редките срещи, когато Дод си идваше в родината, между двамата дипломати се бяха установили добри отношения.

Дод знаеше, че Трояновски е на петдесет години, че е служил в царската армия и е завършил Киевския университет. За революционна дейност по време на царизма неведнъж е бил арестуван, бил е на заточение и в емиграция. След революцията постъпил в Червената армия, после работил в съветски учреждения, а от 1927 г. е

пълномощен представител в Япония. Когато бяха установени дипломатически отношения между СССР и САЩ, Трояновски стана първият съветски пълномощен представител във Вашингтон.

При сегашното си идване Дод се заседа повече от два месеца у дома си поради болест. Той се срещна с делови хора, с политици, три пъти разговаря с Рузвелт. Със смесени чувства на учудване и удовлетворение посланикът бе открил, че в Щатите започват да се чуват гласове на противниците на изолационизма. Тези дни в Ню Йорк той присъствува на събранието на една организация, наистина немногобройна. Събрала се бе сериозна публика — видни учени, индустриалци и журналисти. Те настояваха да се използва сила, за да се спре придвижването на японците в Китай, а на немците и италианците — в Испания, и заявяваха, че американският неутралитет не гарантира мира. Но засега правителството не желаше конфронтация с изолационистите, то не се месеше открито — или не искаше да се меси — в световните работи и спазваше закона за неутралитет.

„Този хитър закон за неутралитет — разсъждаваше Дод. — По време на големите войни в Европа ние винаги сме обявявали за своя неутралитет, но никога не сме го спазвали. Ние не се въздържахме от въоръжена намеса нито в началото на миналия век, в периода на Наполеоновите войни, нито в началото на сегашния, когато се водеше Първата световна война. Преди две години, по време на Итало-етиопската война, ние приехме закона за неутралитет, а в началото на тази година разширихме действието му и върху Гражданската война в Испания. Отказахме на републиканците оръжие, докато Франко го получаваше от Германия и Италия в изобилие. Затова Франко не случайно похвали президента. Хитър закон.“

От разговора си с Рузвелт Дод остана с противоречиво впечатление. Въобще президентът не обичаше да откровеничи. Човек можеше само да се досеща какво си е наумил. Преди две седмици в речта си в Чикаго — крепостта на изолационистите — президентът заяви, че изолационизмът и неутралитетът не са спасение, и призова за установяване на карантина около агресивните страни. Е, на всички е известно, че Рузвелт не приема фашизма. Но останаха безуспешни всички опити на журналистите да узнаят какво конкретно е имал предвид. Как да се разбира неговата реч? Да не е това опипване на

почвата, за да се разбере реакцията в страната? Или жест на одобрение, адресиран до други, до онези, които се обявяват против агресията?

„Акциите на Рузвелт — пресмяташе наум Дод — в страната падат. Неговата икономическа програма — «новият курс» — се пука по всички шевове. Изборите през 1940 г. могат да се превърнат в катастрофа за него. При тези условия той не може нито да се сближава с болшевиките, нито да се кара с изолационистите, нито да действа активно в международните работи. Налага се да маневрира. Мнозина във Вашингтон не залагат на световна война, която би довела до отслабването на болшевишка Русия, до унищожаването на едни конкуренти — Германия и Япония, и до подчиняването на други — Англия и Франция. Тук искат да раздухват въглените, за да не угаснат, но за известно време да не им позволяват и да се разпалят. Искат да снабдяват всички с оръжие, самите те да се въоръжават, за да излязат на сцената в най-удобния момент. А дотогава — да не допуснат каквото и да било споразумение на Германия с Англия или на Германия с Русия, иначе всички планове ще пропаднат.“

... Александър Антонович Трояновски, невисок на ръст, слабават човек, с внимателен поглед изпод гъстите черни вежди, вече чакаше Дод.

Преди всичко Трояновски се интересува от мнението на Дод за положението в Германия.

— Животните са единствените щастливи същества, които срещам там — започна откровено Дод. — Докато стотици хора се убиват без следствие и съд, животните се ползват с право на неприкосновеност. Хората не могат дори да мечтаят за това.

Хитлер може да започне война по всяко време — продължи Дод. — Това безотговорно трио в Берлин — Хитлер, Гьоринг и Гьобелс — е способно на всякакво безразсъдство. Мисля, че Хитлер ще започне да се вслушва в гласа на разума само в случай, че всички демократични страни се обединят срещу него. Сега, когато се скалъпва единен фронт на фашизма от Рим до Токио, за Америка, Англия и Франция е важно да се обединят с Русия и направо да заявят на Хитлер: стига!

— Извънредно важно — потвърди Трояновски. — А защо сега, когато се води война в Китай, Западът отхвърля нашето предложение

за тихоокеански пакт? Впрочем „отхвърля“ не е съвсем точно казано, по-точно — не приема.

— Става дума за пакт, който би включил и Япония? — попита Дод със съмнение.

— Като начало може и без Япония. За да провали пакта, Япония няма да се съгласи да участва в него. Но ако Щатите, Англия, Франция, Китай и Съветският съюз сключат помежду си пакт, то може би Япония ще предпочете...

— Или ще бъде принудена — вмъкна Дод.

— Или ще бъде принудена да се присъедини към него — завърши мисълта си Трояновски. — Разбира се, пактът без Япония няма да има голяма стойност, тъй като ние, англичаните, американците или французите, и без това не смятаме да се нападаме един друг. Все пак пактът би демонстрирал солидарността между нас, особено ако в него бъде включена точка за консултации в случай на заплаха срещу един от участниците му. По същество ние с вас, господин посланик, говорим за едно и също — за системата за колективна сигурност. Днес — в Азия, утре — в Европа.

— Аз Ви разбирам, запознат съм с идеята за пакта.

— Разбира се, ние я издигнахме още в трийсет и трета, когато се установяваха дипломатическите отношения. Отначало президентът се отнасяше положително към нея, но сега... Естествено, аз разбирам неговите трудности, свързани с вътрешното положение. Откровено казано, с пакта протакат англичаните.

Трояновски замълча. Той си спомни неотдавнашната беседа с Рузвелт. Останаха с президента насаме — така бе уговорено предварително.

„Господин Трояновски, пактовете не дават гаранции — каза тогава президентът, — не може да им се вярва. Америка не може да влиза в съюзи или нещо подобно. Главната гаранция е силният флот — американски, английски и може би съветски. Ще видим как ще издържат японците на морското съревнование.“

Америка не иска да се обвързва, помисли си Трояновски. Тя иска да наблюдава събитията отстрани и да укрепва своята мощ. Ясно е, че изолационистките настроения са силни, върху тях влияят и антисъветската кампания, и разочарованието от „новия курс“. Но в отношенията ѝ с нас има особени моменти. Не искат да скъсват с нас,

поддържат отношения за всеки случай, но без особен ентузиазъм. Даже ако би ни се наложило сега да си сътрудничим, това ще бъде брак по сметка, а не по любов. Изглежда са готови да ни удостоят с честта сами да отблъскваме агресията. И всичко това заради установяване на едно бъдещо съотношение на силите в света, изгодно за Съединените щати.

— А вие — Дод прекъсна мисълта на Трояновски — настоявате именно за пакт за взаимопомощ?

— Ние сме готови да се съгласим и с пакт за ненападение, макар че, разбира се, пактът за взаимопомощ би бил по-действен. И вие трябва да сте заинтересовани от него не по-малко от нас. Границите на СССР са обезпечени с армия в такава степен, в каквата вашите са с двата океана. Но за Америка сега се очертава тройна заплаха. И в Тихия океан — в случай, че бъде създадена огромна японска империя, и в Атлантическия океан — в случай, че победи фашизмът в Европа. И, накрая, в Южна Америка — вие знаете как фашистите са укрепчили там своите позиции, особено в Бразилия и Аржентина.

— Да, знам това прекрасно. Немците създават там щурмови отряди. Според някои данни в Южна Америка има около половин милион шурмоваци.

— А там живеят общо около два милиона немци и три милиона италианци, които Хитлер и Мусолини се стараят да използват. В случай, че победи, Франко ще помогне на Берлин и Рим още по-активно да се настанят в бившите испански колонии. Накратко, в резултат на тройната заплаха американците няма да се чувствуват спокойно у дома си.

Дод кимна:

— Надявам се, че президентът разбира това. Но съгласете се, че той не може да се съгласи със сключване на пакт за взаимопомощ. Нашият закон за неутралитет...

— Вашият закон за неутралитет е стремеж да се избегне всякакъв риск, но да се получи цялата печалба. Внесената тази година в него точка „плащай и карай“ разрешава да се продават стоки срещу налични суми и да се превозват. Само не с американски кораби.

— Но тази поправка е все пак известно отклонение от неутралитета. Например в случай на война в Европа ние ще бъдем на услугите на Англия и Франция. Това е предупреждение за Германия.

Като каза това, Дод изведнъж се върна към своите мисли: „Предупреждение за Германия или подтикване на Англия и Франция?“ След пауза той продължи:

— Освен това ние не приложихме закона за неутралитет в Японо-китайската война. Президентът се опасяваше, че това ще удари повече по Китай, отколкото по Япония.

— Да, президентът не видя състоянието на война, тъй като Япония официално не беше я обявила на Китай. Но по коя страна ще удари повече, това не знам. Ако вносът на американски стоки в Япония бъде прекратен, войната ще спре. Наистина отношенията на Америка с Япония ще се обтегнат до краен предел...

— Като бивш посланик в Япония Вие, господин Трояновски, се ориентирате по-добре от другите в далекоизточните проблеми. Но, надявам се, няма да отречете, че неотдавнашната приятелска визита на ескадрата от наши военни кораби във Владивосток е положителна и смела стъпка, като се има предвид сегашната обстановка в Далечния Изток.

— Ние оценихме високо това. Но все пак е жалко, че работата не отива по-далеч от демонстративни жестове.

— А речта на президента в Чикаго с призив за установяване на карантина около агресорите? Нима това не е достатъчно сериозно?

— Това е сериозно — каза Трояновски, — но какви ще бъдат следващите стъпки? Ние ще съдим по реалните действия.

На следващия ден Дод ще се отправи за Германия. Но скоро ще бъде отзован по-рано от определения срок, понеже чиновниците от Държавния департамент ще решат, че не си струва да се държи в Берлин антифашистки настроен посланик.

Две седмици след разговора с Трояновски с участието на Дод в Брюксел ще се открие конференцията на 19-те държави, която ще обсъди въпроса за японската агресия в Китай. Съветското правителство ще поиска да се наложат санкции на Япония. Но конференцията ще осъди само морално Япония и ще се ограничи с добри пожелания по адрес на Китай. САЩ и Англия ще се опитат да предизвикат съветско-японска война, като се постараят да убедят СССР да тръгне срещу Япония: войната в такъв случай щяла да завърши и Токио щял да отстъпи.

Потьомкин, представляващ Съветския съюз в Брюксел, ще съобщи в Москва:

Конференцията бе закрыта в атмосфери на капитулация пред Япония и явна подготовка за съглашение с нея. Ръководна роля в това играят англичаните които се позовават на невъзможността да постигнат нещо положително от Америка. Американците пък започнаха да разпространяват слухове, че англичаните вече уж водели преки преговори с Япония. В действителност, изглежда, че Англия, Америка и Франция съвместно опипват почвата в Токио за споразумение. Никой не говори сериозно за колективна помощ на Китай. Англичаните направо ни заявиха, че това е частна работа на заинтересованите държави. Нашата тактика на сдържаност се оказа единствено правилна. Като не успяха да насъскат СССР да се бие с японците, държави като Англия предпочитат за сметка на Китай да се споразумеят с Япония, която даже в очите на своите капиталистически съперници, в това число и „великите демокрации“, си остава един от факторите в борбата срещу СССР и комунизма.

Три дена след откриването на Брюкселската конференция, на 6 ноември, Мусолини ще постави в Рим своя подпис под „антикоминтерновския пакт“. Така ще бъде оформен окончателно итало-германо-японският агресивен блок.

Поощрявайки агресията, Западът фактически ще стане помагач на японските милитаристи в тяхната завоевателна война в Китай. Само СССР ще продължи да оказва политическа подкрепа и разнообразна помощ на китайския народ в борбата против агресорите. Съветският съюз наскоро ще предостави на Китай два кредита по 50 млн. долара всеки и заем на същата сума. След година той ще му даде още един кредит в размер на 150 млн. долара. В рамките на тези кредити СССР ще достави на Китай в продължение на две години около шестстотин самолета, сто оръдия и гаубици, над осем хиляди картечници, както и транспорт, снаряжи, патрони и други военни материали. Над три

хиляди и петстотин съветски военни специалисти ще се отправят в Китай.

СССР отново ще предупреди света за опасните последици от излишната снизходителност към агресията. В Обществото на народите съветският представител ще заяви:

— На азиатския материк без обявяване на война, без всякакъв повод и оправдание една държава напада друга — Китай, наводнява го със стохилядни армии, блокира неговите брегове, парализира търговията му. При това ние се намираме само в началото на тези действия. В Европа друга държава — Испания, е обект на нашествие вече втора година.

Трояновски ще напише до Москва:

Няма съмнение, че събитията в Етиопия, Испания и Китай са начало на голяма война, че са част от огромен стратегически план, заплашващ сериозно Англия, Франция и Съединените щати. Но хората в тези страни не мислят за утрешния ден, треперят за кожата си и са готови да понесат всичко. За да се раздвижат тези хора, очевидно не е достатъчно превземането на Пекин, Шанхай, Нанкин, а може би и на Кантон; необходимо е японците да са насочили вниманието си към Холандска Индия, Британска Индия, Индокитай, а може би и към Филипините, а немците да са завзели Чехословакия и Австрия и да са извършили мобилизация на границата на Франция и италианците — да са заграбили Египет, а Южна Америка открито да е застанала на страната на фашизма — едва тогава мъдреците от демократичните страни ще разберат каква съдба ги очаква в случай, че фашистките агресори успеят.

С нашата външна политика ние направихме много, за да подкрепим прогресивните елементи в целия свят, включително и в Съединените щати. Не трябва да изпускаме и най-малките възможности, за да печелим на своя страна симпатиите на различните групи в САЩ, разбира се, без да се отказваме от нашите основни

интереси. Войната в края на краищата все пак ще дойде и ние трябва да си осигурим по-добри позиции във всички страни в тази решителна схватка.

УТРЕ ЩЕ БЪДЕ КЪСНО

Залагайки на „германската и японската карта“ против Съветския съюз, управляващите кръгове в Англия, САЩ и Франция преминаха към пряк стговор с агресорите. Те дадоха на Хитлер да разбере, че няма да възразят против заграбването на малки страни от Германия в Европа, ако техните собствени граници и колонии останат неприкосновени. „Умиротворителите“ си правеха сметката, че като укрепят стратегическите си позиции в Европа и получи допълнителни икономически ресурси, Хитлер ще нападне Съветския съюз. А войната със СССР ще отслаби Германия като опасен противник и империалистически конкурент. Безразсъдният антисъветизъм заслепяваше западните политици и те не съзнаваха опасността за собствените си страни. В сметките си те виждаха само онова, което искаха да видят: Хитлер против „болшевишката опасност“.

Първата цел на германския фашизъм в Европа беше Австрия. Хитлер смяташе да я присъедини към Райха чрез „мирна еволюция“, както съветваха „умиротворителите“. Но се наложи тези планове да бъдат изменени.

Берлин, неделя, 13 март 1938 година

Гьоринг чакаше връзка с намиращия се в Лондон Рибентроп. Бе в отлично настроение, доволен от себе си, от това, как под негово ръководство бе осъществен „планът Ото“ за заграбването на Австрия. Всичко се нареди възможно най-добре. Фюрерът се страхуваше, че английското и френското правителство ще му попречат, но това не стана.

На 4 февруари Хитлер направи важни размястения в правителството. Той самият, държавен глава и шеф на правителството, се назначи за върховен главнокомандуващ. Военното министерство се закриваше. Кайтел стана началник-щаб на върховното командване, а Йодл — негов заместник. За главнокомандуващ сухопътните сили бе назначен генерал Браухич, на Военноморските сили — адмирал Редер, а Гьоринг възглави военновъздушните сили. Нойрат излезе в почетна оставка, като поста министър на външните работи зае Рибентроп.

Преустройството на командването на бойна нога, помисли Гьоринг, бе извършено навреме: предстояха големи дела.

Гьоринг с удоволствие си спомни отличния спектакъл, който фюрерът устрои в резиденцията си в Берхтесгаден преди месец. По негово искане там пристигна австрийският канцлер Шушниг. Като даде време на Шушниг само да изгълта оскъдната закуска, Хитлер му предяви ултиматум: да подпише протокол, по силата на който постът министър на обществената безопасност да се предостави на неговия агент, нациста Цайс-Инкварт, да амнистира и легализира дейността на австрийските нацисти, да се установят тесни икономически връзки между двете страни, тоест австрийската икономика да се подчини на Германия.

В момента, когато фюрерът говореше, Кайтел уж случайно влезе с група генерали и доложи, че армията е готова за нахлуване в Австрия. Той показа на Шушниг щателно разработения план за бомбардиране на главните градове. Предвиждало се някои от тях въобще да бъдат унищожени. Какъв израз доби лицето на Шушниг! Разбира се, той се съгласи с всичко.

Но след това канцлерът се изплашил от работниците, на които, виждате ли, не се харесвала мисълта за присъединяване към Райха, и преди четири дена насрочил за днес плебисцит за бъдещето на страната. Днес — плебисцит! Споменът за това сега размиваше Гьоринг. Още едно доказателство, че само един идиот може да насрочи сериозна работа за тринайсто число.

Завчера Гьоринг прекара целия ден на телефона. С Виена го свързваше пряка линия. Сутринта той говори с Цайс-Инкварт:

— Предайте на Шушниг, че фюрерът е разярен и настоява веднага да отмени плебисцита!

В два часа след обед Цайс-Инкварт съобщи:

— Шушниг отмени плебисцита.

— Отлично! Кажете му да върви по дяволите. Имам предвид още сега да си подаде оставката.

След час позвъни Цайс-Инкварт:

— Шушниг се съгласи.

— Разбира се, че ще се съгласи. А сега предайте на президента Миклас нашето искане да назначи Вас за канцлер.

Гьоринг трябваше да чака два часа отговор. В пет часа след обед Цайс-Инкварт доложи:

— Президентът отказа.

— А, така ли... Веднага заминавайте при него и му кажете, че ако продължава да упорствува, войските, които частично вече са на границата или се приближават към нея, ще започнат придвижване по целия фронт и Австрия ще прекрати своето съществуване. Нахлуването ще бъде спряно само ако в седем и половина часа ни съобщят, че Миклас Ви е назначил за канцлер.

Виена мълчеше.

В девет без четвърт Хитлер подписа „Директива № 2“ за нахлуване в Австрия на разсъмване на 12 март, съгласно „плана Ото“. Три минути след това Гьоринг отново се свързва с Цайс-Инкварт, който по това време фактически бе завзел властта във Виена:

— Слушайте внимателно. Трябва да ни изпратите такава телеграма. Записвайте. Диктувам: „Временното австрийско правителство, което след оставката на правителството на Шушниг смята за своя задача установяването на мир и ред в Австрия, се обръща към германското правителство с неотложна молба за поддръжка и помощ, за да се избегне кръвопролитие. За тази цел то моли германското правителство да изпрати колкото се може по-скоро войски.“ Записахте ли? Телеграфирайте!

Заради тези разговори Гьоринг закъсня за балета в Дома на авиацията. А без него не се решаваха да започнат спектакъла, макар че бе поканен и дипломатическият корпус.

След спектакъла, когато се разнесе слухът, че германските войски навлизат в Австрия, Гьоринг каза на приближилите се към него посланици:

— Недобросъвестността на канцлера Шушниг ни принуди да действваме така. Фюрерът вече отпътува от Берлин, за да бъде утре

сутринта във Виена.

Всичко мина почти гладко, но имаше и неща, за които Гьоринг си спомни със злоба. Много танкове се счупиха по пътя и останаха някъде около Линц. След това заседна тежката артилерия. Фюрерът, който на разсъмване мина през Линц за Виена, видял задръстванията по пътищата, побеснял и устроил скандал на генералите. За да се оправдаят, те казали: Ние предупреждавахме, че Германия още не е готова за война. Едва успели да потулят скандала. Чак днес сутринта леките танкове влезли във Виена, а бронираните коли и тежката артилерия били натоварени на железопътни платформи и така ги закарали в австрийската столица. Тържествената церемония в родината на Хитлер едва не се провалила.

Но в края на краищата това са подробности. Тази сутрин с имперски закон Австрия бе включена в състава на Райха. Гьоринг току-що чу по радиото речта на Хитлер, който говореше от балкона на кметството:

— Ако от австрийския град, където съм роден, провидението ме призова да ръководя Райха, то не можеше да не ми възложи и мисията да върна моята скъпа родина на германския Райх.

Гьоринг извика по телефона Рибентроп, който трябваше да успокои англичаните. Впрочем Гьоринг бе сигурен, че Чембърлейн няма да се възмуцава. Не заяви ли той вчера, че английското правителство не може да гарантира защитата на Австрия. В Париж въобще си премълчаха, още повече, че Франция пак беше без правителство.

Телефонът извънтя. Телефонистът съобщи, че след една минута ще има връзка с Лондон.

В това време телефонът извънтя и в Лондон. Насреща бе Йоахим фон Рибентроп. Не случайно именно през тези дни той се намираше в английската столица. С това Хитлер искаше да покаже на целия свят, че Англия не е против заграбването на Австрия от Германия.

Рибентроп бе приет в Лондон с кралски почести и това му харесваше. Най-после той се оказа в центъра на вниманието. Няколко години беше посланик тук и в това си качество възглавяваше делегацията в Комитета по ненамеса. С английската столица го свързваха не най-добри спомени. Като посланик тук той често слушаше зад гърба си издевателски подигравки. Причина за това бяха

неговата въпиеща нетактичност, самонадеяно-нелепата представа за своята собствена особа, както и абсолютното неразбиране на Англия и англичаните; веднага след пристигането си започна да нарушава нейните традиции. Преди връчване на акредитивните си писма Рибентроп устрои пресконференция. Това бе най-грубо пренебрегване на дипломатическите правила, а по време на нея той руга Англия за подценяване на „червената опасност“ и призова към обединяване с Германия за борба против комунизма. В Бъкингамския дворец приветствува краля с фашисткия поздрав вместо традиционното ръкостискане. Когато прие Майски, той организира срещата така, че, девет есесовци салютираха съветския пълномощен представител по пътя от колата до кабинета.

От 1934 г. той възглавяваше едновременно външнополитическия отдел на Националсоциалистическата партия и шпионското ведомство, което наричаха „бюрото на Рибентроп“ — важни постове, но те не му донесоха тъй желаните почести. Рибентроп не получи много почести и като посланик в Лондон. Но сега той се върна в английската столица с ново положение. Този път неговото самолюбие бе задоволено. Той пристигна с огромна свита съветници. Въобще откакто Хитлер реши да постави професионалните чиновници от „Вилхелмщрасе“ под началството на своя партиен сподвижник и назначи 45-годишния Рибентроп за министър, тоя хитроват бивш търговски агент по пласиране на евтини шампански вина не можеше без специалисти. За поста си той нямаше нито талант, нито знания, нито опит и заобикалящите го дипломати виждаха това. Рибентроп се опитваше да скрие недостатъците си с надменност и грубост.

Министърът с кръгозор и навици на пруски фелдфебел имаше болезнен стремеж да излага личността си на показ. В това отношение той се стараяше да подражава на Гьоринг, макар че бе далеч зад него. Живееше нашироко. Издействува си специален влак, който се състоеше от салон-вагон за самия него, два вагон-ресторанта и осем спални вагона за помощници, секретари и секретарки, съветници, консултанти и лична охрана. Всичко това напомняше цирк на колела, който опъваше шатрата си ту тук, ту там.

Рибентроп постоянно се чувствуваше напълно зависим от благосклонността на Хитлер и трескаво се стараяше да я запази. В обкръжението на Хитлер той имаше свой човек — Валтер Хевел, стар

приятел на фюрера, на времето лежал заедно с него в затвора. Хевел му съобщаваше за това, което Хитлер говореше в тесен кръг. Въз основа на тези информации Рибентроп знаеше за намеренията и идеите на Хитлер и в нужния момент му ги поднасяше като свои собствени. Хитлер изпадаше във възторг и хвалеше неговата „феноменална интуиция и далновидност“.

Телефонът на бюрото на Гьоринг отново иззвъня. Този път той чу в слушалката гласа на Рибентроп.

— Добър ден, Гьоринг!

— Денят изглежда наистина е добър. Както знаете, фюрерът ме натовари с текущите правителствени работи, затова реших да Ви информирам. Възторгът в Австрия е неописуем. Това можете да чуете по радиото.

— Това наистина е фантастично, нали? — възкликна Рибентроп.

— Разбира се! Фюрерът бе силно развълнуван миналата нощ, когато разговаря с мен. Не забравяйте, че той за пръв път от толкова години отново вижда своята родина. Но сега искам да поговоря с Вас по политически въпроси. Разбира се, историята за това, че сме предявили ултиматум, е глупост.

Думата „глупост“ Гьоринг произнесе с натъртване, като даде на Рибентроп да разбере какво да говори и как да се държи в Лондон. Той не можеше да си позволи голяма откровеност, след като знаеше, че разговорът му се подслушва от английското разузнаване, пък и не само от него.

— Австрийските националсоциалисти — продължи Гьоринг — ни помолиха да ги подкрепим; те се страхуваха от терора на червените и от гражданска война. Ние им заявихме, че няма да позволим на Шушниг да предизвика гражданска война. По пряка заповед на Шушниг или с негово съгласие комунистите и червените са били въоръжени и вече провеждали демонстрации, по време на които се разнасяли възгласи: „Да живее Москва!“ Затова Цайс-Инкварт, който по това време вече бе възглавил правителството, ни помоли незабавно да изпратим войски. Още преди това ние бяхме придвижили части към границата, тъй като не знаехме предварително дали ще има гражданска война или не. Това са фактите. Фюрерът смята, че след като сте в Лондон, трябва да разкажете там как в действителност е станало

всичко това. Повтарям: абсолютно невярно е да се смята, че Германия е предявила ултиматум на Австрия.

— Днес имах откровен разговор с Чембърлейн — каза Рибентроп. — Той също не мисли така. Само журналистите започват да задават разни въпроси и аз, изглежда, не трябва да оставам повече тук. Това би изглеждало някак странно.

Гьоринг разбра, че на Рибентроп не му се иска да се пържи повече на огъня, да се оправдава за нахлуването в Австрия.

— Да, аз също мисля така. Но още веднъж кажете на Чембърлейн: не е вярно, че Германия е предявявала някакъв ултиматум. Това е лъжа. Цайс-Инкварт настойчиво ни е молил по телефона и телеграфа да изпратим войска.

— Разбрах Ви. Тук имах продължителни разговори за германо-английските отношения.

— Вие сам знаете, че никой не би се радвал повече от мен, ако действително установим отлични отношения с англичаните. Но нека те признаят, че ние също сме горда и свободна нация. Нали сме две братски нации в края на краищата.

„Ако Рибентроп не съумее да предаде дословно тази фраза на Чембърлейн — си помисли Гьоринг, — това ще направи английското разузнаване.“

— Чембърлейн — се чу от Лондон — ми направи много добро впечатление. Струва ми се, че той се стреми сериозно към споразумение с нас. Той каза, че винаги е желал да подобри англо-германските отношения. Сега ме помоли да предам на фюрера, че това е негово искрено желание и твърдо намерение. Казах му, че след решаването на австрийския въпрос споразумението между Англия и Германия ще се постигне по-лесно. Смятам, че той е на същото мнение.

— Тъй като целият този проблем е решен — каза Гьоринг — и всякаква опасност от вълнения или сътресения е премахната, всички трябва да са ни благодарни за ликвидирането на източника на кризата.

— И аз говорих тук за това. Тази промяна даже и да доведе до известни вълнения в даден момент, това ще бъде само от полза за англо-германското взаимно разбирателство.

„Идиот, какви ги дрънка — Гьоринг за малко не сне слушалката от ухото си, — вълнения, взаимно разбирателство.“

— Чембърлейн — продължи министърът на външните работи — ме попита относно Чехословакия. Отговорих, че нямаме нито желание, нито намерение да предприемаме нещо в тази насока. Обратно, ако там се отнасят добре с нашите братя-немци, ние безусловно ще стигнем до споразумение. А въобще моите преговори тук завършиха. Ако остана още, това може да изглежда странно...

— Аз също съм убеден, че Чембърлейн е напълно разумен човек — Гьоринг злобно прекъсна Рибентроп. „Той пак за това. Да, аз разбрах, че той повече не може да стърчи там, и дадох съгласие за неговото завръщане.“

— Моите впечатления от него са превъзходни — подхвана Рибентроп. — Някои мислят, че тук сега могат да възникнат затруднения: в очите на общественото мнение всичко станало ще изглежда като решение, натрапено със сила. Но аз имам впечатление, че всеки нормален англичанин, еснафът, ще се запита — какво я е еня Англия за Австрия?

— Разбира се — Гьоринг разбра, че е време да завършат разговора. — Това е свършено ясно. Има работи, които засягат народа, и работи, които не го засягат. Всичко е повече или по-малко превъзходно, цари мир. Две нации се откриха взаимно, подадоха си ръце, възрадваха се и ликуват...

Четири дена по-късно, на 17 март, Народният комисариат на външните работи ще направи заявление пред представителите на съветския и чуждестранния печат. Текстът му ще се разпрати чрез съветските пълномощни представителства до чуждите държави.

Съветското правителство предупреждаваше, че международната пасивност и безнаказаността на агресията в един случай неизбежно ще повлекат след себе си повтарянето и умножаването на такива случаи. Събитията потвърждават правилността на тези предупреждения. Извършено е военно нахлуване в Австрия, отнета е независимостта на австрийския народ. Насилието създаде опасност за всички европейски държави, и не само за европейските. Възникна опасност за териториалната неприкосновеност, политическата, икономическата и

културната независимост на малките народи. Тяхното заробване ще създаде предпоставки за натиск и даже за нападение и срещу големи държави. На първо място възниква заплата за Чехословакия. А след това опасността заплашва да се разрасне в нови конфликти. Международното положение поставя пред всички миролюбиви държави въпроса за тяхната отговорност за по-нататъшната съдба на народите. Съветското правителство, както и преди, е готово да участва в колективни действия, които да бъдат решени съвместно с него и които биха имали за цел да спрат по-нататъшното развитие на агресията и отстраняване на засилващата се опасност от нова световна касапница. То е съгласно да се пристъпи веднага към обсъждане с другите държави в Обществото на народите или вън от него на практически мерки, диктувани от обстоятелствата. Днес още не е късно. Нужно е всички, особено великите държави, да заемат твърда и недвусмислена позиция по проблема за колективно спасяване на мира. Утре може би ще бъде вече късно.

В условията на приближаващата се военна катастрофа съветското правителство търсеше пътища за установяване на съюзнически връзки със САЩ.

Но американският империализъм бе заинтересован от голяма война зад океана, за да може чрез нея да разреши вътрешните си трудности и да измени съотношението на силите в света в своя полза. САЩ поддържаха политика на „умиротворяване“ и се стремяха да не допуснат създаването на система за колективна сигурност нито в Европа, нито в Далечния Изток. Трояновски съобщи в Москва: „Съдбата на Австрия не предизвиква тук голямо безпокойство. Изоляционистите от различни направления, общо взето, са готови да се примирят с всички заграбвания на фашистите, само и само Америка да не започне активно да участва в международните въпроси, да не се свърже чрез каквото и да било споразумение с Англия и да не се подложи на риска да участва във война.“ Американската дипломатия всячески избягваше сътрудничество със Съветския съюз.

Москва, неделя, 5 юни 1938 година

Американският посланик в Съветския съюз Джоузеф Дейвис бе поканен в Кремъл за четири и половина. Той правеше прощални визити във връзка с окончателното си отпътуване от Москва. Когато му съобщиха от Протоколния отдел на Народния комисариат на външните работи, че срещите са определени за неделя вечерта, Дейвис не се учуди, защото знаеше, че съветските ръководители работят и в почивните дни.

В Москва той прекара година и половина. През август 1936 г. президентът Рузвелт, негов стар приятел, му предложи да смени Булит на поста посланик в СССР. Булит бе назначен в Париж. По това време 60-годишният Дейвис, известен деец с либерални възгледи, имаше богат опит в политическата и дипломатическата работа и здрави

връзки във Вашингтон. Той прие охотно предложението на президента: Дейвис разбираше каква роля играе Москва в света и виждаше какво могат да означават добрите отношения между Съветския съюз и Америка в предбуреносната атмосфера. Четири месеца той се готвеше за своето пътуване: изучаваше документите в Държавния департамент, неведнъж се срещаше с Трояновски. Картината, която се разкри пред него тогава, му направи двойко впечатление.

От една страна, икономическото сътрудничество, макар и бавно, все пак се установяваше. На пътя му бе издигната бариера — въпросът за „дълговете на Керенски“. За учудване на Дейвис този въпрос, ако се съди по документите, умишлено се раздухваше във Вашингтон, макар че лично той не го смяташе за съществен. През април 1934 г. Конгресът прие закон, който забраняваше предоставяне на заеми и кредити на страни-длъжници. Адвокатите започнаха да съветват банките да се въздържат от сделки с Амторг. Всичко вървеше към ограничаване на съветско-американската търговия изобщо.

Наистина, забеляза тогава Дейвис, на думи и президентът, и Хъл бяха против това, СССР да се смята за страна, неизпълняваща своите финансови задължения. А на дело... Ясно е, че неговият предшественик Булит твърде успешно е осъществявал онова, за което не говореха гласно във Вашингтон. В разговор с Дейвис веднъж Булит сам отбеляза: с болшевиките пътищата ни са различни.

Преговорите за „дълговете“ бяха прекъснати през януари 1935 г. без каквото и да било решение. Но през юли бе сключено търговско споразумение за една година. Вашингтон не прие съветското предложение за взаимно прилагане режима на най-облагодетелствуванa нация, затова споразумението не съответствуваше на реалните възможности на двете страни. И все пак това бе напредък. Така стоеше въпросът с икономическите връзки. Налице бяха стремежът на Москва да установи такива връзки, желанието на американските бизнесмени да търгуват и в същото време — явното и скритото противодействие на това във Вашингтон.

Развитието на политическите отношения в трийсет и шеста година остави у Дейвис същото двойко впечатление. През август 1935 г. Булит връчи в Москва нота, в която Съветският съюз се обвиняваше в нарушаване на договореността по „въпроса за пропагандата“. Повод за това беше проведеният в Москва конгрес на Коминтерна. Тогава

Дейвис разбра, че във връзка с приближаването на президентските избори Държавният департамент е извършил това дипломатическо действие под натиска на антисъветски настроени кръгове. Москва отклони протеста, като заяви, че се стреми към по-нататъшното развитие на приятелско сътрудничество между СССР и САЩ, което отговаря на интересите на народите на двете страни и има важно значение за световния мир.

Въпросът за Тихоокеанския пакт оставаше нерешен по вина на Белия дом. По време на назначаването на Дейвис съветско-американските отношения се влошиха. Държавният департамент отзова от Москва генералния консул и цялото генерално консулство, помощника на военноморския аташе, помощника на военновъздушния аташе и съкрати апарата на посолството.

Назначаването на Дейвис бе официално оформено през ноември 1936 г., а след три месеца, през януари 1937 г. , той пристигна в Москва. Като отиваше сега в Кремъл, посланикът мислено правеше равностметка на изминалата година и половина. Политическите връзки между двете страни укрепнаха. Организиран бяха посещения в Америка на съветски държавни и военни дейци, а така също и на учени. През 1937 г. бе извършен първият в историята непрекъснат полет от Москва до САЩ през Северния полюс на Чкалов, Байдуков и Беляков, които бяха посрещнати тържествено на американска земя. От политическа гледна точка голямо значение имаше приятелската визита на ескадра от американски военни кораби във Владивосток в тревожните дни на 1937 г., когато в Далечния Изток отново пламна военният конфликт. Но тясно взаимодействие между двете страни по далекоизточните въпроси не можа да се установи.

Значителна стъпка бе търговският договор, сключен през август миналата година. Страните си предоставиха една на друга режим на най-облагодетелствуванa нация в търговията. При това имаше всички шансове договорът да бъде продължаван. Съветският съюз направи в САЩ солидни поръчки; водеха се преговори с най-големите фирми, Амторг разшири дейността си.

Дейвис мислеше за всичко това, отивайки на прощална визита при председателя на Президиума на Върховния съвет на СССР М. И. Калинин, който посрещна посланика на вратата на кабинета си и

представи преводача. Когато всички седнаха, усмихвайки се, Калинин каза:

— Доколкото знам, Вие сте назначен за посланик в Белгия. Откровено казано, навярно за Вас там ще бъде и по-спокойно, и по-удобно, отколкото в Москва.

— Господин президент, може би в Брюксел и да бъде по-удобно, но ми беше много приятно да работя тук. Приятно от съзнанието за важността на мисията, която ми се падна. Контактите в Москва бяха много полезни. Един френски философ бе казал: не трябва да мразиш човека, когото не познаваш.

— Не споря с този философ, обаче нас ни мразят, макар и да ни познават. Нашата страна е обкръжена от агресивни и враждебни държави — имам предвид на първо място Германия и Япония.

— Във връзка с отпътуването ми от Москва — каза Дейвис — бих искал да изразя уважението си към господин президента, а също така и да благодаря за вниманието, което ми бе оказано тук. Възхитен съм от огромните успехи, постигнати от вашата страна за кратък период. Аз съм разгледал лично типове предприятия, практически от всички отрасли на тежката промишленост, големите водни електроцентрали. Това е великолепно!

Двайсет минути разговаряха за пътуванията на Дейвис из страната. Посланикът с учудване откри, че Калинин е добре запознат с работата му по време на Първата световна война като правителствен комисар по наблюдаване дейността на корпорациите и по-късно като председател на Федералната търговска комисия.

Когато разговорът премина към политическите въпроси, Калинин отбеляза:

— Внимателно проучих речта на президента Рузвелт в Чикаго. Бих искал да се надявам, че Съединените щати ще започнат да играят по-активна роля за защита на мира от непослушните членове на световното сдружение, както той се изрази.

„Бих искал — помисли Дейвис, — но дали е така?“

— Перспективите за мир в Европа са лоши — каза Калинин. — Правителството на Чембърлейн упорито провежда политика на „умиротворяване“ и укрепване на Германия. От всички капиталистически страни Англия се отнася най-непримиримо към СССР. Нейната политика е системно насочвана срещу нас. Ако се

поровиш и огледаш хубавичко във всички актове против Съветския съюз, ще видиш ръката на Англия. Франция изпада във все по-голяма зависимост от Англия. А укрепването на Германия в последна сметка е насочено срещу нас. Мисля, че господин Чембърлейн не представлява английския народ. Той ще претърпи поражение, когато фашистките диктатори поискат твърде много. Що се отнася до Съветския съюз, то ние ще успеем да се защитим.

— Позволете ми сега, господин Дейвис — каза след пауза Калинин, — да Ви задам няколко въпроса, отнасящи се до съветско-американските отношения.

— Разбира се — Дейвис избърса с кърпичка високото си чело и плешивината, обкръжена с вчесана назад побеляла коса. Той имаше класически гръцки профил, красивото му непроницаемо лице изразяваше само внимание.

— Вие, господин Дейвис, трябва да сте запознат с предстоящите преговори между нашите правителства за построяването на линеен кораб^[1] за нас от американска фирма. Ние не можем да разберем защо този въпрос се натъква на трудности. Готови сме да платим с наличните от 60 до 100 млн. долара както за линеен кораб, построен в Съединените щати, така и за също такъв кораб, построен в СССР със съдействието на американски фирми. Мисля, че това ще даде работа на вашите безработни. Доколкото знам, вашите корабостроителници са натоварени само 60 процента.

— Моето правителство — започна Дейвис — неотдавна пристъпи към осъществяването на обширна програма за корабостроенето, която ще натовари нашите корабостроителници. Освен това има ограничения, налагани от закона. Забранено е строителството на линейни кораби за чужди държави и достъпът до предприятията, които строят такива кораби, ако армията и военноморските сили заявят, че това ще бъде в ущърб на отбраната на Съединените щати.

Дейвис говореше бавно. Това му даваше възможност да обмисля онова, което искаше да каже. А положението бе деликатно. Посланикът сам не можеше да разбере защо във Вашингтон протакат с линейните кораби. Рузвелт, спомни си Дейвис, още есента на миналата година се интересуваше от въпроса за линейните кораби и се отнасяше положително към тази програма. Но неизвестно защо, указания по

този въпрос Дейвис нямаше и той трябваше да се престори, че нищо не знае.

— Ние сме запознати с този закон — каза Калинин. — Запознати сме и с вашия закон за неутралитета. Трябва да кажа, че това е странен закон, той не прави разлика между агресор и жертва на агресия. И не прави чест на Америка. Но да се върнем към линейните кораби.

— Известно ми е само в общи линии за преговорите по този въпрос — отговори Дейвис. — Те се планират във Вашингтон. Откровено казано, според съобщенията от столицата ми е трудно да разбера в какво се състои сложността на положението. Но, според мен, неотдавна по този въпрос се появиха признаци на придвижване напред. Мисля, че президентът нищо не знае по този въпрос. А и да знае, поради многото вътрешни проблеми засега той не може да отделя достатъчно внимание на международните въпроси.

— А жалко. Време е — каза Калинин.

Те разговаряха около един час. Отново се обсъждаха „дълговете на Керенски“ и Дейвис се чувствуваше неловко заради подхода на Вашингтон към този въпрос. Калинин разпитваше посланика за Рузвелт, а в заключение каза:

— Запознат съм с работата, извършена от Вас в Съветския съюз. Ние ценим Вашата обективност и честност и много съжаляваме, че напускате своя пост в Москва.

Три години по-късно Дейвис ще възглави създадения при президента Комитет по обединяване дейността на всички организации, занимаващи се с въпросите за помощта на съюзниците по време на войната. Два дена след нападението на Германия срещу Съветския съюз той ще заяви: „Размерите на съпротивата, която Русия ще окаже, ще учудят света.“ Той ще настоява за откриването на втори фронт колкото може по-скоро. През 1943 г. отново ще пристигне в Москва със специално поръчение на президента. Той ще вземе участие в Потсдамската конференция. Дейвис, един от организаторите и почетен председател на Националния съвет за американо-съветска дружба, ще бъде награден с орден „Ленин“ за активна дейност, допринасяща за укрепването на приятелските съветско-американски отношения. Но това ще стане седем години по-късно, през победния май на четирийсет и пета година.

А засега Джоузеф Дейвис ще приключи своите работи в Москва и ще се отправи за Брюксел.

[1] Военен кораб с мощно артилерийско въоръжение и солидна бронева защита. Най-голямо развитие достига към началото на Втората световна война. — Б.р. ↑

Въпреки опасността от война правителствата на Англия, Франция и САЩ не отговориха на предложението на СССР от 17 март за колективни мерки за борба срещу агресията. Както и по-рано, те „умиротворяваха“ агресорите.

След като свърши с Австрия, Хитлер се готвеше за завладяването на Чехословакия. Поводът бе „грижата“ за судетските немци, живеещи в тази страна. По сигнал от Берлин фашистката „судето-немска партия“, използвайки като предлог искането за самоуправление на немското малцинство, през май 1938 г. предизвика политическа криза. Германските войски бяха готови да нахлуят.

Чехословашкият народ реши да защити родината си с оръжие в ръка. Правителството заповяда на войските да заемат отбранителните линии. СССР изрази готовност да помогне на Чехословакия съгласно договора за взаимопомощ. Франция, също така свързана с Прага чрез договора, щеше да бъде принудена да изпълни своите задължения. Англия също не можеше да остане настрана.

Хитлер реши да отложи нахлуването и първо да изолира Чехословакия, като разруши френско-чехословашко-съветските договори. Англия и Франция бяха готови да отстъпят, като получиха от Германия фалшиви обещания за гарантиране на техните интереси.

Париж, вторник, 19 юли 1938 година

Столицата на Франция бе украсена със знамена и под ослепителното слънце блестеше с ярки цветове. На улицата излязоха стотици хиляди хора.

На гарата пристигна специален влак. Идваха английският крал Георг VI и кралицата Елизабет.

Някой от тълпата каза:

— През 1914 г. войната избухна няколко седмици след посещението у нас на бащата на Георг VI — Георг V...

Взети са най-строги мерки за сигурност — всички добре помнеха убийството на Барту. В навечерието арестуваха някои подозрителни лица. Пред погледа на краля и кралицата в този момент се изредиха десетки хиляди войници и полицаи по целия път на кортежа. Възторжената тълпа приветствува гостите, но не ги виждаше. Непроницаемата стена от охраната закриваше кралската двойка.

По обед в чест на гостите се състоя парад, след който се предвиждаше почивка за краля и кралицата. Но не и за съпровождащите ги ръководители на британското правителство — в това време те се срещаха с френските си колеги. Премиерът Чембърлейн пристигна на Ке д'Орсе заедно с министъра на външните работи лорд Халифакс.

Едуард Халифакс, който отдавна се стремеше към този пост, през март смени Антони Идън във Форин офис. Неговият час удари, когато най-последно отношенията между Чембърлейн и Идън се развалиха. Премиерът демонстративно не се съобразяваше с Идън, отнасяше се към него с оскърбително пренебрежение. Не може да се каже, че те имаха сериозни разногласия по същността на линията на „умиротворяване“. Впрочем сам Идън въведе този термин в политическия лексикон. Появиха се обаче различия по въпросите на тактиката и методите на дипломацията.

Кризата настъпи през февруари, когато Чембърлейн започна неофициална преписка с Мусолини зад гърба на Идън. В името на помирението с фашистка Италия той бе готов да признае завладяването на Етиопия. Идън също беше за преговори с италианците, но за разлика от Чембърлейн настояваше преди това Рим да изтегли своите „доброволци“ от Испания. Чрез своя агент в английското посолство в Рим италианците бяха не само в течение на всички предстоящи стъпки на Лондон, но знаеха и за отношението на Чембърлейн към Идън, затова пет пари не даваха за него. Работата стигна дотам, че когато Идън покани италианския посланик в Лондон да го посети, Гранди му отговори, че е много зает: трябвало да отиде да играе голф. А на срещата на Чембърлейн и Идън с Гранди, премиерът заедно с посланика започнал да говори против собствения си министър. Идън не могъл да понесе това и си подал оставката. Но

ненапразно го наричаха „щастливецът“. Оставката му донесе огромна популярност сред противниците на „умиротворяването“. На него му провървя — против волята си той беше принуден да си отиде, снемайки от себе си отговорността за британската политика на „умиротворяване“, която самият той провеждаше в живота. Да си отиде, за да се върне след година и половина с ореола на славата. Да си отиде, за да стане по-късно министър-председател на Великобритания.

Чембърлейн назначи на мястото на Идън близкия си по дух и възгледи 57-годишен Халифакс. Този аристократ, член на парламента от 1910 г., бе заемал доста министерски постове в различни правителства. Някога бе вицекрал на Индия. Висок, слабоват и муден, със спокоен глуховат глас и с постоянна приятна усмивка на лицето, Халифакс външно предразполагаше към себе си. Но нямаше много желаещи да общуват с него. Той обичаше с часове да философствува на морално-религиозни теми. Когато служел в Индия, зад кабинета му имало параклис, където се отправял преди сериозни срещи да моли бога, да просвети разума му.

Като министър на външните работи Халифакс лесно се примиряваше с това, че Чембърлейн сведе Форин офис до положението на своя дипломатическа канцелария. Той поддържаше напълно политиката на „умиротворяване“. През ноември 1937 г. по поръчение на Чембърлейн той направи неофициална визита в Германия за преговори с Хитлер за широко англо-германско споразумение. Събеседниците си допаднаха по своята омраза към Съветския съюз. Халифакс одобри всички действия на Хитлер и предложи Берлин и Лондон съвместно с Париж и Рим да преустроят съществуващия ред в Европа. Той си даде съгласието за „уреждане“ с Австрия, Чехословакия и Полша, „по възможност“ по мирен път, както и за връщането на германските колонии. Аншлусът на Австрия показва вече към какво води такава „уреждане“.

... Дуетът Чембърлейн-Халифакс се срещаше за втори път през последните три месеца с новия парижки дует Даладие-Боне. Първия път те разговаряха през април в Лондон, когато 54-годишният Даладие току-що бе съставил своя кабинет.

Син на дребен търговец, Едуард Даладие завършил лионската гимназия. Бил е учител, следвал е в университета, а след това е преподавал там история на Франция. След Първата световна война той

решил да провери себе си в политиката. И сполучливо. През 1919 г. в Бурбонския дворец се появил нов депутат от Радикалсоциалистическата партия. На първо време при себе си го държал и побутвал нагоре по служебната стълбица уважаваният радикал Едуард Ерио. Но скоро положението на „второ аз“ на Ерио престанало да задоволява Даладие.

Когато върху вълните на икономическата и политическата криза укрепнаха профашистките настроения сред френската буржоазия, Даладие се оказа на повърхността — той бе заемал редица министерски постове и дори беше министър-председател, активно заставаше срещу работническата класа вътре в страната и беше за примирение с фашизма на международната арена. Като представител на дребната буржоазия той търсеше съюз с едрата, която в негово лице видя защитник на своите интереси и противник на Народния фронт. Преди три месеца той отново възглави правителството.

Даладие не влизаше в числото на известните оратори. Той нямаше дарбата да разпалва ентузиазъм у слушателите и да заслепява с красноречие. Той обичаше да се представя в ролята на „човек от народа“, постигнал всичко „благодарение на вродения талант“, какъвто впрочем нямаше. Мълчалив и мнителен, той бе човек на настроения — ту си въобразяваше, че е силна личност, ту се държеше страховито.

На пръв поглед Чембърлейн и Даладие съществено се различаваха един от друг. Слабият, мъртвоблед търговец от Бирмингам с нос като ястребова човка, под който стърчаха мустаци, и възпълният син на сладкар, нисък, с шия като на бик, с хитри, недоверчиво оглеждащи всичко очи и с меланхолично гладко лице. Син на крупен политик, пред когото се отваряха всички врати, и скромен учител, който беше принуден с труд да си пробива път нагоре. Но между тях имаше много общи неща: и двамата бяха суетни и не понасяха чужди мнения. И двамата вярваха в „умиротворяването“ на фашистките диктатори и се смятаха за спасители на съществуващия строй. Възможността за социални промени ужасяваше и двамата: Чембърлейн, като произлязъл от управляващата върхушка, а Даладие като „малък човек“, направил кариера.

Когато се срещнаха, двата дуета не се нуждаеха от взаимно опипване на позициите, защото знаеха, че по принцип между тях няма разногласия, ще стане дума само за подробностите.

Когато и четиримата седнаха на масата, Чембърлейн каза:

— Аз мисля, че днес ние с удоволствие ще продължим нашия разговор от април. Майската криза около Чехословакия ни кара да се върнем към този проблем, тъй като положението стана крайно опасно. Ако господин Хитлер не прояви благоразумие и тръгне срещу Прага в подкрепа на судетските немци, общоевропейската война би станала неизбежна. Президентът на Чехословакия Бенеш обяви мобилизация, Москва даде да се разбере, че е готова да помогне на чехите...

— А Франция — Даладие продължи мисълта на Чембърлейн — ще бъде принудена съгласно системата на френско-чехословашко-съветските договори да обяви война на Германия.

— За разлика от нас — каза Халифакс — вие сте свързани с Прага и Москва чрез договори. А аз мога съвсем определено да заявя, че Англия не може да поеме върху себе си задължение към Франция в случай на война. Ние не искаме френските министри да решават въпроса, дали Англия трябва да воюва или не. Както каза един мой колега от кабинета, Чехословакия не струва даже и шпорите на един британски гренадир.

— Сега, слава богу — каза с примирение Чембърлейн, — въпросът не стои така. Фюрерът разчита на английското посредничество с цел да постигне някои отстъпки от Прага, насочени към осигуряване на чешкия неутралитет.

— Знам — прекъсна го Даладие. — Но в случай на изолиране на Чехословакия, Франция ще бъде заплашена по трите си граници...

— Аз съм убеден — продължаваше Чембърлейн, — че с Германия можем да се споразумеем. Хитлер не се стреми да погълне цяла Чехословакия, а иска само да присъедини Судетската област. Ако той постигне това по мирен път, няма защо да прибегва до насилие.

— Даже ако допуснем невъзможното — добави Халифакс, — да кажем, че Хитлер заграбва цяла Чехословакия. Повтарям, това е само предположение. Какво ще стане? След като Германия установи господство над Централна Европа, убеден съм, че тя няма да започне да се кара с Англия и Франция. Хитлер ще има само тесен коридор на изток. А там е само Русия.

— Освен това за част от Чехословакия — отбеляза Чембърлейн — претендират Полша и Унгария. При това те са съюзници на

Германия. А при това положение каква помощ Франция всъщност би могла да окаже на Чехословакия? Или се надявате на русите?

— При никакви условия ние нямаме намерение да сътрудничим с болшевиките — каза Даладие. — Всъщност ние наистина не сме в състояние да окажем на чехите непосредствена помощ. Дори да обявим мобилизация, ще можем само да сковем германските войски на нашата граница. Разбира се, ние не можем да говорим открито за това, защото все пак с чехите имаме договор за взаимопомощ.

— Там е цялата работа! — възкликна Чембърлейн. — Неутрализирането на Чехословакия ще ви позволи да излезете с чест от това положение!

„Голяма чест — усмихна се Халифакс. — Френската армия не е по-лоша от немската. Наистина заедно с чехите и русите те биха могли да разгромят Хитлер. Но за Англия това е риск да бъде въввлечена във война, като по такъв начин ние ще загубим контрола над положението. А не бива да допуснем това. Хитлер трябва умело да бъде насочван. Насочван от изток.“

— Ние смятаме — каза той, като се обърна към Даладие и Боне, — първо, че в Судетската област може да се проведе плебисцит за присъединяването ѝ към Германия. В резултат на това трябва да се предполага, че тя тихо и спокойно ще мине към Райха. Второ, необходимо е Чехословакия да бъде превърната в неутрална държава. Тогавашюзите на Прага с Москва и Париж автоматически ще бъдат ликвидирани. Без да губите престиж, вие ще се избавите от необходимостта да помагате на чехите. И Берлин ще бъде удовлетворен.

„А господин Хитлер — помисли си министърът — без затруднения ще може да се предвижи на изток“.

— По такъв начин — продължи на глас Халифакс — Съветска Русия ще бъде отстранена от участие в уреждането на европейските проблеми и няма да може да помогне на Чехословакия.

— Прекрасно — включи се в разговора Жорж Боне. — Всякакво споразумение е по-добро от световна война, която ще разруши цяла Европа, а победителят заедно с победения ще станат жертва на световния комунизъм.

Четирийсет и девет годишният Жорж Боне, който в миналото бе заемал редица министерски постове и за кратко време е бил премиер,

през април бе повикан от Даладие за министър на външните работи. Двата си разделиха ролята — Боне открито се изказваше за сговор с Хитлер, а Даладие като правило не говореше гласно за това. Но по същество те бяха съмишленици.

С идването на Боне от сградата на Министерството на външните работи на Ке д'Орсе започнаха да се изпращат подкупи на политиците и издателите на вестници, които се изказваха за съюз с фашистите. Той публично фалшифицираше данните за въоръжените сили на Франция, като представяше нещата така, че в случай на конфликт с Германия положението на Франция ще бъде безнадеждно. Купените от него вестникари бързо подхванаха тази лъжа. Неговите действия се обясняваха просто. Боне и стоящата зад гърба му банка „Братя Лазар“ се занимаваха с крупни спекулации на фондовата борса. Успехът им зависеше от отстъпките пред Хитлер. Даладие знаеше за това. Знаеше, но мълчаливо поощряваше линията на Боне за деморализация на населението. Майсторски подправяйки лъжата с полуистина, Боне усилено снабдяваше десния печат с материали, бичуващи „търговците на война“, със статии, пълни с клевети срещу Чехословакия, републиканска Испания и Съветския съюз. В тази кампания активно му помагаша бившите премиери Фланден и Лавал.

— Ние сме готови — Боне погледна Даладие — да окажем всякакъв натиск върху Прага, какъвто английското правителство ще сметне за желателен, за да се постигне мирно решение на судетския въпрос. Ако чехите и немците не могат да съжителствуват в рамките на една централизирана държава, трябва да се изолират едни от други.

Даладие кимна.

— Що се отнася до нашия договор с Москва — продължи Боне, — той е твърде условен и ние съвсем не се стремим да се опираме на него. Лично аз не съм привърженик на сътрудничеството с комунизма и ако френско-руският договор рухне в случай на неутрализиране на Чехословакия, аз само ще се радвам. Бих предпочел да разширим сътрудничеството с Полша и Румъния и да кажем на Русия, че Франция не се нуждае от нейната помощ.

— Отлично! — възкликна Чембърлейн. — Прага също не гори от желание да получи помощ от комунистите. Президентът Бенеш неотдавна казал на нашия посланик, че за него отношенията с Русия

винаги са били второстепенен въпрос. Ако Западът, казал той, загуби интерес към Русия, то Прага също ще го загуби.

— А ние наистина сме загубили интерес към Русия — направи равносметка Халифакс. — Ние предлагаме да изпратим мисия в Прага за посредничество в преговорите ѝ със судетските немци. Ако Бенеш не се съгласи на отстъпки пред Германия, трябва да го предупредим, че може да остане сам. Но аз мисля, че той ще се съгласи. Ние трябва да уредим чехословашкия проблем — без това е невъзможно споразумението между нашите две страни, от една страна, и Германия и Италия, от друга.

„Отново «пактът на четирите» — помисли Даладие. — Е, добре. Така поне ще избегнем войната и главното — социалните сътресения. Ако оставим работата на самотек, нашите леви могат да се активизират. Ето кое е най-страшно от всичко.“

— Кого предлагате да поставим начело на мисията? — попита Боне.

— Лорд Рънсимън — отговори Халифакс.

„Да, те всичко са решили предварително! — си каза Боне. — Както се казва, с приятелите не трябва да се церемониш.“

— Аз смятам — каза Даладие, — че няма да имаме възражения. Ясно е, че той е почтен човек.

Халифакс кимна. Той едва се удържа да не се усмихне, като си спомни разговора с лорд Рънсимън. Този глух старик, който едва се движи, никога не се е занимавал с международни въпроси. Сега му предстоеше да докаже на правителството на Чехословакия „законността“ на исканията на хитлеристите за откъсване на Судетската област и присъединяването ѝ към Райха.

— Решено — завърши разговора Чембърлейн и пръв стана.

Вечерта на Ке д'Орсе даваха тържествен прием в чест на краля и кралицата. Залата беше осветена от свеци в два огромни златни свещника в стил ампир. Сто и петдесетте гости стояха край масите, покрити с покривки с везани от сърма листа. Блестяха кристалът, златото на чиниите, приборите и чашите.

— Ако Франция започне да защитава Чехословакия, това ще доведе до пълно разоряване на Западна Европа и до победа на болшеvizма — каза посланикът на САЩ в Париж Уилям Булит на

полския посланик Лукашевич. — А на мен можете да повярвате колко е страшно това.

— Франция няма да започне голяма война — каза в отговор Лукашевич. — Но ако Русия окаже помощ на Чехословакия, Полша е готова да воюва срещу болшевиките рамо до рамо с Германия. Моето правителство е убедено, че за три месеца руските войски ще бъдат напълно разгромени и Русия повече не ще представлява даже подобие на държава. Това ще бъде светкавична религиозна война между фашизма и болшевизма.

— Правилно — продължи Булит, като разглеждаше голяма ваза от позлатено сребро, която е принадлежала на Наполеон I. — А засега великите демокрации от Запада са длъжни да намерят начин да се помирят с господин Хитлер. Нека това бъде, да кажем, нов вариант на „пакта на четирите“. Моето правителство ще подкрепи такава акция.

В другия край на залата Ото Абец, емисар на Хитлер в Париж, се обърна към група гости:

— За какво трябва да воюваме? За това, че три милиона чехословашки немци искат да си останат немци?

Абец, възглавяващ френската секция на шпионското „бюро на Рибентроп“, ловък спекулант, човек, нелишен от култура и активен събеседник, бе женен за францужойка. Той блестеше в парижките салони. Разполагайки с много пари, той подкупваше журналисти, издатели и политически дейци. Някога, в минути на откровеност, той се похвалил, че над дузина френски парламентаристи са в джоба му.

Боне сподели със съветския полпред Суриц, който миналата година след Берлин бе назначен в Париж, че тези дни в пийнало състояние Гьоринг казал на жената на Франсоа-Понсе: „Жалко, но сигурно ще ни се наложи да се бием. Как сглупихме, че заедно с Австрия не взехме и Судетската област. Кой би си мръднал тогава пръста! Впрочем, изглежда, че не са малко англичаните и французите, които дълбоко в себе си съжеляват, че тогава не сме ги избавили от чехословашкото бреме.“

— А за вас това наистина ли е бреме? — попита Суриц.

— О, разбира се, не, но какво можем да направим? Кризата всеки момент ще настъпи. Да обявим мобилизация? А как ще постъпи тогава Съветският съюз?

— Досега, кой знае защо, вие не се интересувахте от това, най-малко вие изграждате своята политика, като се съобразявате със СССР. Въпреки че отлично разбирате, че в Чехословакия се решават съдбините на света, че след нейното заграбване Германия ще заеме господстващо положение в Европа — каза Суриц. — Вие не обсъждате и не съгласувате с нас нито едно ваше решение по чехословакия въпрос, макар че имаме система от договори за взаимопомощ. Ние сме готови веднага да се притечем на помощ на Чехословакия, ако ни помолят. Но нас ни разделят с нея Полша и Румъния. За да пуснат те нашите войски, е необходим силен дипломатически натиск върху тях от страна на другите държави и по-специално Франция. А военните аспекти на проблема биха могли да обсъдят представителите на генералните щабове на нашите страни.

— Уви — Боне въздъхна повече с облекчение, отколкото със съжаление, — Полша и Румъния категорично отказват да пропуснат вашите войски през своите територии... Тогава Суриц ще напише до Москва:

Когато следиш внимателно тукашния печат, повече от половината заграбен от фашистите, ролята на банките и тръстовете, на реакционната военщина, когато наблюдаваш този панически страх, смесен с пиетет пред германската сила, когато всеки ден си свидетел на непрекъснато озъртане, отстъпки, на постепенното изгубване на своето самостоятелно лице във външната политика, когато най-после виждаш, че с всеки изминат ден фашизмът все повече надига глава и става все по-нагъл, неволно се раждат тревожни мисли.

На 3 август в Прага ще пристигне „независимият посредник“ лорд Рънсимън. Той ще заплашва чехословакото правителство, че ако то не приеме всички условия на Хитлер, Англия и Франция ще захвърлят Чехословакия на произвола на съдбата.

Майски ще съобщи на Народния комисариат на външните работи:

След анексирането на Австрия в продължение на почти четири месеца английското правителство всячески оказваше натиск върху Чехословакия, препоръчвайки ѝ максимални отстъпки на судетските немци. Почти всяка седмица лорд Халифакс викаше при себе си чехословашкия посланик и го съветваше, обръщаше му внимание, посочваше, предупреждаваше, даже заплашваше, искайки нови и нови отстъпки в полза на Берлин. Аз казах на лорд Халифакс (в съответствие с вашите директиви), че Съветският съюз се разочарова все повече от политиката на Англия и Франция, че той смята тази политика за слаба и късогледа, способна само да поощрява агресора към по-нататъшни скокове и че отговорността за приближаването и разпалването на нова световна война пада върху западните страни.

През август судетските фашисти предявиха нови искания пред чехословашкото правителство. Хитлеристката агентура провокира кървави стълкновения в граничните с Германия области на Чехословакия. Хитлер взе решение да приведе в бойна готовност войските до 28 септември.

Съветското правителство заяви: ако се стигне до война, СССР, след като е обещал подкрепа на Чехословакия, ще удържи на думата си.

С надеждата, че ще се измъкне от задължението да помогне на Чехословакия, Даладие твърдеше: Полша и Румъния няма да пропуснат през своите територии съветските войски и следователно СССР не ще може да помогне на Чехословакия. Значи и Франция не трябвало да ѝ помага. Но СССР потвърди намерението си да изпълни договорните си задължения и призова да се въздействува върху Полша и Румъния. В същото време Съветският съюз предложи да се свика съвещание с представителите на съветската, френската и чехословашката армия и съвещание на всички заинтересовани държави, в частност СССР, Англия и Франция.

Осъществяването на тези предложения можеше да предотврати агресията. Но Франция не отговори на тях. Реакцията на Англия бе отрицателна.

Лондон, неделя, 28 август 1938 година

— Ако бях Ваша жена, щях да сипя отрова в кафето Ви.

— Ако бях Ваш мъж, щях да го изпия с удоволствие.

Тази размяна на язвителни думи между лейди Астор и Уинстън Чърчил бързо обходи лондонските салони. Отношенията между Чърчил и лейди Астор през последните години действително се бяха обтегнавали. Но това беше рядък случай, когато информацията се промъкваше извън пределите на имението Клайвден, където се

събираха изтъкнатите консерватори от дясното крило и където се решаваха най-важните въпроси на мира и войната.

Лейди Астор беше много богата смахната американка, омъжена за небогат английски аристократ, красив и неглупав, който заемаше второстепенни длъжности.

В Лондон двойката Астор живееше в огромен дом, постоянно пълен с гости. Тук те устройваха закуски, обеда и вечери с покани. У семейство Астор, където се разпореждаше Ненси — първата жена в Британския парламент, се стичаха видни представители на политическия свят. Неспokoйната и неуморима лейди Астор обединяваше разнородната публика: запознаваше гостите едни с други, на някого съобщаваше нещо, друг отвеждаше някъде. Отначало някои надуты гости бяха шокирани от нейните американски маниери: тя говореше бързо, смееше се високо, тупаше събеседника си по рамото. После свикнаха с това, както свикнаха и с нейните странности: например тя членуваше в религиозната секта, забраняваща ползването на медицинска помощ. Лейди Астор не повика лекари за болната си дъщеря и тя умря. За реклама Ненси обичаше да манифестира пестеливостта си. Говореше се, че тя, която имаше милиони, вечер пред камината кърпела чорапи.

Политическите настроения в салона на семейство Астор с всяка година се изменяха. В началото на 30-те години, след като посети Москва, тя се хвалеше със своята „близост с болшевиките“. Но в края на краищата истинското ѝ лице се разкри. Стана притежателка на политически салон, където се събираха най-върлите консерватори, врагове на Съветския съюз и привърженици на англо-германското сближение. През неделните дни избраните се канеха в извънградското имение на Асторови Клайвден, имитиращо Версай. Това бе цял комплекс от постройки на левия бряг на Темза, на 20 мили от Лондон. Сред тях се открояваше триетажен дворец с балюстради и балкони, южната страна на който гледаше към грижливо поддържана широка алея, заобиколена с триъгълни цветни лехи. Зад алеята започваше гъста гора.

В двореца бе събрана много богата колекция от произведения на изкуството.

Тук се назначаваха и сменяха министри и посланици. Впрочем, именно „клайвденци“ отзоваха неудобния им Фипс от Берлин и

назначиха за посланик в Германия свой човек — Хендърсън. Тук се съставяха правителства и се определяше тяхната политическа линия. А когато Невил Чембърлейн, един от лидерите на „клайвденци“, стана министър-председател, ролята на вечерите у Асторови още повече порасна.

Днес у Асторови в Клайвден пристигнаха Чембърлейн, Халифакс, Саймън, Хор, както и Хораций Уилсън, главен външнополитически съветник на Чембърлейн. Като се наобядваха, всички минаха в гостната, мебелирана от ловната къщичка на маркиза Помпадур, която ѝ подарил Луи XV.

— Положението е крайно сериозно — започна Чембърлейн. — Трябва да се спасява мирът. Иначе ние ще се приближим плътно до съдбоносния и непоправим акт от страна на Германия. Тя може да нахлуе в Чехословакия. Единственият начин за предотвратяване на войната е предаването на Судетската област на Германия.

— На кучето трябва да хвърлиш кокал — каза Самуел Хор, — за да престане да лае, макар и за известно време. Но как да стане това?

— Имам план — каза Чембърлейн, като погледна Хораций Уилсън.

На вид Уилсън беше самата почтителност и скромност. Никога не говореше високо, отвърщаваше го всичко престорено, живееше в твърде скромна квартира, не заставаше на пръв план по време на официални церемонии. Но събралите се знаеха какво влияние оказва той на Болдуин и на Чембърлейн. Ненаситната си жажда за власт задоволяваше постепенно. Започвайки през 20-те години от скромния пост на постоянен секретар в Министерството на труда, от 1930 г. той стана главен правителствен съветник по въпросите на индустрията. През втората половина на 30-те години, като се опираше на подкрепата на силите, заинтересовани от сговора с Германия, Уилсън придоби огромна тежест, а когато Чембърлейн дойде на власт, той стана негов главен външнополитически съветник, фактически министър на външните работи. Неговият кабинет на „Даунинг стрийт“ 10 беше до кабинета на министър-председателя.

Сега Уилсън с уважение, но без видим интерес слушаше премиера — на друг може би не, но на него вече бяха известни намеренията на Чембърлейн.

— Планът ми — продължи Чембърлейн — се свежда до следното: в най-критичния момент, в последната минута заради спасяването на мира аз лично ще се отправя към Хитлер.

Лейди Астор, ниска, изящна, с леко бухнала тъмна коса, на вид доста по-млада за своите 59 години, скочи. Малкото ѝ подвижно лице, бързите ѝ очи — всичко изразяваше пълен възторг.

— Браво! — възкликна тя.

— Успехът на плана — каза Чембърлейн — зависи от неговата ненадеждност. Затова, господа, той трябва да се пази в пълна тайна. В него ще посветим само нашия посланик в Берлин Хендърсън и в нужния момент ще му дадем сигнал, когато аз ще бъда вече на път, а той ще предупреди Хитлер за моята визита. Ние ще се договорим за широко англо-германско съглашение и за уреждане на чехословашкия въпрос.

— Вие искате да отидете при него неочаквано? — попита Саймън. — Той си спомни как преди три години под претекст, че е настинал, Хитлер не прие него и Идън. — Според мен, по-добре е да го предупредите малко по-рано.

— Може и да го предупредим — отговори Чембърлейн. — Надявам се, че моята идея ще му хареса. Господин Хитлер обича да се среща с ръководители на правителства и вероятно безпрецедентната крачка на британския министър-председател ще поласкае неговото тщеславие. Смятам също, че на преговорите ще ми бъде по-лесно да отстраня всякакви съмнения у него за позицията на Англия.

Настъпи тишина. Наруши я Халифакс:

— Единствената алтернатива е да кажем на Хитлер за решимостта на Англия да влезе във войната, ако той нападне Чехословакия. Но оправдан ли е рискът да допуснем война сега, за да предотвратим възможна война в бъдеще? Защо да воюваме с Германия, ако, след като ѝ дадем Чехословакия и я насочим на изток, ще можем да избегнем въвличането ни във война?

— Нещо повече — добави Чембърлейн, — смятам да поставя пред Хитлер въпроса за това, че Германия и Англия трябва да станат два стълба на мира в Европа и крепост срещу комунизма.

— А как ще реагира Париж на Вашия план? — попита Саймън.

— Френското правителство още няма официално решение — отговори Чембърлейн, — но ние имаме сведения, че французите са

склонни да решат проблема за Судетската област в рамките на конференция на четирите държави — Англия, Франция, Германия и Италия. Те не мислят за никакви колективни мерки. Те изхвърлят от сметките Русия, както и ние. Даладие казал на нашия посланик, че трябва на всяка цена да се предотврати нахлуването на Германия в Чехословакия, иначе пред Франция ще възникне въпросът за изпълнение на задълженията ѝ. Освен всичко друго ние имаме достатъчно лостове — имам предвид банките на Сити, — за да повлияем на Париж.

— А как да убедим Бенеш да даде Судетската област? — попита Хор. — Нали там са най-важните му гранични укрепления?

— Не мисля, че това ще бъде много трудно — каза Чембърлейн. — Ние ще обещаем на Прага участието на Англия в гаранциите за Чехословакия, при условие че тя стане неутрална държава и съответно се откаже от договорите си за взаимопомощ с Русия и Франция.

— Да — каза Хор, — това ще бъде повратен пункт в развитието на кризата. Наистина Чехословакия ще бъде разкъсана, но мирът ще бъде запазен.

— На мен лично ми е все едно — каза Чембърлейн — дали Судетите ще бъдат в състава на Райха или не.

— Но как ще реагира общественото мнение на такава акция? — продължи Хор. — Какво да се направи, за да не изглежда тя пряка капитулация пред силата?

— Това е вече въпрос на техника — усмихна се Чембърлейн. — Както е казал Шекспир, от копривата на опасностите ние ще извлечем цветовете на спасението. Така и ще представим нашата акция на обществеността.

— Освен това — добави Халифакс — ще съобщим, че всички демокрации в света ни подкрепят. Тези дни американският посланик Джоузеф Кенеди ми каза: „Рузвелт е решил да върви заедно с Чембърлейн. Какъвто и курс да избере Чембърлейн, президентът ще го подкрепи.“

— В края на краищата за широката публика е важно какво ще получим в замяна — каза Чембърлейн, у когото заговори търговецът. — Ако ние донесем англо-германски пакт за ненападение, ако бъде отстранена заплахата за Британската империя, никой няма да ни осъди.

— Вас просто ще Ви носят на ръце — възкликна лейди Астор. — Със своята гениална стъпка Вие ще спасите Европа от болшевизма!

— В края на краищата работата не е в Чехословакия — заключи Чембърлейн. — Войната може да унищожи нещо много по-голямо. Неин резултат могат да бъдат промени в Европа, приятни само за Москва и болшевиките.

— И така, господа — ръката на Халифакс разцепи въздуха, — с бога!

На 15 септември Чембърлейн ще пристигне в Германия да се кланя на Хитлер, който ще поиска предаването на Судетската област на Германия и ликвидирването на договорите за взаимопомощ на Чехословакия с другите страни. Чембърлейн ще се съгласи с всичко. Връщайки се в Лондон, той ще изработи съвместно с френското правителство текста на ултиматума до Чехословакия: да удовлетвори териториалните искания на Хитлер и да скъса договора си със СССР.

На 19 септември сутринта Жорж Боне ще покани при себе си чехословашкия посланик Осуски. След няколко минути посланикът ще излезе от министъра с документ в ръка.

Страшно бледен, потресен от ултиматума, той ще каже на журналистите:

— Господа, пред себе си виждате човек, когото са осъдили, без дори да пожелаят да го изслушат.

Страхувайки се от възмущението на народните маси, президентът Бенеш ще отклони англо-френския ултиматум и ще се обърне към СССР с официално запитване: готов ли е да помогне?

На 20 септември съветското правителство ще даде указание на пълномощния представител в Чехословакия Сергей Сергеевич Александровски:

На въпроса на Бенеш, дали съгласно договора СССР ще окаже незабавна и действена помощ на Чехословакия, ако Франция ѝ остане вярна и също окаже помощ, от името на съветското правителство можете да дадете положителен отговор.

Нещо повече, съветското правителство ще уведоми Бенеш, че ще окаже военна помощ на Чехословакия даже и без участието на Франция, при условие че самата Чехословакия ще се защитава и ще поиска от него помощ. Съветските войски ще започнат да се придвижват към районите за съсредоточаване близо до западните граници. 30 стрелкови дивизии, авиация и танкови части ще бъдат приведени в бойна готовност.

Александровски ще съобщи в Москва:

Непрекъснато имам чувството, че Бенеш хем иска, хем го е страх да приеме съветската помощ. В разговорите с мен той всеки път се хваща трескаво за възможността да помогнем и ме вика тогава, когато получи поредния здрав удар от Англия и Франция. Но щом дойде малко на себе си и започне да си мисли, че е намерил нов дипломатически ход, той веднага проявява значително по-слаб интерес към нас. Не се съмнявам, че този сух педант и изпечен дипломат се надява да постигне максималното за Чехословакия, като се опира на Англия и Франция. На помощта на СССР той гледа като на самоубийствено за чехословашката буржоазия средство за защита от Хитлер. Обяснявам си поведението на Бенеш със същия социален страх, от който са заразени и се ръководят и другите „миротворци“ в Европа.

В 2 часа през нощта на 21 септември английският и френският посланик ще отидат при президента Бенеш. Те ще поискат да приеме всички условия, заплашвайки с изолиране на Чехословакия. В 5 часа сутринта Бенеш ще се съгласи.

На другия ден Чембърлейн отново ще посети Хитлер, който, според сведения на разузнаването, вече ще е в течение на преписката между Лондон, Париж и Прага. Той ще знае, че гостът е готов за нови отстъпки. Почувствувал се господар на положението, Хитлер ще поиска настоятелно незабавно да се определи нова граница на Чехословакия.

— Това е ултиматум! — ще възкликне обезкураженият Чембърлейн.

— Не, не е ултиматум. Това е меморандум — издевателски ще възрази Хитлер. — Но в случай на неизпълнение на тези искания аз ще бъда принуден да търся военно решение на въпроса.

Чембърлейн и Даладие няма да се решат веднага да приемат условията на Хитлер.

На 23 септември вечерта Чехословакия ще обяви всеобща мобилизация. Нейният народ ще е готов да се сражава. Съветското правителство отново ще предложи на Франция да въздействува на Полша и Румъния, за да се осигури пропускането на Червената армия в Чехословакия. Но Западът няма да мисли да помогне на Прага, а за нова сделка. Хораций Уилсън ще отлети за Берлин, за да я съгласува в подробности. Хитлер ще определи Мусолини за посредник. Рибентроп ще му напише текста на предложенията, които дучето ще представи за свои собствени.

Знаейки за настроенията на Лондон и Париж, на 26 септември Хитлер ще заяви в берлинския Шпортпалас:

— Ако до 1 октомври Судетската област не бъде предадена на Германия, аз, Хитлер, сам ще тръгна като пръв войник против Чехословакия.

На 27 септември Рузвелт ще предложи да се свика конференция на заинтересованите държави без СССР. По такъв начин той ще одобри политиката на стовор с фашизма и на изолация на Съветския съюз.

На конференцията на 29 и 30 септември в Мюнхен Хитлер, Мусолини, Чембърлейн и Даладие ще подпишат присъдата над Чехословакия. Главната задръжка в последния момент ще бъде липсата на мастило в разкошната мастилница, което бързо ще донесат.

След процедурата по подписването фюрерът и дучето ще излязат от залата. Едва тогава ще поканят чакащите пред вратата представители на Прага и ще им кажат:

— Това е присъда без право на обжалване и без възможност за внасяне на поправки в нея.

Според Мюнхенското споразумение Судетската област ще премине към Германия, част от територията на Чехословакия ще бъде дадена на хортистка Унгария и панска Полша. В резултат на това страната ще загуби 20 процента от територията, четвърт от

населението и половината от мощностите на тежката промишленост, а германската граница ще се окаже на 40 километра от Прага. Рузвелт ще поздрави участниците в споразумението.

На 30 септември в 17 часа полпредът Александровски ще телеграфира в Москва:

Бенеш ме помоли да поставя пред правителството на СССР следния въпрос. Великите държави, дори без да питат Чехословакия, по най-позорен начин я принесоха в жертва на Хитлер заради своите интереси. Чехословакия е поставена пред избора: или да започне война, имайки срещу себе си Англия и Франция, или да капитулира пред агресора. Бенеш иска да знае отношението на СССР към тези две възможности колкото може по-бързо и моли за отговор към шест-седем часа вечерта пражко време.

След четирийсет и пет минути Александровски ще съобщи:

Бенеш не настоява повече за отговор на своя въпрос, защото правителството вече е взело решение да приеме всички условия. Завземането на Судетската област от германските войски ще започне утре сутринта.

Въпреки исканията на своя народ, без да дочака отговор, независимо от нееднократните декларации на СССР за готовността му да се притече на помощ, Бенеш ще капитулира.

В Мюнхен Чембърлейн и Хитлер ще подпишат англо-германски договор за ненападение (аналогичен документ през декември ще подпишат Боне и Рибентроп). Тези обещания на Хитлер са всичкото, което те щяха да получат за предателството. Завръщайки се в Лондон, още на летището Чембърлейн ще се провикне, размахвайки лист хартия:

— Аз донесох мир на нашето поколение!

До началото на Втората световна война ще останат единадесет месеца.

В ПОСЛЕДНИТЕ ДНИ

На 15 март 1939 г. Хитлер заграби цяла Чехословакия, потъпквайки Мюнхенското споразумение. След седмица фашистите завзеха пристанището Мемел (дн. Клайпеда), принадлежащо на Литва. В началото на април Мусолини окупира Албания. Берлин поиска от Варшава да му даде Данциг (дн. Гданск) и полския „коридор“ — излазът на Полша към морето, който ѝ бе предоставен във Версай.

При тези условия протичаше XVIII конгрес на БКП (б), на който бе разобличена същността на политиката на Запада. Както и преди, съветското правителство се стремеше да организира колективен отпор на агресорите, като излизаше с конструктивни предложения. Така на 17 април СССР предложи на Англия и Франция да сключат пакт за взаимопомощ. Лондон отхвърли тази инициатива. Наскоро, използвайки като предлог предоставянето на гаранции от Англия на Полша, Хитлер обяви за скъсването на англо-германското морско споразумение и на полско-германската декларация за ненападение. На 14 май СССР отново предложи на Англия и Франция да сключат пакт за взаимопомощ, съгласно който трите държави щяха да гарантират сигурността на малките европейски държави, включително и прибалтийските.

Лондон, петък, 19 май 1939 година

Сутринта при Чембърлейн на „Даунинг стрийт“ 10 дойде американският посланик в Лондон Джоузеф Кенеди.

— Аз само за няколко минути — каза посланикът на министър-председателя, когато останаха двамата в кабинета. — Спомняте ли си, че след Мюнхен аз казах, че английският народ трябва да Ви издигне статуя — тогава Вие спасихте Британия и Европа от война.

— Така и не я издигна никой — усмихна се мрачно Чембърлейн.

— Не само английският, но и всички народи в света — продължаваше Кенеди — ще бъдат задължени да сторят това, ако Вие сега отново спасите мира.

Петдесетгодишният милионер Джоузеф Кенеди, който беше направил доста услуги на Рузвелт по време на изборната кампания, получи за това миналата година поста посланик в Лондон. И веднага стана сензацията на сезона тук: посланикът беше баща на девет деца — безпрецедентен случай в дипломатическия корпус. Пет дъщери и четирима сина (един от които — Джон — ще стане президент на Съединените щати). Снимките на семейство Кенеди не слизаха от страниците на английските вестници. Шест университета избраха посланика за почетен доктор по право.

Но в дейността на посланика имаше страна, за която вестниците не пишеха. Той стана един от активните участници в неделните срещи в Клайвден. Отначало Ненси Астор го покани просто като лондонска знаменитост. Но скоро стана ясно, че възгледите на Кенеди напълно съвпадат с възгледите на другите постоянни гости на Асторови. Той вярваше в могъществото на хитлеристка Германия, не вярваше в способността на Британия да ѝ се противопостави и никак не уважаваше Съветския съюз. Той стана апостол на „умиротворяването“ и Чембърлейн се съобразяваше с неговите съвети.

— Вие можете и трябва отново да спасите мира — каза Кенеди. — Гарантирам Ви подкрепата на Америка. Нужен е нов Мюнхен. Английският бизнес има сериозни интереси в Германия. Немците от своя страна са заинтересовани от английския капитал. Тези дни тук, в Лондон, се срещнах с човек от най-близкото обкръжение на Гьоринг. Името му нищо не Ви говори — Хелмут Волтат. Той потвърди заинтересоваността на Берлин от широко споразумение с Англия. През юни той отново ще бъде в Лондон. Някой от вашите хора, може би Уилсън, трябва да се срещне с него — Уилсън е уважаван в Берлин, твърде много го цени самият Рибентроп.

— Смятате ли, че споразумението е възможно?

— Сигурен съм — каза Кенеди и се поклони.

Както винаги, без да чука, от съседната стая влезе Хораций Уилсън.

— Хораций, помните ли Хелмут Волтат? — попита Чембърлейн.

— Да, сър — учтиво отговори Уилсън.

— Хораций — каза Чембърлейн, — когато миналия септември Мюнхенското споразумение беше заплашено, Вие го спасихте, аз никога няма да забравя това. Сега е необходимо да се заемете с още по-тънка работа. През юни Волтат ще бъде в Лондон. Вие трябва да се срещнете с него и да опипате почвата за споразумение.

Уилсън кимна.

В кабинета влезе Халифакс.

— Господа, Москва очаква отговор на своите последни предложения. Изглежда, че ние се приближаваме до момента, когато трябва да направим избор — или пакт с болшевиките, или проваляне на нашите преговори с тях с всички произтичащи от това последици.

— Аз по-скоро ще си подам оставката — изтърси Чембърлейн, — отколкото да подпиша пакт с Москва.

— На мен също ми е неприятно да мисля за обединяване с болшевиките — каза Халифакс. — Освен това, ако бъде сключен договор с Москва, може да се създаде впечатление, че ние окончателно сме се отказали от всякаква надежда да се споразумеем с Германия.

— Пактът с Москва, както тя ни го предлага — добави Уилсън, — има още един голям минус. Ако Полша или Румъния не успеят да отблъснат Хитлер, в случай че Германия нападне Русия по море или през прибалтийските държави, може да се създаде парадоксална ситуация: ние ще бъдем въввлечени във война за защита на Съветска Русия!

— Само това липсваше — каза Чембърлейн. — Необходимо ни е такова споразумение, според което в случай на нападение срещу Англия Русия да влезе във войната и да принуди Германия да се бие на два фронта. Така или иначе, при избухване на война споразумението трябва веднага да въввлече Русия в нея.

— Трудно можем да измамим Кремъл — каза Халифакс. — И не бива да го отблъснем. Страхувам се, че ако ние се откажем категорично от сътрудничество с него, той ще остане насаме с Хитлер и те ще намерят някакъв компромис. Москва трябва да се държи вързана.

— Значи ние трябва да продължаваме преговорите с Москва дотогава, докато е възможно — каза Уилсън. — Не е трудно да се намери повод за протакане. Особено ако преговорите се възложат на такъв опитен дипломат като Уилям Стренг.

— Хубава идея — каза Чембърлейн. — Но все пак в краен случай трябва да имаме такъв вариант за споразумение, който да ни запазва свобода на действията.

— А може би — предложи Халифакс — да подчиним споразумението на процедурата на Обществото на народите?

— Разработете тази идея, Едуард — каза Чембърлейн. — Струва ми се, че тя ще подхожда. Ние ще успокоим обществеността и ще посплашим Хитлер, а цената на споразумението е дребна работа.

След като се споразумяха, и тримата се отправиха за Уестминстър — в Палатата на общините трябваше да започнат разисквания по въпросите на външната политика.

Дебатите откри Чембърлейн:

— Има много отстъпки, с които можем да се съгласим твърде лесно, стига само да е налице увереността, че тези отстъпки ще бъдат използвани за целта, заради която са направени.

Премиерът говори дълго и неясно. Сега той още не можеше да разкрие пред всички току-що изработения план.

След Чембърлейн се изказа Чърчил.

— Предложенията на руското правителства предвиждат създаването на троен съюз — Англия, Франция и Русия. От него могат да се възползват и други държави, ако пожелаят. Единствената цел на съюза е борба против новите актове на агресия и помощ за нейните жертви. Аз не разбирам какво лошо има във всичко това? Казват: „Може ли да се вярва на съветското правителство?“ Мисля, че в Москва казват: „Може ли да се вярва на Чембърлейн?“ При такива въпроси трябва да се ръководим не от чувства, а от анализа на засегнатите проблеми.

В тези думи се прояви истинският Чърчил. Той се ръководеше от един принцип, когато му беше изгодно, и ратуваше за право противоположен, щом положението се измени. Сега той разбираше: съотношението на силите в Европа, особено след Мюнхен, не бе в полза на Англия. Затова, въпреки омразата си към комунизма, той бе за незабавен съюз със СССР. Ще минат години, обстановката ще се

измени и в желанието си да отслаби максимално Съветския съюз той ще отлага откриването на втория фронт в Европа. След победата той ще стане вдъхновител на „студената война“. Но сега Чърчил смяташе, че за Англия е изгоден и необходим съюз със СССР.

Чърчил се обърна към членовете на правителството:

— Ако вие сте готови да бъдете съюзник на Русия по време на война, защо не искате да бъдете съюзник на Русия днес — нали благодарение на това войната може да бъде въобще предотвратена?

Чърчил продължи:

— Ясно е, че Русия няма да се съгласи да сключи споразумение, ако към нея не се отнесат като към равна и ако тя не е сигурна, че методите на съюзниците ще доведат до успех.

Под бурни аплодисменти Чърчил завърши:

— Ние имаме пред себе си едно справедливо предложение и, според мен, по-изгодно, отколкото онези условия, които нашето правителство иска да постигне. Не бива да се допусне да бъде отклонено. Аз моля правителството на Негово Величество да разбере неприятната, може би, за него истина: без действен източен фронт не може истински да се защитят интересите на Запада, а без Русия е невъзможен действен източен фронт.

След това се изказа Лойд Джордж:

— Без помощта на Русия не можем да изпълним нашите задължения към Полша и Румъния. Без помощта на Русия ще попаднем в капан.

Идън също се изказа за споразумение със СССР.

Вечерта Халифакс се срещна на четири очи с германския посланик Дирксен, преместен от Токио в Лондон, и го помоли да предаде на Хитлер, че Англия се интересува какви въпроси фюрерът би искал да се обсъдят по пътя на преки англо-германски преговори.

След три дена в Женева Халифакс ще разговаря с Майски, който ще представлява СССР на сесията на Съвета на Обществото на народите. От бреговете на Женевското езеро полпредът ще съобщи в Москва:

От разсъжденията на Халифакс е съвършено ясно, че английското правителство избягва тройния съюз, понеже

не желае да изгори мостовете към Хитлер и Мусолини.

Същият ден, 22 май, когато Майски ще се срещне с Халифакс, Германия и Италия ще подпишат агресивния „Стоманен пакт“ — споразумение рамо до рамо „да се борят с обединени сили за осигуряване на своето жизнено пространство“. На следващия ден Хитлер ще съобщи на своите генерали за намерението си да нападне Полша.

На 27 май Англия и Франция изпратиха на съветското правителство свой проект за споразумение, според който тройният пакт се подчинява на процедурата на Обществото на народите. Съветският съюз отхвърли това предложение и на 2 юни отново се опита да убеди Лондон и Париж да изменят онези точки в техните проекти, които можеха да предизвикат Германия да нападне Прибалтика, а след това и СССР.

Всеки ден бе скъп, но Лондон и Париж отговориха едва след две седмици. Както и преди, те отказваха да окажат незабавна помощ на СССР, ако той бъде въввлечен във война, в случай че агресорът нападне Латвия, Литва или Финландия.

На 14 юни за преговори в Москва пристигна завеждащият централноевропейският отдел на Форин офис Уилям Стренг.

Москва, понеделник, 19 юни 1939 година

В очакване на Стренг, който бе поканен в Народния комисариат на външните работи за един часа през деня, Потьомкин си спомни как на 27 май британският посланик Сидс и временно управляващият посолството на Франция Паяр тържествено се появиха в кабинета на Молотов, който в началото на май зае поста народен комисар на външните работи, и му връчиха новите предложения. Лицата на дипломатите светеха от гордост, като че ли на тях се е паднала честта да представят документ, осигуряващ мир за дълги години напред. Тогава Потьомкин помисли: „Защо е този театър, когато те прекрасно знаят, че в новия проект няма нищо ново?!“ Потьомкин беше убеден в това, без да е чел проекта — последните телеграми на Майски и Суриц не предвещаваха нищо добро.

Той не се излъга. Реакцията на народния комисар, който се запознаваше с руския превод на проекта, можеше да се предвиди.

— Мога да направя само отрицателен извод за този документ — произнесе бавно народният комисар. — Той не съдържа план за ефикасна взаимопомощ между СССР, Англия и Франция срещу евентуална агресия в Европа. Нещо повече, той дори не говори за сериозен интерес на вашите правителства към сключването на такъв пакт. Тези предложения навеждат на мисълта, че вашите правителства се интересуват не толкова от самия пакт, колкото от разговорите за него. Вероятно тези разговори са нужни на Англия и Франция за някакви цели, които на нас не са известни. Ние сме заинтересовани не от разговори за пакт, а от организирането на действена взаимопомощ. И нямаме намерение да участвуваме само в разговори. Такива разговори вашите правителства могат да водят с партньори, по-подходящи от СССР.

Народният комисар отхвърли предложението тристранните споразумения да бъдат подчинени на сложната процедура на Обществото на народите:

— Може да се създаде следното положение: в Съвета на Обществото да бъде поставен въпрос за агресия срещу СССР от страна на един от участниците в „оста“. Представителят на някоя страна, която е далеч от европейските проблеми, ще започне да разсъждава в Съвета, има ли факт на агресия, трябва ли да се оказва помощ на СССР, а в това време агресорът ще залива съветската територия с артилерийски огън...

Сидс и Паяр излязоха от кабинета заедно с Потьомкин.

— Мисля — каза Потьомкин, сбoguвайки се, — че работата би тръгнала по-бързо, ако ние не си разменяхме проекти, а пристъпехме към преки преговори.

Очевидно Сидс веднага е докладвал за тази идея в Лондон.

Като се готвеше сега за разговора със Стренг, Потьомкин преглеждаше последните телеграми на пълномощните представители.

Майски съобщаваше:

Стренг бе в течение на подробностите от самото начало на преговорите. Освен това той е майстор в редактирането на всякакъв род дипломатически документи и формулировки.

В последното, помисли Потьомкин, навярно Майски се е убедил още в 1935 г., когато редактираше със Стренг заключителното комюнике за визитата на Идън в Москва. При това, спомни си Потьомкин, фактически на Стренг принадлежи авторството на Мюнхенската декларация.

Макар че Стренг беше опитен дипломат, добре известен в Москва (през 1933–1934 г. е работил като съветник в английското посолство в СССР и временно управляващ, и е идвал там с Идън в 1935 г.), съветското правителство предпочиташе да види на негово място самия лорд Халифакс. На 10 юни на Майски бе дадено указание да намекне на министъра, че в Москва биха приветствували неговото пристигане. Полпредът изпълни това поръчение и „лично от свое име“ му препоръча да замине за Москва колкото може по-скоро:

— Ако Вие сметнете за възможно сега да се отправите за Москва, аз бих помолил своето правителство да Ви изпрати официална покана. Мога да Ви уверя, че моето правителство ще приветствува такова решение и Вие ще намерите в Москва най-топъл и радушен прием.

Естествено Халифакс разбра, че полпредът направи такова предложение с одобрението на своето правителство.

— Ще имам предвид това — каза той. По-определен отговор не последва.

Като узна, че Халифакс не иска да отива в Москва, Антони Идън предложи услугите си на правителството.

Когато се срещна с Халифакс на един обед, Идън го попита:

— Защо Вие, Едуард, да не заминете за Москва и да не възглавите делегацията?

— От това няма да има никаква полза — отвърна кисело Халифакс. — Те не са такива хора. С тях не мога да установя абсолютно никакъв контакт.

— Но, Едуард, при Хитлер три пъти ходи самият премиер Чембърлейн. Струва ми се, че нашата делегация в Москва трябва да бъде ръководена от човек с висок ранг. Русите биха възприели това като доказателство, че ние се отнасяме към тях без предубеждения. Ако това е приемливо за правителството, аз съм готов да замина. Макар че сега аз не заемам каквато и да е официална длъжност, но в Москва ме познават.

— Отлично, Антони — възкликна Халифакс, като си помисли: „Та той всичко може да развали.“ — Ще докладвам за Вашето предложение на министър-председателя.

Чембърлейн не се съгласи Идън да замине.

А какво ставаше в Париж? Преди три дена Суриц съобщи:

Днес Боне ме покани при себе си и каза: инструкциите, дадени на Стренг, са резултат на продължителна обмяна на мнения между Париж и Лондон; те могат да се разглеждат като англо-френски. За съдържанието на инструкциите Боне говори в най-общи линии. Според него сега спорът е повече за формата, отколкото по същество.

„Французите — си каза Потьомкин, — изглежда, са настроени по-сговорчиво. Това е ясно — сега заплахата за Франция е по-реална. Но не са ли прекалено оптимистични? Стренг е голям специалист по формата, но какво ли съдържание ще вложи в нея?“

В друга телеграма Суриц докладва:

Никой тук не допуска даже и мисълта, че преговорите с нас могат да се прекъснат и да не доведат до споразумение. Никога досега не съм наблюдавал такова всеобщо признание на нашата сила, такова високо издигане на нашия престиж и заедно с това съзнание, „че без СССР нищо няма да излезе“. Всички недоумяват защо сключването на „необходимото за всички споразумение“ така се протака. Характерно е, че вече не хвърлят вината за това върху нас. Най-често обвиняват англичаните.

... Стренг беше безупречно точен — точно в един часа той се появи в кабинета на Потьомкин. Предстоеше един от многото разговори, които се водеха паралелно с официалните преговори.

Потьомкин помоли секретаря да донесе чай и те седнаха в удобните кожени кресла край малка масичка.

— Господин Стренг — започна Потьомкин, — струва ни се, че преговорите за пакта се забавят, и то недопустимо. Къде е според Вас причината за това?

— Мисля, че работата е в това, че вашето правителство ги води недостатъчно гъвкаво, вие практически не правите отстъпки. А ние правим отстъпка след отстъпка, без да получаваме никаква компенсация. Например ние се съгласихме с вашето предложение да включим прибалтийските страни в списъка на гарантираните от пакта държави.

— Но при това Вие направихте уговорката, че задълженията спрямо прибалтийските страни не се отнасят за случаи на косвена агресия. А именно така бяха заграбени Австрия и частта от Чехословакия, останала след Мюнхен. Но вашите гаранции за Полша се отнасят както за случаите на пряка, така и на косвена агресия.

— Какво пък, трябва да се помисли над това. Но постепенното сближаване на позициите изисква отстъпка за отстъпка.

— Господин Стренг, първо, позволете ми да Ви напомня, че ние сега разговаряме в Народния комисариат на външните работи, а не в Наркомата на външната търговия. Второ, от самото начало ние предложихме минимум, който ще позволи да се осигури мир в Европа. Когато въпросът се отнася до войната и мира, пазаренето е неуместно. С подробностите ние можем да се съгласим, например да пренесем изброяването на гарантираните страни в секретния протокол, тъй като вие настоявате за това. Но това няма да промени същността на пакта. А по принцип да се иска компенсация за мира, който на вас е нужен така, както и на нас, е повече от странно.

— Ние имаме различен подход към преговорите.

— За съжаление. И все пак ние сме длъжни да се споразумеем. Трябва да отбележа, че англо-френската страна губи за подготовка на отговорите на нашите предложения четири-пет пъти повече време, отколкото ние. Преговорите се протакат вече над два месеца. И това в момент, когато са скъпи седмиците, ако не и дните.

— Ние придаваме голямо значение на яснотата и точността на формулировките — отговори Стренг. — Затова понякога стават задръжки.

— Нашата позиция е изложена пределно ясно. И отговорността за забавянето пада изцяло върху англо-френската страна. На нас ни остава само да се досещаме за целите на вашата тактика. Ние разполагаме със сведения за действия, които вие вършите зад гърба ни, като се прикривате с приказки за нашата неотстъпчивост.

— Вие сте много мнителен, господин Потьомкин. Нашата обща цел е мир в Европа.

— Тогава защо усложнявате преговорите с измислени причини? Вие ту се опитвате да ни наложите неравноправен договор, ту вмъквате в дискусиата въпроса за определяне на агресията. Впрочем французите са готови да се съгласят с нашата формулировка.

— Ние действително настояваме за изработване на определението на агресията — това не е маловажен въпрос. Но във вашата формулировка има нюанси, които изискват уточняване.

— Добре, хайде да уточняваме, но по-бързо. Тази сутрин Гьобелс пристигнал в Данциг и заявил, че приближава времето, когато този град ще стане част от Германия.

Стренг още не бе чувал за това и неочакваното съобщение на Потьомкин за миг го извади от равновесие.

— Това, изглежда, е вече много сериозно.

— Тези дни лорд Халифакс казал на нашия полпред, че през септември, при ежегодния нюрнбергски конгрес на националсоциалистите, Хитлер ще се опита да реши проблема за Данциг.

— Нашата страна, както и Франция, е свързана с Полша с договорни задължения — каза Стренг с известна гордост.

— Свързани. А Впрочем ние не сме свързани.

Стренг с тревога следеше думите на Потьомкин.

— По този начин вие първи ще бъдете въввлечени във войната. Разбира се, ако изпълните своите задължения. Ние ви предлагаме единствената реална основа за нашата обща сигурност.

— Аз правя всичко, което зависи от мен, господин Потьомкин.

— Тогава нека със съвместни усилия колкото може по-скоро да сключим пакт и едновременно военна конвенция.

— О не, господин Потьомкин. Това са две различни неща. Знам позицията на вашето правителство за единството на пакта и военната конвенция. Но на мен ми поръчаха да се занимавам само с пакта.

Военната конвенция е работа на военните, нейното изработване ще отнеме твърде много време. А ние трябва да бързаем както сам казахте.

— Но какво е пактът без военна конвенция?

— Засега нямам други инструкции — разпери ръце Стренг.

... Същия ден приятелят на Чембърлейн, министърът на авиацията Кингсли Ууд, попитал премиера:

— Какво ново около преговорите?

— Още не съм загубил надеждата, че ще успее да избягна подписването на този нещастен пакт.

Седмица след това в Народния комисариат на външните работи една след друга щяха да пристигнат телеграми от пълномощните представители в Париж и Лондон. Суриц щеше да съобщи:

Вчера на прием генерал Гамлен ми каза, че съгласно сведения, получени от военни агенти, по-специално от военния агент в Берлин, скоро може да се очакват действия на Германия против Полша. Военните мерки през последните дни (маневрите на линията Зигфрид и съсредоточаването на крупни сили в Словакия и Данциг) придават особена тежест и правдоподобност на тази информация. Генерал Гамлен е убеден, че японските мероприятия в Далечния Изток не случайно съвпаднаха с военните приготовления на Берлин.

Майски ще телеграфира:

Лорд Бивърбрук, който досега винаги е твърдял, че разговорите за близка война са несериозни, вчера ми каза, че сега е променил мнението си. Въз основа на цялата информация, с която разполага, Бивърбрук е стигнал до извода, че войната вероятно ще започне тази есен. Според неговото твърдение сега Германия извършва всички необходими приготовления. През август ще бъде завършена мобилизацията в германската армия и кризата ще започне от Данциг.

А през това време, в съответствие с инструкциите от Лондон, Стренг ще проучва въпроса, как да бави преговорите. В писмо до Лондон от 20 юли той ще анализира съществуващите възможности:

Ние бихме могли да приемем съветското гледище за неотделимостта на политическото и военното споразумение и да се разминем по въпроса за косвената агресия. Или пък бихме могли да приемем съветското определение за косвената агресия и да се разминем по члена за едновременно влизане в сила на политическото и военното споразумение. Или пък да не приемем нито едното, нито другото и да се разминем и по двата въпроса. Преговорите за военна конвенция могат да се проточат с месеци и да не дадат резултат. Дали продължаването на това неопределено положение за нас ще бъде по-изгодно, отколкото окончателното прекъсване на преговорите — това е въпрос на голямата политика, но аз мисля, че то ще бъде по-добро. Провалиянето на преговорите може да бъде посрещнато отрицателно. То може да подтикне немците към действия и да принуди Съветския съюз да тръгне по пътя на изолацията или компромиса с Германия. От друга страна, самият факт, че се водят военни преговори, макар и да не дават бързи конкретни резултати, вероятно ще поразтревожи Хитлер. А и малко вероятно е Русия да остане неутрална.

От края на 1938 г. до самото начало на Втората световна война Англия водеше тайни преговори с Германия по различни канали с цел постигане на широко споразумение за преразпределяне на света. От такова споразумение бяха заинтересовани най-големите германски и английски монополи. Лондон бе готов да заплати за империалистическата сделка с отказ от гаранциите за независимостта на Полша и други страни в Европа, с проваляне на преговорите със СССР и даже с предателство спрямо Франция. Преговорите се провеждаха по инициатива на британското правителство, което, според думите на Чембърлейн, смятало, че единственото решение на европейския проблем е възможно само по линията Берлин-Лондон. Целта на Хитлер на тези преговори беше създаване на „свещен европейски съюз“ с участието на Англия и Франция против СССР.

Лондон, четвъртък, 20 юли 1939 година

В скромната си работна стая на „Даунинг стрийт“ 10, съседна на кабинета на министър-председателя, Хораций Уилсън прие стария си познат — чиновника със специални поръчения при Гьоринг Хелмут Волтат. Те се познаваха от 1934 година. Волтат бе пристигнал на конференция по китоловната промишленост. По време на подобна конференция през юни миналата година те се срещнаха и дълго разговаряха. Още тогава Уилсън предложи на Волтат да разширят англо-германското сътрудничество, да уредят колониалния въпрос и се съгласи да признае икономическото господство на Германия в Северна, Източна и Югоизточна Европа. Уилсън всячески се стараеше да убеди Волтат, знаейки, че това ще стигне бързо до Гьоринг и Хитлер, в слабостта на Русия и изгодата от нападението ѝ от страна на Германия. Освен това тогава чрез Волтат той даде на Берлин да разбере, че Англия няма да възразява срещу присъединяването на Судетската област към Райха.

Когато преди два месеца Чембърлейн поръча на Уилсън отново да се срещне с Волтат, помощникът се прояви като още по-силна, макар и външно незабележима личност. Той не само помнеше Волтат, но като фактически шеф на британското разузнаване знаеше всичките му тайни.

Тайният държавен съветник Волтат беше на около четирийсет години. Икономист по образование, той бързо се издигна благодарение на старото си лично познанство с Гьоринг. С капитан Гьоринг се сприятелиха през 1917 г. във Фландрия по време на Първата световна война. След войната техните пътища се разделиха. Гьоринг се зае с политика, а Волтат стана бизнесмен. Често пребиваваше в чужбина, от 1929 до 1933 г. живя в Ню Йорк. След идването на фашистите на власт в Берлин си спомниха за него и му предложиха солидни постове в Министерството на икономиката. През 1936 г. той стана началник-щаб при генералния пълномощник по въпросите на военната икономика — отначало при Шахт, а след това при Гьоринг, който в 1938 г. го назначи на поста чиновник със специални поръчения.

Миналия месец Волтат и Уилсън се срещнаха в Лондон, а сега им предстоеше да продължат разговора. Уилсън бе подготвил документ с подробно разработена програма за преговори, включваща политически, икономически и военни въпроси. След като даде възможност на Волтат да се запознае с цялата програма, Уилсън премина към обсъждането на отделни моменти от нея.

— Нашата крайна цел — каза той — е широка англо-германска договореност по всички важни проблеми, както иска и фюрерът. Ние трябва да потвърдим сключеното в Мюнхен споразумение за ненападение. Това би дало възможност на Англия да се откаже от гаранциите за Полша. Данциг и Полша ще отидат на заден план и ще загубят своето значение.

— Вашите предложения одобрени ли са от британското ръководство?

— Те са обсъдени от влиятелни членове на кабинета.

Волтат разбра, че фактически има работа с правителствени предложения.

— Можем да минем в съседния кабинет — за по-голяма убедителност каза Уилсън — и Вие ще получите потвърждение от министър-председателя.

— Не, не, струва ми се, че това е неуместно — все пак моята мисия има неофициален характер.

— Тогава да продължим разговора. Ние предлагаме да сключим пакт за ненамеса, който ще разграничи сферите на влияние между великите държави, по-специално между Англия и Германия.

Волтат кимна.

— По-нататък — продължи Уилсън, — въпросът за разоръжаването.

— Извинете — Волтат учудено погледна събеседника си, — това в какъв смисъл?

— О, аз искам да подчертая, че става дума не за разоръжаване, а за преговори за въоръженията изобщо — успокой го Уилсън. — Добре съзнавам трудностите, стоящи на пътя на каквото и да било споразумение за ограничаване на въоръженията. Подобно споразумение може да бъде поставено на дневен ред едва след няколко години.

— В бъдеще ще видим — неопределено отвърна Волтат.

— Ние предлагаме също — продължи Уилсън — да провеждаме обща политика в областта на снабдяването на двете страни със суровини и да разделим главните пазари за пласмент. В света има три големи области, в които Германия и Англия могат съвместно да използват силите си — това са Британската империя, Китай и Русия.

— Вие ни предлагате дори да участвуваме в работите на вашата империя?

— Да — отговори Уилсън. — Със собствени сили ние не можем, така да се каже, да обслужим своята империя. А съвместно бихме успели. В резултат на нашето сътрудничество икономическите сили в Европа и в целия свят биха се разгърнали под ръководството на Германия и Англия.

— Съгласен съм с Вас — отговори Волтат, — перспективите са отлични.

— И накрая, колониите.

— Този въпрос представлява особен интерес — отговори Волтат. Той знаеше, че още през февруари английският кабинет бе решил да върне на Германия колониите, загубени след Първата световна война. Но за това още не беше обявено.

— Ние предлагаме съвместна експлоатация на териториите, обхващащи големи области от тропическа и субтропическа Африка.

Уилсън започна да изрежда африканските територии, подлежащи на съвместна експлоатация. След това каза:

— В конкурентната борба против всички промишлени държави поотделно Германия и Англия не могат да постигнат оня икономически подем, който е възможен при сътрудничество между нас. Накрая, мога да кажа, че на дадения етап ние можем да предложим на Германия големи кредити и заеми при изгодни условия.

— Е, какво — каза Волтат, — програмата е много интересна. А може ли германското правителство да включи в дневния ред и други въпроси?

— Фюрерът — каза Уилсън — трябва само да вземе лист хартия и да изброи на него интересуващите го въпроси, а английското правителство ще бъде готово да ги обсъди.

Вечерта Волтат разговаря с министъра на външната търговия Хадсън за плана, представен от Уилсън. След разговора Волтат отпътува със самолет за Берлин. А министърът отиде на прием и след като си пийна порядъчно уиски, разказа на присъстващите за тайните преговори...

Скandalът ще избухне още на следващия ден. Няколко английски вестници, които бяха против сговора с Германия, ще публикуват откровенията на Хадсън. Френският посланик Корбен ще направи официално писмено заявление пред Халифакс. Чембърлейн и Халифакс ще се опитат да опровергаят сведенията за преговорите в парламента, стоварвайки всичко върху „коварните немци“. В Берлин пресата ще крещи за „коварния Албион“. Макар че името на Уилсън няма да бъде споменато никъде, германският посланик в Лондон Дирксен ще му телефонира и ще му каже, че немската страна не е виновна за изтичането на информацията. Англо-германските преговори ще бъдат продължени. Майски ще съобщи в Москва:

„Личните разговори“ на Хадсън с Волтат в Лондон са засягали възможността да бъдат предоставени на Германия огромни международни заеми до един милиард фунта, ако Хитлер се откаже сериозно от „агресивните си намерения“

(разбирай: ще остави на мира Запада и ще се обърне към Изтока). Въпреки всички официални опровержения Хадсън безспорно е изразил настроението на премиера. Интересно е, че Хадсън остава на своя пост като че ли нищо не е било. Макар че естествена последица от създалото се положение трябваше да бъде оставката му, ако той, както твърди Чембърлейн, е слисал Волтат с твърде сензационните си предложения без неговото знание, на своя глава.

Има достоверни сведения, че чрез неофициални емисари Чембърлейн сега опитва в Берлин възможността за „уреждане“ или поне отлагане изострянето на проблема за Данциг. Това е свързано с парламентарните избори. Съвсем точно е известно, че ръководителите на „партийната машина“, които до преди два месеца не съветваха премиера да се съгласява на избори, без да е сключен пакт с нас, сега смятат, че за победата в изборите ще бъде достатъчно да има „споразумение за Данциг“.

Такива са надеждите и сметките на Чембърлейновата клика. Друг е въпросът в каква степен ще се сбъднат.

В резултат на контактите в Лондон Хитлер ще остане с впечатлението, че Англия в никакъв случай няма да излезе в защита на Полша. Изводът бе, че с Англия, Франция и Полша Германия ще може да се справи поотделно, като започне от най-слабата.

На следващия ден, 21 юли, след разговора между Волтат и Уилсън германското Министерство на външните работи ще заяви, че Данциг трябва да бъде присъединен към Германия без всякакви условия.

Германия съзнаваше опасността от една война срещу такъв силен противник, какъвто беше СССР. Тя още не разполагаше с онези ресурси, които щеше да притежава към 1941 г., завладяла вече много страни в Европа. През 1939 г., когато Хитлер трябваше да решава кой от противниците е по-слаб, с кого войната е по-малко опасна, оказа се, че Германия е готова да воюва с всеки друг, но не и със Съветския съюз. Затова той реши да измени временно политиката си спрямо СССР.

Съветското правителство, дирейки пътища към траен съюз със западните държави, отклоняваше предложенията на Германия за подобряване на отношенията. В резултат на нежеланието на западните страни да сътрудничат със СССР Съветският съюз се оказа в твърде сложно положение: хитлеристите и „мюнхенците“ можеха всеки момент да се споразумеят отново помежду си, като оставят СССР в пълна изолация.

А Берлин действуваше все по-настойчиво. Преговорите, които съветските дипломати водеха по инициатива на германската страна, засягаха главно икономическите отношения. Като правило те бяха съпътствувани от сондажи от страна на Германия за възможни подобрения в политическите контакти.

Берлин, сряда, 26 юли 1939 година

Юлиус Карл Шнуре, специалист по икономическите въпроси в германското Министерство на външните работи, се срещаше не за пръв път през последните месеци с временно управляващия посолството на СССР в Германия Астахов. Инициативата обикновено беше на Шнуре. Днес той покани Астахов на обед в един от най-хубавите ресторанти.

За последен път, спомня си Астахов, те се срещнали с Шнуре на 17 май. Той имал строги инструкции от Народния комисариат на

външните работи: като има предвид англо-френско-съветските преговори, да не дава никакви аванси. Тогава, като изразил задоволството си от това, че германският печат е смекчил нападките срещу СССР, Астахов казал на Шнуре: „В Москва засега още не могат да решат дали това не е временно прекъсване, преследващо тактически цели.“ Шнуре явно бил разочарован от отговора.

Астахов разбираше, че подобни разговори не се водят току-тъй. Берлин активно проучваше почвата за контакти със СССР — както тук, така и в Москва. Народният комисариат на външните работи държеше своя управляващ посолството в течение на политическите стъпки на Германия.

На 20 май по лично указание на Хитлер германският посланик в СССР Шуленбург посети народния комисар на външните работи и му съобщи, че Германия е готова да възобнови икономическите преговори. В отговор на това народният комисар рязко заяви, че цялата тази история с преговорите прилича на несериозна игра, преследваща някакви политически цели. И Шуленбург трябваше да разбере, че съветската дипломация продължава опитите за споразумяване с английското и френското правителство.

Астахов можеше само да предполага колко отчайващо ще подеждува на Берлин такъв разговор. И той беше прав. На 21 май заместник-министърът на външните работи Вайцекер телеграфира на посланика Шуленбург:

Въз основа на резултатите от Вашата дискусия с Молотов трябва да направим следния извод: ние трябва да си седим тихо и да изчакаме дали няма да се появи у руснаците желание да говорят по-ясно.

Но Хитлер и Рибентроп не можеха „да си седят тихо и да изчакват“. На 30 май по указание на Хитлер Вайцекер покани временно управляващия при себе си.

— Пред нас — каза заместникът на Рибентроп — изниква въпросът за политическите отношения между Германия и СССР като цяло. Знаете, че ние не обичаме комунизма и сме го ликвидирали вътре в страната. Ние не очакваме, че в Москва изведнъж ще обикнат

националсоциализма. Но идеологическите разногласия не бива да ни пречат да поддържаме нормални делови отношения.

Астахов, помнейки инструкциите на Народния комисариат на външните работи, беше съдържан:

— В съветското правителство, се е вкоренило — и то съвсем основателно — едно недоверие към политиката на Германия. Вие сами давате повод след повод за това и е трудно изведнъж да се нормализират отношенията. Впрочем аз съм съгласен с Вас. Независимо от идеологическите разногласия такава нормализация е възможна.

След този разговор от Москва не последваха никакви нови указания.

Берлин продължаваше да се активизира. От шифрованите телеграми от Москва Астахов знаеше за всички стъпки на Шуленбург през юни по време на срещите и обедите както в резиденцията му на Чистата уличка, така и по време на разговорите в Народния комисариат на външните работи на Кузнецкия мост. Шуленбург, опитен професионален дипломат, работеше в Москва почти пет години. Когато го назначиха на този пост, си спомни Астахов, злите езици в Берлин говореха, че назначаването на Шуленбург в Москва е показател за точно определена политическа програма именно защото той самият няма такава. Хитлер умишлено изпрати в Москва човек, който нямаше собствени възгледи за съветско-германските отношения и който беше един послушен куриер и нищо повече. Практиката показва, че Шуленбург не проявяваше инициатива и се подчиняваше на правилото, че политиката е изкуство да се извлича възможно най-доброто. И сега, следвайки инструкциите на Хитлер, той се опитваше някак си поне да изглади отношенията между двете страни, защото смяташе, че именно това е възможно най-доброто. Можеше ли да предположи тогава, че точно след две години той, граф Фридрих Вернер фон дер Шуленбург, ще дойде в Кремъл, за да обяви война на СССР, а след още три години, през 1944 г., ще прояви най-сетне собствена политическа инициатива — ще вземе участие в заговора срещу Хитлер, ще се съгласи в случай на успех да заеме поста министър на външните работи, а след неуспешното покушение над Хитлер ще бъде екзекутиран?...

На 28 юни Астахов получи шифрована телеграма: Шуленбург отново е посетил народния комисар и отново е заявил от името на

своето правителство, че Германия иска нормализиране на отношенията със СССР. Народният комисар отговорил, че СССР се стреми да поддържа добри отношения с всички страни, включително и с Германия, но, разбира се, при условие, че е налице взаимност.

Съдържанието на всички разговори на Шуленбург със съветските ръководители и на всички инструкции на Берлин до неговия посланик в Москва ставаше известно на Рузвелт: в посолството на Германия в Москва работеше американски разузнавач. Президентът научи и за разговора на Шуленбург с народния комисар. Два дена по-късно, като се възползва от един не съвсем обикновен повод — заминаването на Умански, който смени Трояновски на поста полпред в САЩ, президентът го покани в Белия дом. За 40-минутния разговор с Рузвелт полпредът телеграфира кратко до Народния комисариат на външните работи, като направи уговорка, че поради важността му подробностите ще съобщи в Москва лично. Същността на телеграмата на Умански се свеждаше до следното: според президента войната ще започне след няколко седмици; Рузвелт предполага, че СССР няма да се примири със завземането на източноевропейските и прибалтийските страни, тъй като това ще представлява реална заплаха за Съветския съюз; Япония крои планове за завладяването на Сибир чак до Байкал; а пък САЩ уж нямало да се примирят със заробването на Англия и Франция. Изводът е, че трябва да се създаде „демократичен фронт“ за отпор на агресорите.

... В определения час Астахов пристигна в луксозния ресторант на „Курфюрстендам“.

Портиерът любезно отвори вратата на колата и въведе Астахов в хола, където Шнуре го очакваше. Минаха в отделна стая. След около петнайсет минути по знак на Шнуре келнерите се оттеглиха, като затвориха плътно вратата.

— Мисля — каза Шнуре, — че високото майсторство на тукашния готвач няма да бъде пречка за нашия разговор.

— То може само да го улесни — отвърна Астахов.

— Тогава на въпроса. Бих искал, господин Астахов, отново да се върнем на съветско-германските отношения като цяло.

И Шнуре, без да забравя да долива вино, както подобава на гостоприемен домакин, започна да говори, че между Германия и СССР са напълно възможни — и то много скоро — добри отношения.

— Моето правителство е готово за едно смело споразумение със СССР по всички проблеми от Балтийско до Черно море — завърши Шнуре.

— Господин Шнуре, мога да повтора това, което съм Ви казвал и по-рано: подобряването на отношенията между нашите страни би било извънредно полезно и би отговаряло на взаимните ни интереси. Но това трябва да става постепенно. Германия заплашва Съветския съюз. „Антикоминтерновският пакт“ е насочен срещу нашата страна. Япония, която е вашият съюзник в Далечния Изток, е нажежила обстановката на съветската граница до краен предел. И най-сетне, Мюнхен практически ви е развързал ръцете в Източна Европа. Трябва да разберете, че на нас ни е трудно да повярваме, че политиката на Германия към Съветския съюз се е изменила. Макар че, повтарям, ние сме готови да укрепваме връзките с Германия, както и с всяка друга страна.

— Не е наша вината, господин Шнуре — продължи Астахов, — че отношенията между Германия и Съветския съюз са влошени. Причината за това преди всичко е „антикоминтерновският пакт“ и всичко, което се говореше и вършеше във връзка с това. А ако става въпрос за едно възможно подобряване на отношенията, то, струва ми се, като начало пресата трябва да се въздържа от материали, изострящи положението. Тук има известен напредък, както ние вече отбелязахме с Вас. Вероятно може да се помисли за постепенно възстановяване на контактите по линия на културата.

— За нас е от голямо значение да чуем от вашето правителство — каза Шнуре — преди всичко, че то по принцип признава, че са желателни отношения от нов характер. Но засега няма такива изявления. Напротив, вие водите преговори с англичаните и французите, насочени срещу нас.

— Преговорите в Москва — отговори Астахов — имат чисто отбранителни цели и съвсем не противоречат на установяването на каквото и да е разбирателство с Германия.

Астахов напусна ресторанта със смесено чувство: каква е целта на врага, когато той ти протяга ръка за дружба?

Шнуре беше явно недоволен от резултатите от разговора, макар и да се стараяше да не показва това. Той пак не успя да придвижи работата напред. Пак не изпълни поръчението на Рибентроп.

... След три дена, на 29 юли, Вайцекер ще телеграфира на Шуленбург в Москва:

От голямо значение е да се изясни, намират ли отклик в Москва изявленията, направени пред Астахов. Ако имате случай да поговорите отново с Молотов, моля проучете неговото отношение. И ако Молотов не бъде така съдържан, както досега, можете да направите още една крачка напред.

Размяната на мнения по време на англо-френско-съветските преговори продължи 75 дена. На съветското правителство бяха необходими само 16 дена за подготовка на отговорите. 59 дена отидоха в бавене и протакания от страна на западните държави, които изкуствено натрупваха трудности. Най-после Лондон и Париж се съгласиха, че трябва едновременно да се изработи пакт за взаимопомощ и военна конвенция. За по-нататъшни преговори за Москва заминаха английска и френска военна мисия.

На 3 август, когато Майски даде прием в тяхна чест, Рибентроп прие Астахов и предложи свой план за подобряване на отношенията между СССР и Германия. Астахов избягна отговора.

Същия ден Хораций Уилсън покани германския посланик Дирксен и потвърди английската програма за споразумение с Германия: в случай, че то бъде сключено, Англия незабавно ще прекъсне преговорите със СССР. Лондон ще предложи грамадни отстъпки, в частност за сметка на Полша, но те вече няма да задоволяват Берлин. Там ще планират постигане на еднолично господство над света чрез война.

Лондон, четвъртък, 3 август 1939 година

В зимната градина на съветското пълномощно представителство в „квартала на милионерите“ в Кенсингтонроуд Майски даваше закуска в чест на английската и френската военна мисия, които заминаваха за преговори в Москва.

Въпреки че в парламента настояваха за ръководител на делегацията да бъде назначен човек от най-висок ранг, Чембърлейн назначи за неин водач адмирала от флота Реджиналд Планкет Ърл Дракс, комендант на Портсмут. Практически адмиралът беше в оставка. През седемгодишния си престой в Лондон Майски даже не беше чувал името му. Трябваше да се направи справка. Оказа се, че

адмиралът е близък на двора и е настроен прочембърлейнски. Останалите членове на мисията също бяха второстепенни фигури.

Нищо не говореше на Майски и фамилията на ръководителя на френската мисия корпусният генерал Думенк. В назначената от Даладие делегация, както и в английската мисия нямаше авторитетни лица.

Същия ден Суриц съобщи от Париж:

Вчера имах разговор с министър Мандел. Лично той не познава никого от членовете на военната мисия. За Думенк е чувал, че е най-големият специалист по въпросите на комуникацията. Не познава политическата му физиономия, пък и се съмнява дали той има такава физиономия. Мандел разполага с данни (не като член на кабинета, този въпрос не се обсъждал там), че мисията заминава за Москва без разработен план. Това е тревожно и подкопава доверието към сериозността на преговорите. Той не се съмнява, че Лондон и Париж (под натиска на общественото мнение) сега искат да избягнат провалянето на споразумението, но не се чувствава стремеж към постигане на сериозно споразумение. Причините за всичко се крият в това, че и тук, и в Лондон не са оставили никакви надежди за споразумяване с Берлин, а на споразумението със СССР гледат като на средство за постигане на по-добри позиции за себе си в бъдещите си преговори с Германия. Не е чудно, че продължава политиката на прикриване на германската опасност, линията на приспиване и успокояване. А положението всеки ден става все по-опасно. Данните говорят, че Хитлер се готви за нов скок. Сега се извършва едновременна концентрация на войски в Словакия и в района на Фрайщад-Клагау-Дааро. Ако към това се прибавят и данните за мобилизация в цялата страна и за постепенното превръщане на Данциг, където хитлеристите фактически са станали господари, в укрепен военен район, то в най-

близко време може да се очаква концентриран удар срещу Полша.

... Майски представи на членовете на мисията съветските аташета по военните, въздушните и морските въпроси и покани всички на масата. Той предложи на адмирал Дракс, като старши по ранг и възраст, да седне отдясно. Докато пиеха кафе, той го попита:

— Кажете, адмирале, кога заминавате за Москва?

— Това още не е решено окончателно, във всеки случай в близките дни.

— Сигурно със самолет? Времето не чака: атмосферата в Европа е нажежена.

— О, не! Двете делегации заедно с обслужващия персонал са около четиридесет човека, много багаж... Не е удобно да се лети със самолет — отговори, без да бърза, високият слаб адмирал.

— Щом със самолет не е удобно — попита Майски, — може би ще заминете за Съветския съюз с някой от вашите бързоходни крайцери? Би било твърде внушително: военни делегации на военен кораб. Пък и няма да е необходимо много време от Лондон до Ленинград.

— Не — отговори кисело Дракс, — и крайцерът не става. Ако тръгнем с крайцер, ще трябва да изгоним две дузини офицери от каютите и да заемем местата им. Защо да създаваме неудобства на хората? Не, не, няма да пътуваме с крайцер.

— В такъв случай вероятно ще вземете някой от вашите бързоходни търговски параходи? Нали трябва да пристигнете в Москва колкото е възможно по-бързо!

Дракс, който явно искаше да приключи по-скоро този разговор, отговори:

— Наистина не мога да Ви кажа нищо. С организацията на транспорта се занимава Министерството на външната търговия — всичко е в неговите ръце. Не знаем какво ще решат...

Те ще отплават на 5 август със стария товарно-пътнически параход „Сити оф Ексетер“. В почивките между пинг-понга и обедите, на които готвачите=индийци ще ги учудят с екзотичните ястия, те ще

изучават инструкциите на правителствата. Лондон ще нареди на своята мисия:

Британското правителство не желае да поема върху себе си каквито и да било конкретни задължения, които биха могли да ни вържат ръцете при едни или други обстоятелства. Затова трябва да се стремим да сведем военното споразумение до най-общи формулировки нещо като съгласувано заявление за политиката.

Ще плават край бреговете на Германия, когато на 7 август Астахов ще телеграфира в Москва:

Чуждестранните журналисти съобщават различни сензационни подробности, които свидетелствуват за близостта на германската мобилизация с цел да бъде заграбен Данциг и бившата „германска“ Полша. Впрочем едва ли някой ще се учуди, ако немците ускорят развързката на този участък.

Те ще навлизат във Финския залив, когато на 9 август Астахов ще предаде:

Напрежението тук нараства. Това се чувства и в печата, и в разговорите с дипломатите. Положението се сравнява с миналогодишния предмюнхенски период. Немците открито разпространяват слухове, че за няколко дни ще се разправят с Полша, и уверяват, че Англия няма да се намеси.

Едва на 10 август те ще пристигнат в Ленинград, а следващия ден с влак — в Москва. Ръководителят на съветската делегация за преговорите, народният комисар на отбраната на СССР маршал

Ворошилов, ще даде в тяхна чест обед в резиденцията на Народния комисариат на външните работи на „Спиридоновка“. На обед за кратко време ще присъствува и Сталин. Той ще попита Думенк:

— С колко дивизии ще излезе Франция срещу Германия в случай на мобилизация?

— Стотина — ще отговори Думенк.

— А колко дивизии ще прати Англия? — ще се обърне Сталин към Дракс.

След като помисли, Дракс ще отговори:

— Две, а по-късно още две.

— Аха, две и по-късно още две — ще повтори Сталин и при това така ще погледне Дракс, че адмиралът ще си помисли: по-добре въобще да не бях тръгвал от Лондон с този проклет параход.

На 12 август ще започнат преговорите. Съветската делегация ще представи официалните си пълномощия за воденето им и за подписването на военна конвенция. Френската мисия ще представи пълномощия само за водене на преговори. Английската мисия няма да представи никакви пълномощия, тъй като нямаше да ги има. Адмирал Дракс ще предложи да се върнат в Лондон за пълномощията...

За разлика от съветската, западните делегации не ще могат да представят никакъв военен план в случай на агресия. Те няма да са в състояние да отговорят на въпроса: как съветските въоръжени сили биха могли да се срещнат с немските войски, в случай че Германия нападне Франция или Полша? Проформа те ще изпратят официално запитване до Варшава, ще даде ли възможност на съветските войски да минат през територията на Полша. Варшава ще откаже.

На 15 август те ще поискат от Лондон и Париж нови инструкции.

Същия ден, изпълнявайки поръчението на Рибентроп, Шуленбург ще посети народния комисар на външните работи и от името на своето правителство ще заяви: между Германия и СССР няма никакви противоречия, а за по-бързото уреждане на отношенията Рибентроп е готов да пристигне в Москва, при условие че той ще бъде приет от Сталин. Москва ще избегне отговора.

След няколко часа всичко това ще стигне по каналите на разузнаването до Рузвелт. Тогава от Вашингтон за Москва спешно ще тръгне секретна инструкция от президента до новия американски посланик Лоуренс Щайнхард да се срещне със съветския народен

комисар. (След заминаването на Джоузеф Дейвис повече от година той бе временно управляващ посолството на САЩ в Москва: Вашингтон се страхуваше, че даже назначаването на посланик ще породи в САЩ догадки за намерението на Рузвелт да се намеси активно в европейските работи.)

Щайнхард, връчвайки преди четири дена акредитивните си писма на Калинин, по поръчение на Рузвелт ще повтори на народния комисар съвсем поверително онова, което президентът бе казал преди месец и половина на пълномощния представител К. А. Умански: необходимо е да се създаде „демократичен фронт“. Разбира се, народният комисар ще бъде осведомен за беседата на Рузвелт с Умански и ще се учуди малко — кое е предизвикало повторната дипломатическа стъпка на Рузвелт и какво конкретно той предлага? Защо той не окаже натиск върху Лондон и Париж? Та Америка със своята тежест е способна да застави Чембърлейн и Даладие да приемат едно споразумение със СССР. Ръководителите на Англия и Франция могат да изтълкуват нейната ненамеса в московските преговори като одобрение на тяхната политика на протакане и поощряване на агресора срещу СССР.

Народният комисар и посланикът ще разгледат всестранно съветско-американските отношения. Това ще бъде търсене на допирни точки, на пътища за сътрудничество в бъдещата война. „Русите имат основание за недоволство — ще си помисли Щайнхард след разговора. — Законът за неутралитета, който, поощрява Германия към агресия, въпреки волята на Рузвелт, запазва своята сила. Държавният департамент ще подготви меморандум, в който целите на Москва са изцяло изопачени. Джоузеф Кенеди в Лондон и Бил Булит в Париж провеждат твърдо антисъветска линия. Това още повече усложнява преговорите в Москва, за успеха на които Америка и пръста си не мръдна. Така или иначе, сега нашата политика съдейства за разпалването на войната. Президентът наистина въвежда Америка в бурните събития на Стария свят внимателно и постепенно и русите, изглежда, ценят това. Но дали той не действа твърде бавно?“

Разговорът на народния комисар с американския посланик ще се състои на 16 август. През този ден английската и френската делегация така и няма да получат от своите столици нови инструкции. Те няма да дойдат нито на 17, нито на 18, нито на 19, нито на 20, нито на 21

август. Преговорите ще стигнат до задънена улица. Мисиите на Дракс и Думенк ще напуснат Москва.

Чърчил ще запише в своя дневник:

Мюнхен и много други неща убедиха съветското правителство, че нито Англия, нито Франция няма да се сражават, докато не ги нападнат, и че даже в този случай ползата от тях няма да е голяма. Приближаващата буря всеки момент ще се разрази. Русия трябва да се погрижи за себе си.

Провалянето на тройните преговори в Москва от английското и френското правителство показва пълното нежелание на западните държави да сътрудничат със СССР в борбата срещу агресията. Срещу Съветския съюз те продължаваха да залагат на „японската карта“ в Далечния Изток и на „германската карта“ в Европа. Подписаното през лятото на 1939 г. англо-японска споразумение осигури тила на японските войски, които водеха военни действия срещу СССР и МНР в района на реката Халхин гол.

Съветският съюз се оказа пред опасността от война на два фронта — с фашистка Германия и милитаристична Япония, във враждебно капиталистическо обкръжение, без съюзници, в пълна изолация. Трябваше поне временно да бъде продължен мирът, за да се укрепи отбраната на страната.

Москва, сряда, 23 август 1939 година

Личният самолет на Хитлер „Гренцланд“ приближаваше към Москва. На борда му се намираше министърът на външните работи на Германия Йоахим фон Рибентроп. Той се чувствуваше на върха на блаженството. Ласкаеше го, че вече втори ден всички телекси в света предаваха непрекъснато името му, то беше набирано с огромни букви на първите страници на вестниците, звучеше на всички езици в ефира. И всичко започна вчера, когато в печата беше публикувано съобщение за неговото посещение в Москва:

Размяната на мнения между правителствата на Германия и СССР констатира наличие на желание у двете страни да намалят напрежението в политическите отношения между тях, да отстранят заплахата от война и да сключат пакт за ненападение. Във връзка с това в близките дни в Москва ще пристигне германският министър на

външните работи г. фон Рибентроп за съответните преговори.

„Болшевиките протакаха докрай — мислеше райхсминистърът, забил поглед в покрития с облачета илюминатор. — Когато на 4 август Шуленбург им изложи предложенията за радикална промяна в съветско-германските отношения, Москва деликатно ни прати по дяволите. Очевидно те там все още са се надявали да се споразумеят с Лондон и Париж. Напразно. А аз знаех намеренията на англичаните. Те през цялото време се мъчеха да ни тласнат сега към война с Русия. Но фюрера не можеш го изигра. Не е Русия тази, която му трябва сега.“

Облаците се разпръснаха и Рибентроп видя през илюминатора далече долу жълтите поля.

„На Русия редът ще ѝ дойде по-късно — си рече райхсминистърът и отново започна да си спомня перипетиите на преговорите с Москва през последните две седмици. — Фюрерът ни кара да бързаме, но Русия не бърза. Той ми заповяда да тръгвам за Москва; аз телеграфирах на този аристократ Шуленбург да отиде в Кремъл и да каже, че ако Русия предпочете съюз с Англия, тя ще остане сама срещу Германия. В отговор му заявили, че моята визита изисквала необходимата подготовка. Преди пет дена по мое указание Шуленбург отново помолил да ме приемат. А Кремъл отново започнал приказките за предварителна подготовка на моята визита, на всичко отгоре и с предупреждение — без вестникарски сензации. Те ни диктуваха условията и протакаха, като се надяваха, да се разберат с Лондон и Париж. Наредих на Шуленбург да плюе на обичаите и да настоява да ме приемат незабавно. Но тези руснаци са упорити. Чак на двайсет и първи англичаните и французите окончателно провалили преговорите с болшевиките и тогава Москва се съгласила с моето посещение. Руснаците не могат да изключват възможността ние да ги нападнем.“

До Рибентроп се доближи старшият пилот на „Гренцланд“ оберфюрерът от СС Баур. Като се наведе учтиво, той козирува и доложи:

— Под нас е Москва. След пет минути кацаме.

Самолетът се насочваше за приземяване с изключени мотори. В настъпилата тишина Рибентроп почувствува, че сега трябва да каже на своите съветници нещо такова, което те ще увековечат после за бъдещите поколения. Той стана от креслото си и произнесе високопарно:

— Партията, която ни предстои да изиграем, обещава да бъде трудна. Трябва да се отслаби недоверието на Съветите, които утре, както и днес, ще си останат наши врагове. Ще дойде ден и знамето с пречупения кръст ще заплющи на мястото на знамето със сърпа и чука.

Той огледа всички, за да се убеди, че думите му са направили достатъчно силно впечатление, а после се долепи до илюминатора. Кацаха на летище, покрито със самолети. „Гренцланд“ се докосна леко до пистата и се втурна по нея, като подскачаше. Беше 12 часът и 19 минути.

На централната аерогара до мястото, където „Гренцланд“ спря, приближиха няколко автомобила. Група сътрудници на Народния комисариат на външните работи начело с Потьомкин, а също и Шуленбург и служители от посолството приближиха до стълбата, по която тържествено слизаше Рибентроп.

— Радвам се, че Ви виждам в Москва — сухо произнесе Потьомкин, като кимна. И не каза нито дума повече.

Когато всички се настаняха в автомобилите и кортежът тръгна, Рибентроп тихо каза на своя заместник Фридрих Хаус:

— Не намирате ли, че посрещането е малко студено?

Колите пристигнаха в определената резиденция. Заведоха гостите в предназначения за тях апартаменти. Съпровождащият ги Потьомкин се обърна към Рибентроп:

— След половин час ще дойдат да Ви вземат и ще Ви откарат в Кремъл.

И този път той се поклони едва забележимо и излезе. С позеленяло от злоба лице Рибентроп чак се стъписа:

— С какво удоволствие бих се върнал незабавно в Берлин и бих затръшнал вратата под носа им. Министърът на външните работи на Райха не е свикнал да се отнасят към него като към обикновен чиновник!

Той вилня още няколко минути, после кљомна, спомняйки си за поръчението на фюрера:

— Ние ще се отнасяме с тях тъй, както си искаме!

Но нещата не вървяха по неговия сценарий. След половин час колите пристигнаха. До Кремъл пътуваха около седем минути. Четирима офицери посрещнаха делегацията пред входа на сградата на Съвета на народните комисари и учтиво помолиха да ги последва. В приемната ги накараха да чакат пет минути. Хаус, който наблюдаваше министъра, реши, че ей сега ще стане катастрофа, но Рибентроп с мъка се овладя. Появи се представителен блондин със сини очи, който каза на хубав немски език:

— Негово превъзходителство председателят на Съвета на народните комисари ще ви приеме сега.

Рибентроп се оживи, като помисли, че сега ще настъпи неговият час. Вратата се отвори, домакинът на кабинета се ръкува с гостите и ги покани да седнат. Министърът искаше да започне с дълга обширна реч и каза:

— Духът на братството, който ни е свързвал...

— Между нас не може да има братство — рязко го прекъсна Молотов. — Ако искате, нека поговорим за цифрите.

По-късно в преговорите взе участие и Сталин. В отговор на предложението на Рибентроп да се добавят в преамбюла на заключителния документ думи за дружба между Германия и СССР, той каза:

— Съветското правителство не може да представи изведнъж на народа си уверения в дружба, след като нацисткото правителство в продължение на шест години го е заливало с потоци от кал. Ние не забравяме, че вашата крайна цел е да ни нападнете.

Разговорите се развиваха все по-бързо и по-бързо и Рибентроп чувствуваше, че тук всичко е решено преди него и без него.

През нощта срещу 24 август бе подписан пакт за ненападение.

... На източното крайбрежие на Съединените щати беше двадесет и трети вечерта, слънцето още не беше залязло. Рузвелт прибра рибарските си принадлежности — риболовът не вървеше. Катерът му се приближи до крайцера „Тускалуса“. Изкачиха президента по стълбата на борда. До него се доближи помощникът му Макинтайр и му подаде телеграма. Рузвелт прочете съобщението за подписването на съветско-германския пакт и помръкна. Той

моментално улови главното: плановете за въвличане на Русия във войната са провалени.

— Отвратителни новини — подхвърли президентът на секретаря.

— Какво мислите да предприемете?

— Не знам още. На пръв поглед Русия като че ли е свързала съдбата си с „оста“. А какво е това всъщност? Възможно е това да е само маневра на Сталин, за да спечели време. Възможно е той да е обиден, че не са се съветвали с него в Мюнхен. А може и да е истински съюз. В последното не вярвам: победата на Германия не отговаря на националните интереси на Русия.

„Интересите на Русия — повтори мислено президентът. — А интересите на Америка? Интересите на Америка си остават същите. Трябва да позвъня на Кенеди в Лондон и на Булит в Париж да посгреят малко задниците на Чембърлейн и Даладие. Ако те не обявят война на Хитлер, в случай че Германия нападне Полша, да не разчитат на нашата помощ. А сега...“

— Нахвърляйте текст за телеграма до райхсканцлера Хитлер и до президента на Полша Мосцицки с призив да се въздържат от прилагане на сила — каза Рузвелт на Макинтайр.

„И все пак — помисли си президентът — не успяхме да въвлечем русите в голяма война. Изглежда, че съм ги подценил.“

... Народният комисар на отбраната Ворошилов ще заяви:

— Военните преговори с Англия и Франция бяха прекъснати не поради това, че СССР е сключил пакт за ненападение с Германия, а, обратно, СССР сключи пакт за ненападение с Германия между другото и поради това, че военните преговори с Франция и Англия стигнаха до задънена улица вследствие на непреодолими разногласия. За съжаление този път не можахме да се споразумеем. Но да се надяваме, че друг път нашата работа ще бъде по-успешна.

Като провали преговорите със Съветския съюз, Западът разчисти пътя за германската агресия срещу Полша. На 23 август в Данциг, нарушавайки статута му на „свободен град“, фашистите провъзгласиха хитлеристки агент за „държавен глава“. Тази провокация имаше за цел да предизвика контрадействия от страна на Полша, та обвинявайки я в „агресия“, да започнат войната.

Същия ден, 23 август, Чембърлейн изпрати бързо послание до Хитлер, в което се опитваше да го убеди, че въпросът за претенциите към Полша може да бъде решен по мирен път. Англия и Франция ще предложат на Хитлер нов Мюнхен за сметка на Полша. С това те само ще му дадат да разбере, че няма да окажат съпротива на плановете му.

На 28 август Хитлер ще издаде заповед да бъде нападната Полша на 1 септември на разсъмване.

ПЕТЪК, 1 СЕПТЕМВРИ 1939 ГОДИНА

На 31 август около 8 часа вечерта, преоблечени в полска униформа есесовци чакаха в две коли уречения сигнал недалеч от радиостанцията на град Глайвиц, близо до полската граница. Започваше операцията под кодовото название „Химлер“. Скоро по радиоприемниците на колите прозвуча условният сигнал: „Баба умря!“ Зданието не се охраняваше. Като „завзеха“ една радиостанция на собствена територия, есесовците прочетоха пред микрофона на полски език текст, съдържащ остри антигермански изказвания, и дадоха няколко изстрела. След това се скриха, като оставиха на видно място трупа на един концлагерист, доставен предварително от Гестапо. Той беше облечен в полска военна униформа, което трябваше да свидетелствува, че нападението е извършено от поляци. Тази провокация, която приличаше на евтин детективски роман, послужи като повод за началото на Втората световна война. На 1 септември в 4 часа и 45 минути сутринта немската авиация нанесе удари по летищата, съобщителните възли, икономическите и административните центрове на Полша.

В три без десет вашингтонско време в Белия дом иззвъня телефонът. Сънненият глас на дежурния телефонист отговори на повикването. Посланикът в Париж Булит настояваше да го свържат с президента. След като телефонистът получи съгласието на личния секретар на президента Марджери Ли Хенд, телефонът, който беше до леглото на президента, събуди Рузвелт.

— Кой е? — уморено попита той.

— Бил Булит, господин президент.

— Слушам, Бил.

— Току-що ми се обади от Варшава нашият посланик Тони Бидл. Няколко немски дивизии са влезли в територията на Полша. Водят се тежки боеве. Тони каза, че немските бомбардировачи са надвиснали над Варшава. Точно тогава връзката се прекъсна.

— Така — произнесе президентът след малка пауза, — най-сетне започна. Господ да ни помага!

Германският линеен кораб „Шлезвиг-Холщайн“, който предварително беше стигнал до полския бряг, откри огън по полуострова Вестерплате, сухопътните сили на вермахта преминаха границата и нахлуха в Полша на север откъм Източна Прусия, на запад — от източната част на Германия, и на юг — от Словакия.

Жорж Боне, при посредничеството на Мусолини, цял ден води преговори за свикване на международна конференция. Самият дуче в последния момент не се реши да влезе в голямата война. Не само защото имаше още какво да се желае за състоянието на армията. Той се надяваше, че Италия ще може да измъкне максимума без разходи от нейна страна. Париж пък искаше да се откупи от агресора с цената на Полша. В два и петнадесет Боне се свърза по телефона с министъра на външните работи на Италия граф Чано. В този момент в кабинета на Чано беше Франсоа-Понсе, когото след Берлин бяха назначили за посланик в Рим.

— Аз смятам — каза Боне, — че още не е късно да се свика конференция. Обсъдете, моля Ви, подробностите с Франсоа-Понсе, а после ще поговорим пак. Моето правителство няма да изпрати ултиматум на Германия до неделя, т.е. до 3 септември.

В 6 часа вечерта при Боне на Ке д'Орсе пристигна полският посланик Лукашевич.

— Сега не е време за разговори, господин министър, трябва да се воюва. Какво прави вашата армия? Вашата авиация? Нали ни обещахте бърза и ефикасна помощ! Знам, че се опитвате да свикате сега международна конференция. Това е абсурд! Вашите действия доказват на целия свят, че Франция не държи на думата си.

— Господин посланик, аз Ви прощавам тези изказвания — отговори Боне, — защото вашата страна я сполетя нещастие. Освен това нали именно вие ни предпазвахте от сътрудничество с Русия, като заявявахте, че Хитлер заедно с Полша ще стовари удара си именно върху нея!

Министърът натисна копчето на звънеца и един служител отвори вратата. Разгневен, полският посланик излезе, без да се сбогува.

В Лондон Чембърлейн беше изпаднал в апатия. Мислите му бяха объркани. Кой знае защо, той си спомни как в края на миналия век

прекара шест години на Бахамските острови. Баща му, „великият Джо“, се сдоби с парче земя на един от необитаемите острови и реши да отглежда американска агава, от която правеха въжета и върви. Той твърдо вярваше, че ще създаде нов отрасъл в британската икономика и ще увеличи семейното богатство. И тъй като сър Джоузеф възнамеряваше да направи от най-големия си син Остин голям политик, отглеждането на агавата се падна на Невил. „Очевидно — мислеше си Чембърлейн, — на мен въобще не е разчитал.“ Семейството вложи в това предприятие петдесет хиляди фунта стерлинги. Шест години прекара Невил на забравеното от бога островче. Построи малко пристанище, участък от жп линия, използваше всевъзможни торове, но агавата не растеше. Това беше неговото първо голямо фиаско. Тогава баща му ужасно се разсърди. Проклетата агава... Ами какво да прави сега? Да се намеси ли във войната, или да опита да скалъпи нов Мюнхен? Как да остане на власт — та провалът на политиката му е очевиден? Премиерът затвори очи и в съзнанието му веднага изникна мощната фигура на Чърчил: „Чърчил излезе прав, Чърчил е главният ми съперник, неговата воля, опит, авторитет — всичко е против мен.“

Премиерът събра всички сили, способността му да разсъждава се възвърна. „Първо, да изпратим на Хитлер не ултиматум, а предупреждение с призив да изтегли войските си от Полша. Няма значение кога. С това ще спечелим време. Второ, незабавно да поканя Чърчил и да му предложи министерски пост. Засега да не му казвам какъв. Това ще му върже ръцете и той няма да се обяви срещу мен в парламента. Да не е луд да остане в такъв момент вън от играта.“

Късно вечерта на 1 септември британският и френският посланик в Берлин Хендърсън и Кулондр връчиха на Рибентроп ноти. В тях се казваше: правителствата на Англия и Франция ще трябва, „както изглежда“, да изпълнят своите задължения към Полша, ако Берлин не представи задоволителни уверения за прекратяване на военните действия и за готовността да изтегли войските си от Полша.

В същото време френският посланик във Варшава Ноел посети министъра на външните работи на Полша Юзеф Бек, за да обсъди предложението за свикване на международна конференция, Бек току-що се беше качил в своя кабинет от скривалището с противогаз през рамо и ругаеше. Рухнаха всички планове: първо се провали идеята

Полша да нападне заедно с Германия Съветския съюз и да получи от фюрера като подарък Украйна, сега пък се пукаше по всички шевове авантюрата с гаранциите на Запада. След като отказа да пусне през своя територия съветски войски, след като се отказа от помощта на съседната страна — СССР, Полша се оказа сама, лице срещу лице с Хитлер. Англия и Франция бяха далече и не бързаха да помагат. Полското правителство предаде своя народ, който пръв понесе удара на Хитлеровата военна машина и сега водеше героичен, но неравен бой с агресора.

— Конференция? — измърмори Бек. — По дяволите, каква конференция, когато немците извършиха парашутен десант на две крачки оттук.

След няколко дни полковник Юзеф Бек ще избяга в Румъния.

На 2 септември по обед ще се открие заседанието на парламента. Чембърлейн ще избоботи нещо неясно. Палатата на общините ще поиска влизане във войната.

Вечерта пет члена на правителството ще се съберат в един от кабинетите на Уестминстър и ще заявят, че няма да излязат оттам, докато войната не бъде обявена. В десет часа вечерта ще ги поканят на „Даунинг стрийт“ 10.

— Господа — ще каже Чембърлейн, — забавянето с обявяването на война на Германия е свързано с колебанията на френското правителство. Разбирате, че ние бихме искали съвместно...

Министрите, без дори да го погледнат, ще запазят гробно мълчание.

— Е добре, господа — след пауза ще каже премиерът, въздъхвайки. — Това означава война.

В този момент в съседния кабинет Хораций Уилсън вече разговаряше с немския агент Фриц Хесе, когото познаваше още от преговорите с Волтат.

— Фюрерът е готов да се съгласи на двустранна среща — ще каже Хесе, — той много би искал високопоставен английски представител да дойде в Берлин за лична среща с него.

— Аз мисля — ще отговори Уилсън, — че ние ще успеем да се споразумеем само ако господин Хитлер заповяда да се изтеглят неговите войски от Полша. А след това ние ще бъдем готови да

постъпим според пословицата: който си спомни старото, да ослепее. Разбира се, желателно е господин Хитлер да се извини за случилото се.

Веднага след като министрите си отидат от Чембърлейн, Уилсън ще му доложи за своя разговор. Но премиерът вече няма да може да се възползва от услугите на съветника. Той ще е принуден да посрещне своята катастрофа.

В полунощ кабинетът на министрите ще реши да връчи на 3 септември в 9 часа сутринта ултиматум на Берлин с искане да изтегли войските си от Полша. Ако до 11 часа преди обяд не се получат задоволителни уверения, от този час нататък английското правителство ще се смята в състояние на война с Германия.

Посланикът Хендърсън ще изпълни това указание.

На 3 септември в 9 часа сутринта лорд Халифакс ще позвъни на Жорж Боне:

— Известни ми са причините, които ви пречат да изпратите незабавно ултиматум, но ние бяхме принудени да изпратим нашия тази сутрин. Той сигурно вече е връчен. Парламентът ще се свика по обед. Ако министър-председателят се появи там без твърдото намерение да изпълни обещанието към Полша, той ще се сблъска с единодушния взрив от негодувание и кабинетът ще падне.

В девет и нещо британският ултиматум ще бъде на масата на Хитлер. Хитлер ще се вцепени.

— Какво да правим сега? — ще се обърне той рязко към Рибентроп.

Рибентроп, Гьоринг и Гьобелс са объркани.

— Мълчите, а? — ще избухне Хитлер. — Гьоринг, нали Вие твърдахте, че англичаните няма да се намесят! Трябва незабавно да отлетите за Лондон и да сключите с тях споразумение. Тогава веднага ще отпаднат и французите — те няма да се решат сами да обявят война.

С неочаквана за него пъргавина Гьоринг ще изхвърчи от кабинета. Той ще заповяда да му бъде приготвен самолет на най-близкото летище и незабавно да го свържат по телефона с Лондон.

Ще съобщят на Чембърлейн за обаждането от Берлин. Това ще бъде последният му шанс. Но да се възползва от него — това щеше да означава да не се задържи и половин час в креслото на премиера.

— Предайте в Берлин — почти шепнешком ще процеди той, — че преди да решава въпроса за посещението на господин Гьоринг, правителството на Негово Величество би желало да получи отговор на своя ултиматум.

Ще удари 11 часът. Гьоринг ще чака указанията на Хитлер. До входа — кола, на летището — самолет със запалени мотори.

Чембърлейн ще отиде в радиостудиото. В 11 часа и 15 минути той ще съобщи за състоянието на война между Англия и Германия. С това той ще обяви края на кариерата си и провала на политиката на „умиротворяване“. Скоро над Лондон ще се разнесе проточеният вой на сирената: въздушна тревога. Като се покачат на покрива, съпрузите Чърчил ще видят преградата от аеростати. Запасени с бутилка бренди, те ще слезнат в скривалището. А половин час след отбоя Чърчил ще прекоси пътя и ще се появи в Уестминстър. Чембърлейн ще го покани при себе си и ще му съобщи за назначаването му за военноморски министър. Чърчил ще се върне на този пост след почти четвърт век. В шест часа вечерта той ще се яви за приемане на поста. През това време Военноморското министерство ще уведоми всички кораби на британския флот с телеграма: „Уинстън се върна!“

В Париж Даладие и Боне все още ще се суетят като хора по време на пожар, които не знаят кое първо да изнасят. Министерският съвет ще реши да отправи ултиматум в 12 часа на 3 септември, а военните действия да започнат не по-рано от нощта срещу 5 септември. Ще обяснят това така: мобилизацията трябва да завърши без опасност от въздушни нападения и децата да се евакуират от Париж. Те все още тайно ще се надяват на нещо. Френският посланик в Берлин Кулондр ще връчи на Рибентроп със закъснение от 20 минути ултиматум, чийто срок ще изтече в 17 часа.

Във Вашингтон по радиото Рузвелт ще каже:

— Нека никой не се опитва да твърди, че Америка ще прати някога войски в Европа. Ние се стремим да не допуснем войната в нашите домове, да не й позволим да дойде в Америка. Аз съм сигурен, че САЩ ще останат настрана от тази война.

Но Америка няма да остане настрана. ВЪоръжена до зъби, тя ще чака удобен момент, за да се намеси във войната.

* * *

Втората световна война започна. Но започна не така, както очакваха на Запад. Съветската дипломация успя да провали организирането на единен империалистически фронт срещу СССР, да прокара път за създаването на антихитлеристката коалиция и да отложи почти с две години нападението на фашистка Германия срещу СССР. Съветският съюз използва това време, за да се подготви за отпор срещу агресията, за да се подготви за суровото изпитание — Великата отечествена война.

Издание:

Автор: Михаил Черноусов

Заглавие: Съветските дипломати съобщават

Преводач: Тотю Маринов; Павлина Маринова

Година на превод: 1982

Език, от който е преведено: Руски

Издание: Първо

Издател: Партиздат

Град на издателя: София

Година на издаване: 1982

Тип: документалистика; очерк

Националност: руска

Печатница: ДП „Димитър Найденов“ — В.Търново

Излязла от печат: април 1982 г.

Редактор: Марин Цуцов

Художествен редактор: Александър Хачатурян

Технически редактор: Борис Въжаров

Художник: Веселин Павлов

Коректор: Стойка Радойчева

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/1740>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.